

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВЕСНА НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

Прим.№ ____

УДК 347.439: 347.422

ДИСЕРТАЦІЯ
ЗМІНА ТА РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ЯК ЦИВІЛЬНЕ
ПРАВОВІДНОШЕННЯ

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ / Н.О.Весна /

Науковий керівник

ДИМІНСЬКА Олена Юріївна,

кандидат юридичних наук, доцент

Хмельницький – 2018

АНОТАЦІЯ

Весна Н.О. Зміна та розірвання договору як цивільне правовідношення. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (081 – Право). – Хмельницький університет управління та права, Хмельницький, 2018.

Наукову працю присвячено дослідженню теоретичних та прикладних проблем зміни та розірвання договору як цивільного правовідношення. У роботі зазначено, що потреба в комплексному дослідженні правовідносин по зміні та розірванню договору зумовлюється зміною економічних векторів розвитку нашої держави, зокрема підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в Україні на перше місце висуває питання про можливість та доцільність запозичення позитивного європейського досвіду правового регулювання в досліджуваній сфері. Нові для сучасної вітчизняної правозастосовчої практики цивільно-правові підходи, безумовно, будуть необхідними у зв'язку з динамічним розвитком національної економіки в ринкових умовах, які відкрили широкі можливості для суб'єктів права використовувати такі правові конструкції, які відповідають їх інтересам, що вимагають адекватного регулювання. У зв'язку із цим дисертантом розроблено науково-теоретичну концепцію сучасного механізму зміни та розірвання договору.

За результатами дослідження дисертантом зроблено висновок про існування спеціальних ознак цивільного правовідношення по зміні та розірванню договору (обмеженість, наявність відповідних передумов виникнення, воля сторін, визначення моделі майбутньої поведінки, виникнення на підставі визначених юридичних фактів).

Визначено особливості поняття, ознак та видів об'єктного складу цивільного правовідношення по зміні та розірванню договору.

Обґрунтовано позицію, що для віднесення блага до об'єктів правовідношення по зміні та розірванню договору ключове значення має інтерес їх суб'єктів, оскільки об'єкт має задовольняти інтереси сторін договору (як усіх, так і однієї).

Запропоновано класифікацію суб'єктів вказаних правовідносин. Залежно від кількості осіб визначено два склади суб'єктів: симплексний (від лат. *simplex* – простий), у якому беруть участь виключно сторони договору, та плуральний (від лат. *pluralis* – множинний), в якому, крім сторін договору, є також інші особи. Останніх за ознакою можливості ініціювати зміну та розірвання договору на суб'єктів, що можуть ініціювати зміну та розірвання договору, та суб'єктів, що не можуть ініціювати зміну та розірвання договору (партикулярні суб'єкти (від лат. *particularis* – частковий)). У свою чергу, суб'єкти, що можуть ініціювати зміну та розірвання договору поділено на осіб, які володіють аналогічними зі стороною договору правомочностями щодо предмета договору, однак не виступають його стороною (пленумні суб'єкти), та осіб, які договором або законом уповноважені діяти від імені сторони договору або в інтересах сторони договору (делеговані суб'єкти).

В динаміці правовідносин по зміні та розірванню договору виділяється трансформативна та деструктивна оферти. Визначено їх ознаки: а) чітко визначений адресат (інша сторона (сторони) договору; б) відповідність виду та природі чинного договору; в) чітко виражений намір сторони договору його змінити; г) демонстрація наміру сторони-оферента вважати себе зобов'язаним у разі акцепту; г) відповідність форми, що забезпечує її доведеність до відома адресата.

Доведено, що зміна договору внаслідок істотної зміни обставин судом повинна обґрунтовуватись не суперечливістю суспільним інтересам та майбутньою шкодою, яка виникне у сторін, а пріоритетом розумної рівноваги. На думку автора, такий підхід є більш доцільним, оскільки ставить на перше місце рівність та збалансованість інтересів сторін у договірних

відносинах, направленість на збереження та продовження договірних відносин з метою задоволення інтересів сторін, однак без безпідставного дисбалансу у відносинах. Під час зміни договору через істотну зміну обставин суд має виходити із необхідності відновлення балансу інтересів сторін договору, які істотно порушилися внаслідок непередбачуваної зміни зовнішніх, незалежних від волі осіб, обставин.

У дисертаційному дослідженні *вперше*:

1) доведено необхідність відмежування правової природи пропозиції розірвати (змінити) договір та пропозиції укласти договір. Запропоновано пропозицію змінити договір визначати як трансформативну оферту, а пропозицію розірвати договір – як деструктивну оферту;

2) визначено такі ознаки трансформативної та деструктивної оферти: а) чітко визначений адресат (інша сторона (сторони) договору; б) відповідність виду та природі чинного договору; в) чітко виражений намір сторони договору його змінити; г) демонстрація наміру сторони-оферента вважати себе зобов'язаним у разі акцепту; г) відповідність форми, що забезпечує її доведеність до відома адресата;

3) обґрунтовано доцільність непоширення наслідків зміни та розірвання договору на відшкодування шкоди або отримання обумовленого платежу за порушення обов'язку, який виник до зміни чи розірвання договору, а також на умови договору про вирішення спорів;

4) запропоновано такі критерії істотності невиконання договору: безумовне виконання має суттєве значення для договору; невиконання значною мірою позбавляє іншу сторону того, на що вона могла розумно розраховувати в момент укладення договору; існування обґрунтованих підстав у кредитора вважати, що боржник не виконає свої зобов'язання в майбутньому; можливість спричинення необґрунтованих витрат сторони, яка не виконала зобов'язання, якщо договір буде змінений або припинений;

5) віднесено до підстав зміни та розірвання договору у зв'язку з передбачуваним невиконанням зобов'язання: повідомлення іншої сторони

про невиконання; наявність інформації, що невиконання буде мати місце; істотність невиконання;

б) обґрунтовано доцільність виключення з ЦК України можливості зміни договору у зв'язку з його істотним порушенням за рішенням суду із запровадженням відмови від договору;

вдосконалено:

7) теоретичні положення щодо зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин. Обґрунтовано необхідність обмеження підстав зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин за рішенням суду винятковими випадками з метою поновлення рівноваги сторін;

8) наукову позицію про правову природу договору про розірвання (зміну) цивільно-правового договору та мирову угоду в частині критеріїв їх розмежування;

9) класифікацію суб'єктів правовідношення по зміні та розірванню договору в частині їх поділу за ознаками кількості осіб та можливістю ініціювати зміну та розірвання договору;

10) обґрунтування вибору способу дострокового припинення договору в частині доцільності надання переваги односторонньому порядку розірвання договору над судовим у випадку його істотного порушення іншою стороною;

11) підстави відмежування відмови від договору від одностороннього розірвання договору за рішенням суду. Доведено, що при відмові від договору інтерес сторони не повинен в обов'язковому порядку бути спричинений наявністю юридичного факту – порушенням договірних умов контрагентом, а може впливати виключно з потреб особи;

12) визначення моменту виникнення правовідношення по зміні або припиненню цивільно-правового договору, що залежить від форми основного договору. Обґрунтовано необхідність вимагати письмову згоду іншого з подружжя під час посвідчення договору про зміну або розірвання

договору, предметом якого є спільне майно подружжя, однак документ, що посвідчує право власності на нього, оформлений на ім'я одного з подружжя;

13) теоретичні положення щодо доцільності нормативного закріплення права кредитора в односторонньому порядку розірвати договір у зв'язку істотним порушенням без звернення до суду на підставі повідомлення іншої сторони про таке розірвання;

набули подальшого розвитку:

14) розуміння змісту правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору в частині визначення таких спеціальних ознак:

а) обмежений зміст правовідношення по зміні договору; б) наявності фактичних та юридичних передумов; в) мета, що полягає в намірі продовжити існуюче договірне правовідношення на змінених умовах; г) визначення моделі майбутньої поведінки учасників; г) виникнення на підставі визначених юридичних фактів;

15) підходи до визначення підстав та наслідків односторонньої відмови від договору в частині надання можливості користувачеві відмовитись від договору позички та вимагати відшкодування завданих збитків, а також страховика відмовитись від договору особистого страхування без згоди страхувальника.

Ключові слова: зміна договору, розірвання договору, об'єкт правовідносин, суб'єкти правовідносин, зміст правовідносин, за згодою сторін, судовий порядок, відмова від договору.

SUMMARY

Vesna N.O. Change and termination of a contract as a civil law relationship. - Qualified scientific work on the manuscripts.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Science of Law (PhD) on specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law;

International Private Law (081 – Law). – The Khmelnytsky University of Management and Law, Khmelnytsky, 2018.

Scientific work is devoted to the study of theoretical and applied problems of the change and termination of the contract as a civil right ratio. The paper states that the need for a comprehensive study of legal relations on the change and termination of a contract is conditioned by a change in the economic vectors of our country's development, in particular the signing of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in Ukraine places the first place on the possibility and expediency of borrowing a positive European legal regulation experience in the investigated sphere. New for modern domestic law practice civil law approaches will certainly be necessary in connection with the dynamic development of the national economy in market conditions that have opened wide opportunities for the subjects of the right to use such legal structures that are in line with their interests, which require adequate regulation. In this regard, the dissertation developed the scientific and theoretical concept of the modern mechanism of change and termination of the contract.

According to the results of the research, the dissertation concluded that there are special features of the civil law relationship regarding the change and termination of the contract (limited, availability of appropriate prerequisites for the occurrence, will of the parties, determination of the model of future behavior, occurrence on the basis of certain legal facts).

The peculiarities of the concept, features and types of the object composition of the civil legal relationship regarding the change and termination of the contract are determined. The article argues that the interests of their subjects are of key importance for the attribution of the good to the objects of the relationship between the change and the termination of the contract, since the object must satisfy the interests of the parties to the agreement (both of them and one).

The classification of subjects of the specified legal relations is offered. Depending on the number of individuals, two entities are identified: simplex

(from simplex simple Latin), which involves only the parties to the agreement, and plural (from pluralis - plural), in which, besides the parties to the agreement, there are other person The latter, on the basis of the possibility of initiating a change and termination of the contract on the entities that may initiate the change and termination of the contract, and the entities that can not initiate the change and termination of the contract (particular entities (from the Latin part.particularis - partial). in turn, the subjects that may initiate the change and the termination of the contract are divided into persons having the same powers with respect to the subject of the contract with the party to the contract, but do not act as a party (plenipotentiaries), and those who are contractually or lawfully authorized to act on behalf of the contracting party or in the interests of the party to the contract (delegated entities).

In the dynamics of legal relations on the change and termination of the contract there is a transformative and destructive offer. Their characteristics are determined: a) clearly identified addressee (the other party (party) of the agreement; and b) the conformity of the type and nature of the contract in force; c) the express intention of the contracting party to change it; d) demonstration of the intention of the proposing party to consider himself obliged in the event of acceptance; e) conformity of the form, which ensures its provenance to the attention of the addressee.

It is proved that the change of the contract because of a substantial change in circumstances by the court should be based not on the contradiction between the public interest and the future damage that arises from the parties, but the priority of a reasonable balance. According to the author, such an approach is more appropriate, since it places the equality and balance of interests of the parties in contractual relations on the first place, the intention to preserve and prolong contractual relations in order to satisfy the interests of the parties, but without unreasonable imbalance in the relations. When changing the contract due to a substantial change in circumstances, the court must proceed from the need to restore the balance of interests of the parties to the agreement, which are

substantially disrupted because of unpredictable changes in external circumstances, independent of the will.

For the first time it is proposed in the dissertation:

1) the necessity of delimiting the legal nature of the proposal to terminate (change) the contract and proposals to conclude a contract is proved. It is proposed to change the contract as a transformative offer, and the proposal to terminate the contract - as a destructive offer;

2) the following features of a transformative and destructive offer are defined: a) a clearly identified addressee (the other party (party) of the contract; and b) compliance with the nature and nature of the contract in force; c) the express intention of the contracting party to change it; d) demonstration of the intention of the proposing party to consider himself obliged in the event of acceptance; e) conformity of the form, which ensures its provenance to the attention of the addressee;

3) it is substantiated the expediency of non-occurrence of consequences of change and termination of a contract for compensation of damage or receipt of a conditional payment for breach of duty that arose before the change or termination of the contract, as well as the terms of the agreement on dispute resolution;

4) the following criteria for the non-fulfillment of the contract are proposed: unconditional execution is essential for the contract; Failure to do so largely deprives the other side of what she could reasonably rely on at the time of the contract; the existence of reasonable grounds for the creditor to assume that the debtor will not fulfill his obligations in the future; the possibility of causing unwarranted costs to a party who has failed to fulfill an obligation if the contract is changed or discontinued;

5) refers to the grounds for amending and termination of the contract in connection with the alleged failure to fulfill an obligation: notification of the other party about non-fulfillment; the presence of information that non-fulfillment will take place; materiality of non-fulfillment;

6) the expediency of exclusion from the Central Committee of Ukraine of the possibility of changing the contract in connection with its substantial violation by a court decision with the introduction of the waiver of the contract;

The following statements are improved in the dissertation:

7) the theoretical provisions regarding the change of the contract in connection with a substantial change in circumstances. The necessity of limiting the grounds for amending the contract in connection with a significant change in circumstances by a court decision with exceptional cases is substantiated in order to restore the balance of the parties;

8) a scientific position on the legal nature of the contract on the dissolution (change) of a civil contract and a peace agreement in terms of criteria for their delineation;

9) the classification of subjects of legal relationship to change and termination of the contract in terms of their division based on the number of persons and the opportunity to initiate the change and termination of the contract;

10) justification of the choice of the method of early termination of the contract in terms of the expediency of giving preferential unilateral termination of a contract over a court in case of material breach by the other party;

11) the grounds for delimiting the waiver of the contract from the unilateral termination of the contract by a court decision. It is proved that in case of refusal of the contract the party's interest should not necessarily be caused by the presence of a legal fact - violation of contractual terms by the counterparty, and may be based solely on the needs of the individual;

12) determination of the time of occurrence of the legal relationship on the change or termination of a civil contract, depending on the form of the main contract. The necessity to demand written consent of the other spouse during the certification of the contract about the change or termination of the contract, the subject of which is the joint property of the spouse, is substantiated, however, the document certifying the ownership of it is registered in the name of one of the spouses;

13) the theoretical provisions regarding the appropriateness of the normative fixing of the right of the creditor to unilaterally terminate the contract in connection with a substantial violation without recourse to the court on the basis of the notification of the other party about such termination;

It has received the further development in the dissertation:

14) understanding of the content of the relationship to change and termination of a civil contract in relation to the definition of such special features:

a) the limited content of the relationship to change the contract; b) presence of actual and legal preconditions; c) the purpose, which consists in the intention to extend the existing contractual relationship under the changed conditions; d) determining the model of future behavior of participants; e) occurrence on the basis of certain legal facts;

15) approaches to determining the grounds and consequences of unilateral withdrawal from the contract in terms of giving the user the option to withdraw from the loan agreement and claim damages, as well as the insurer to cancel the personal insurance contract without the consent of the insured.

Key words: change of the contract, termination of the contract, object of legal relations, subjects of legal relations, content of legal relations, with the consent of the parties, judicial procedure, refusal of the contract.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Весна Н.О. Деякі питання визначення поняття цивільно-правового договору. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2015. №2 (54). С.103-108

2. Весна Н.О. Зміна договору за згодою сторін. *Вісник Запорізького національного університету*. *Юридичні науки*. 2015. №4 (II). С.39-45

3. Весна Н.О. Істотне порушення договору як підстава його розірвання в міжнародному та зарубіжному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Випуск 38. Том 1. С.76-79

4. Весна Н.О. Зміна та розірвання договору в контексті правомочностей співвласника майна. *Університетські наукові записки. Хмельницький*, 2016. №3 (59). С.377-383

5. Весна Н.О. Розірвання договору як цивільне правовідношення. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. №11 (17). С.77-83

6. Весна Н.О. Суб'єкти правовідносин по зміні або розірванню цивільно-правового договору. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №2, Т.2, С.3-7

7. Весна Н.О. Проблемні питання зміни предмету договору у цивільному праві України. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2014. Ч.1. С.77-78.

8. Весна Н.О. Розірвання договору у судовій практиці України. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф. «Чотирнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 23-24 жовтня 2015 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2015. Ч.1. С.86-88.

9. Весна Н.О. Практика розгляду судами спорів, пов'язаних із зміною договору. *Держава і право: проблеми становлення та стратегія розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Ужгород, 25-26 грудня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет. 2015. С.65-66.

10. Весна Н.О. Особливості розірвання договору оренди землі. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф. «П'ятнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 21-22 жовтня

2016 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права.
2016. Ч.1. С.95-96.

11. Весна Н.О. Зміна та розірвання договору в судовому порядку.
Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнар. наук. конф.
«Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня
2017 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права.
2017. Ч.1. С.107-109.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗМІНИ Й РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ЯК ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ.....	26
1.1. Поняття та значення договору як цивільного правовідношення.....	26
1.2. Зміна договору як цивільне правовідношення.....	41
1.3. Розірвання договору як цивільне правовідношення	61
<i>Висновки до розділу 1.....</i>	<i>84</i>
РОЗДІЛ 2. ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВІДНОШЕННЯ ПО ЗМІНІ ТА РОЗІРВАННЮ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ.....	87
2.1. Об'єкт правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору.....	87
2.2. Суб'єкти правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору.....	104
2.3. Зміст правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору.....	116
<i>Висновки до розділу 2.....</i>	<i>134</i>
РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ПРАВОВІДНОШЕННЯ ПО ЗМІНІ ТА РОЗІРВАННЮ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ.....	137
3.1. Зміна та розірвання цивільно-правового договору за згодою сторін...	137
3.2. Зміна та розірвання цивільно-правового договору у судовому порядку.....	158
3.3. Зміна та розірвання цивільно-правового договору в односторонньому порядку.....	175
<i>Висновки до розділу 3.....</i>	<i>189</i>
ВИСНОВКИ.....	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ.....	221

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

DFCR	Draft of Common Frame of Reference (Модельні правила європейського приватного права)
PECL	Принципи Європейського договірної (контрактного) права
ВСУ	Верховний Суд України
ГК України	Господарський кодекс України
ЄС	Європейський Союз
п., пп.	пункт, підпункт
Принципи УНІДРУА	Принципи міжнародних комерційних договорів
ст., ст.ст.	стаття, статті
ЦК України	Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Кардинальні соціально-економічні зміни, що відбулись в Україні наприкінці минулого століття, вимагали внесення радикальних змін у правове регулювання економічних відносин, перетворивши вітчизняний інститут договірного права в найважливіший інструмент розвитку ринкової економіки. При цьому метою реформування повинна була стати не стільки форма, в якій виражаються певні правові ідеї, а приватноправовий зміст правового регулювання, який би передбачав збільшення ролі принципу свободи договору та виконавської дисципліни учасників договірних відносин.

Незважаючи на те, що з часів Стародавнього Риму найважливішою засадою договірних відносин є принцип виконання умов договору, в сучасній нестабільній економічній та політичній ситуації його реалізація стає не завжди можливою або доцільною для учасників правовідношення. Усе частіше обставини спонукають учасників договірного правовідношення його змінювати чи достроково припиняти. Однак на сьогодні доводиться констатувати, що правове регулювання відносин по зміні та розірванню цивільно-правового договору має фрагментарний характер, наслідком чого є виникнення низки прогалин в процесі їх динаміки та неоднозначності судової практики в цій сфері. Так, Хмельницьким міськрайонним судом та Господарським судом Хмельницької області у 2015 – 2017 роках розглянуто 294 та 324 справи щодо розірвання договорів відповідно. Причому статистика кількості звернень за судових захистом у досліджуваній категорії справ свідчить про їх збільшення.

Актуальність проблематики дисертаційного дослідження додатково зумовлюється недосконалістю правового регулювання правовідносин, пов'язаних із динамікою зміни та розірвання цивільно-правового договору, зокрема визначенням підстав їх виникнення, окресленням кола суб'єктів, динаміки тощо. Механізм правового регулювання означених правовідносин

має забезпечувати правовий захист його учасників, передбачуваність динаміки договірної зобов'язання та не створювати додаткових перешкод для досягнення результату сторонами. Значення правовідносин по зміні та розірванню цивільно-правового договору визначається і тим, що вони є ключовими факторами забезпечення дотримання балансу між інтересами його учасників.

Потреба в комплексному дослідженні правовідносин по зміні та розірванню договору зумовлюється і зміною економічних векторів розвитку нашої держави, зокрема підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в Україні на перше місце висуває питання про можливість та доцільність запозичення позитивного європейського досвіду правового регулювання в досліджуваній сфері. Нові для сучасної вітчизняної правозастосовчої практики цивільно-правові підходи, безумовно, будуть необхідними у зв'язку з динамічним розвитком національної економіки в ринкових умовах, які відкрили широкі можливості для суб'єктів права використовувати такі правові конструкції, які відповідають їх інтересам, що вимагають адекватного регулювання. І, з цієї точки зору, використання досягнень сучасної європейської цивілістики, без сумніву, матиме позитивний вплив на вирішення багатьох проблем вітчизняного договірної права, які йому належить подолати на шляху до досягнення повноцінної реалізації його потенціалу як універсального засобу регулювання майнових відносин.

У сучасній і зарубіжній цивілістиці існує достатня кількість науково-теоретичних досліджень, пов'язаних з динамікою договірної правовідносини. Основні проблеми правового регулювання зміни та розірвання цивільно-правового договору розкриваються в працях таких дослідників, як: М. І. Брагінський, С. Я. Вавженчук, В. В. Вітрянський, С. Д. Гринько, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Ю. О. Заїка, І. Р. Калаур, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, А. П. Місяць, М. М. Сибільова, Р. О. Стефанчук, З. В. Ромовська, Є. О. Харитонов, Р. Б. Шишка та ін.

Зміна та розірвання цивільно-правового договору як етапи динаміки договірної відносини стали предметом дослідження таких вчених: С. М. Бервено, Т. В. Боднар, С. О. Бородовський, Р. В. Гринько, О. П. Дрішлюк, В. М. Коссак, О. М. Кравець, Л. В. Макарчук, Н. М. Процьків, Т. О. Родоман, І. О. Ромащенко, Г. О. Уразова тощо.

Окрему увагу в межах дисертаційного дослідження було приділено науковим працям з проблематики регулювання зміни та розірвання договору в зарубіжних правових системах та в праві ЄС. Серед таких досліджень слід назвати праці Ю. В. Білоусова, О. Ю. Димінської, Б. Д. Завідова, А. Г. Карапетова, П. А. Меденцева, К. Є. Миронець, О. В. Оболонкової, Дж. М. Перілло, Г. Х. Трейтела, С. О. Соменкова, О. С. Стребкової, Р. О. Халфіної та ін.

Водночас необхідно констатувати відсутність на сьогодні комплексних наукових досліджень зміни та розірвання цивільно-правового договору як цивільного правовідношення, що можна вважати певною перешкодою для вдосконалення та формування ефективної правової системи регулювання договірних відносин, зважаючи на те, що низка теоретичних та практичних питань у досліджуваній сфері (зокрема щодо об'єктного складу такого правовідношення, особливостей його договірної розірвання й наслідків зміни та припинення договірної правовідносини для основного договору) залишаються невирішеними.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена (протокол № 6 від 2 вересня 2014 року) та уточнена (протокол № 10 від 26 березня 2018 року) Вченою радою Хмельницького університету управління та права. Дисертація виконана відповідно до наукової теми кафедри цивільного права та процесу на 2013 – 2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017 – 2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у

контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105, що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права на 2013 – 2016 роки «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є формулювання концептуально нових теоретико-практичних положень, спрямованих на удосконалення механізму реалізації зміни та розірвання цивільно-правового договору, обґрунтування на підставі національного та зарубіжного досвіду правового регулювання наукових висновків та практичних пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Поставлена мета зумовила необхідність зосередити увагу на вирішенні таких *задачі* дослідження:

- з’ясувати особливості зміни договору як цивільного правовідношення;
- визначити поняття та ознаки розірвання договору як цивільного правовідношення;
- відмежувати зміну та розірвання договору від суміжних цивільно-правових категорій;
- виокремити суб’єктний та об’єктний склад правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору;
- проаналізувати зміну та розірвання цивільно-правового договору за згодою сторін;
- розглянути особливості зміни та розірвання цивільно-правового договору в судовому порядку;
- охарактеризувати підстави та наслідки зміни й розірвання цивільно-правового договору в односторонньому порядку;

– сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері динаміки договірних правовідношення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі зміни та розірвання цивільно-правового договору.

Предметом дослідження є зміна та розірвання договору як цивільне правовідношення.

Методи дослідження. Практична цінність та достовірність результатів дисертаційного дослідження досягнуті шляхом використання загальнонаукових та спеціально-правових методів наукового пізнання.

За допомогою логічного методу розкриваються підстави зміни та розірвання договору (підрозділи 1.2, 1.3 дисертації). Формальний метод правового пізнання, який призначений для розкриття його структурних закономірностей, дозволив визначити поняття зміни та розірвання договору як правовідношення (підрозділ 1.1 дисертації). Завдяки формально-логічним прийомам дедукції та індукції формуються теорії, концепції, наукові положення щодо співвідношення понять «новація» та «зміна договору», «оферта» та «трансформативна» і «деструктивна оферти», «договір про зміну чи розірвання договору» та «мирова угода» тощо (підрозділи 1.2, 1.3, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3 дисертації). Звернення до системно-функціонального методу надало можливість виділити підстави зміни та розірвання договору, класифікувати суб'єктів та об'єкти правовідношення по зміні та розірванню договору за різними критеріями (підрозділ 2.1, 2.2 дисертації). Застосування історичного методу дозволило встановити динаміку становлення й розвитку теоретичної думки і законодавства щодо зміни та розірвання договору та обґрунтувати необхідність подальшого наукового їх дослідження (розділи 1, 2, 3 дисертації). За допомогою методу порівняльного аналізу визначаються особливості договірного регулювання зміни та розірвання договору в міжнародних та зарубіжних правових актах та сформульовано пропозиції

щодо удосконаленню національного правового регулювання у досліджуваній сфері (розділи 1, 2, 3 дисертації).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній цивілістичній науці системним комплексним дослідженням теоретичних і практичних питань законодавчого закріплення та практичної реалізації зміни та розірвання договору як цивільного правовідношення. У межах дослідження отримано такі результати, що містять наукову новизну:

вперше:

1) доведено необхідність відмежування правової природи пропозиції розірвати (змінити) договір та пропозиції укласти договір. Запропоновано пропозицію змінити договір визначати як *трансформативну* оферту, а пропозицію розірвати договір – як *деструктивну* оферту;

2) визначено такі ознаки трансформативної та деструктивної оферти:
а) чітко визначений адресат (інша сторона (сторони) договору);
б) відповідність виду та природі чинного договору; в) чітко виражений намір сторони договору його змінити; г) демонстрація наміру сторони-оферента вважати себе зобов'язаним у разі акцепту; г) відповідність форми, що забезпечує її доведеність до відома адресата;

3) обґрунтовано доцільність непоширення наслідків зміни та розірвання договору на відшкодування шкоди або отримання обумовленого платежу за порушення обов'язку, який виник до зміни чи розірвання договору, а також на умови договору про вирішення спорів;

4) запропоновано такі критерії істотності невиконання договору: безумовне виконання має суттєве значення для договору; невиконання значною мірою позбавляє іншу сторону того, на що вона могла розумно розраховувати в момент укладення договору; існування обґрунтованих підстав у кредитора вважати, що боржник не виконає свої зобов'язання в майбутньому; можливість спричинення необґрунтованих витрат стороні, яка не виконала зобов'язання, якщо договір буде змінений або припинений;

5) віднесено до підстав зміни та розірвання договору у зв'язку з передбачуваним невиконанням зобов'язання: повідомлення іншої сторони про невиконання; наявність інформації, що невиконання буде мати місце; істотність невиконання;

6) обґрунтовано доцільність виключення з ЦК України можливості зміни договору у зв'язку з його істотним порушенням за рішенням суду із запровадженням відмови від договору;

вдосконалено:

7) теоретичні положення щодо зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин. Обґрунтовано необхідність обмеження підстав зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин за рішенням суду винятковими випадками з метою поновлення рівноваги сторін;

8) наукову позицію про правову природу договору про розірвання (зміну) цивільно-правового договору та мирову угоду в частині критеріїв їх розмежування;

9) класифікацію суб'єктів правовідношення по зміні та розірванню договору в частині їх поділу за ознаками кількості осіб та можливістю ініціювати зміну та розірвання договору;

10) обґрунтування вибору способу дострокового припинення договору в частині доцільності надання переваги односторонньому порядку розірвання договору над судовим у випадку його істотного порушення іншою стороною;

11) підстави відмежування відмови від договору від одностороннього розірвання договору за рішенням суду. Доведено, що при відмові від договору інтерес сторони не повинен в обов'язковому порядку бути спричинений наявністю юридичного факту – порушенням договірних умов контрагентом, а може впливати виключно з потреб особи;

12) визначення моменту виникнення правовідношення по зміні або припиненню цивільно-правового договору, що залежить від форми основного договору. Обґрунтовано необхідність вимагати письмову згоду іншого з подружжя під час посвідчення договору про зміну або розірвання

договору, предметом якого є спільне майно подружжя, однак документ, що посвідчує право власності на нього, оформлений на ім'я одного з подружжя;

13) теоретичні положення щодо доцільності нормативного закріплення права кредитора в односторонньому порядку розірвати договір у зв'язку істотним порушенням без звернення до суду на підставі повідомлення іншої сторони про таке розірвання;

набули подальшого розвитку:

14) розуміння змісту правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору в частині визначення таких спеціальних ознак: а) обмежений зміст правовідношення по зміні договору; б) наявності фактичних та юридичних передумов; в) мета, що полягає в намірі продовжити існуюче договірне правовідношення на змінених умовах; г) визначення моделі майбутньої поведінки учасників; г) виникнення на підставі визначених юридичних фактів;

15) підходи до визначення підстав та наслідків односторонньої відмови від договору в частині надання можливості користувачеві відмовитись від договору позички та вимагати відшкодування завданих збитків, а також страховика відмовитись від договору особистого страхування без згоди страхувальника.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні та прикладні висновки і рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані в:

– науково-дослідній роботі – для подальших наукових розробок методологічного та практичного інструментарію забезпечення динаміки зміни та розірвання цивільно-правового договору;

– законотворчій діяльності – для вдосконалення окремих норм законодавства України у сфері регулювання відносин по зміні та розірванню цивільних договорів;

– правозастосовній діяльності – під час розгляду судами цивільних справ, що виникають з приводу зміни та розірвання цивільно-правових договорів;

– навчально-методичній роботі – під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Правочини з нерухомістю», «Гармонізація договірної права ЄС»; для підготовки підручників, навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів, у ході проведення занять із зазначених дисциплін у Хмельницькому університеті управління та права.

Положення та рекомендації цього дисертаційного дослідження були враховані в практичній та науковій діяльності (акт впровадження Правління Дунаєвського районного споживчого товариства від 26 квітня 2018 року (Додаток Б), акт впровадження результатів наукових досліджень Кам'янець-Подільського районного споживчого товариства від 10 квітня 2018 року (Додаток В), акт про реалізацію результатів наукових досліджень Хмельницького університету управління та права від 15.05.2018 року (Додаток Г)).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, містить отримані особисто автором нові результати в галузі науки цивільного права, які дозволяють підвищити ефективність механізмів та засобів реалізації договірних відносин. Усі сформульовані положення та висновки є результатами особистих досліджень автора.

Апробація результатів дослідження. Основні висновки й положення роботи викладені в 6 опублікованих статтях, доповідалися на 6 науково-практичних конференціях: Міжнародна наукова конференція «Тринадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 14 – 15 листопада 2014 р.); Міжнародна наукова конференція «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23 – 24 жовтня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція (м. Ужгород, 25 – 26 грудня 2015 р.); Міжнародна наукова конференція «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21 –

22 жовтня 2016 р.); Міжнародна наукова конференція «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20 – 21 жовтня 2017 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження були викладені у 6 публікаціях у фахових виданнях, з них п'ять – у наукових фахових виданнях України, одна – у міжнародному науковому виданні, а також у 5 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи становить 229 сторінок. Список використаних джерел складається з 239 найменувань і міститься на 23 сторінках, додатки розміщено на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗМІНИ Й РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ЯК ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ

1. 1 Поняття та значення договору як цивільного правовідношення

У сучасному світі цивільно-правовий договір визначається чи не найбільш поширеною правовою конструкцією. З кожним роком з розвитком сфер суспільних відносин його роль лише зростає, не втрачає своєї значущості та актуальності. Цивільно-правовий договір є тією правовою формою, яка забезпечує суб'єктам правовідношення можливість реалізувати свої завдання та інтереси, досягти бажаного результату. Закріплення на законодавчому рівні принципу свободи договору, свободи економічної та підприємницької діяльності, можливості вільно обирати контрагентів за договорами, способи і види діяльності спонукає учасників правовідношення звертатися до інституту цивільно-правового договору.

У Стародавньому Римі договір був основним засобом, за допомогою якого здійснювався товарообіг. У цей період він починає розроблятися як юридична конструкція. Римське право визначало договір як двосторонню угоду, в якій висловлено волю двох сторін, спрямовану на досягнення певного правового результату — виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків [112, с.372].

На ранньому етапі римське право відзначалося формалізмом, проте із розвитком ринкових відносин він зменшувався, з'являлися нові види договірних конструкцій, розширювався спектр договорів, що користувався позовним захистом. Низка договорів була рецегована середньовічним правом та збереглася в сучасному праві.

Кодекс Наполеона, запозичуючи концепцію римлян, у ст. 1104 визначає договір як домовленість, за якою одна сторона або декілька осіб зобов'язуються перед іншою або декількома іншими особами дати що-

небудь, зробити що-небудь або не робити чого-небудь». Німецьке цивільне уложення 1896 р. не містить роз'яснень та тлумачень понять, проте його зміст дає змогу зробити висновок, що договір визначається як двосторонній правочин, тобто правочин, для укладення якого необхідне виявлення взаємної згоди двох сторін щодо встановлення, зміни, укріплення або припинення юридичних відносин. Таке розуміння договору характерне для усіх країн континентального права, в тому числі й для міжнародних актів. Зокрема п. II.-1:101 DCFR визначає договір як домовленість, спрямовану на виникнення зобов'язального юридичного відношення або на інший правовий наслідок [119].

Розвиваючи концепцію договору та відмовляючись від рецепції римського права, англійське право не виробило єдиного та загальноприйнятого поняття договору, тому його визначають через елементи: домовленість сторін; намір сторін створити правові наслідки та зустрічне задоволення [210, с.121]. Інститут договірної права Англії закладено в основу договірної права США [210, с.67], де також немає єдиного визначення договору, однак широке застосування має визначення Єдиного торгового кодексу, де вказано, що договір – це правове зобов'язання, що в цілому впливає із домовленості сторін відповідно до цього закону та інших, належних до застосування норм права. Відмінності в розумінні договору викликані різними підходами до формування правових систем. Таким чином, залежно від правової системи, відрізняється й поняття договору, оскільки на його формування впливають ті чи інші риси, що визначаються пріоритетами в конкретній правовій сім'ї.

Чинний ЦК України визначає договір як домовленість двох або більше осіб, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, однак серед науковців не сформувалась єдина позиція щодо визначення цивільного договору.

Договір визначається як домовленість сторін. Р.О. Халфіна під договором розуміла домовленість сторін, їх взаємне волевиявлення, яке

направлене на досягнення певного результату. Вона зауважувала, що домовленість може мати місце лише тоді, коли права та обов'язки сторін омза договору хоч і різні, однак мають бути взаємопогодженими та дати єдиний правовий результат [211, с.50]. Підтримуючи вказану позицію, О.С. Іоффе зазначає, що договором є не всяка домовленість, а лише та, яка вчиняється волевиявленнями, що збігаються, двох або більше сторін. Автор робить застереження, що не слід ототожнювати договір із зобов'язанням, оскільки останнє може мати як договірний, так і недоговірний характер. У той же час вчений відмічає, що інколи під договором також розуміють зобов'язання, що виникає на підставі домовленості сторін, а в деяких випадках його вживають для позначення документа, який фіксує факт виникнення зобов'язання [67, с.26]. О.А. Пушкін зазначає, що договір – це домовленість сторін, яка направлена на виникнення, зміну та припинення цивільного правовідношення. Аналогічну позицію підтримує Р.О. Стефанчук. В.В. Луць визначає договір як домовленість, порозуміння двох або більше сторін [94, с.127].

С.О. Бородовський під договором розуміє юридичний акт двох та більше осіб, який заснований на їх погоджених діях, виражений у єдиному волевиявленні, зафіксований у передбаченій законом формі та спрямований на досягнення правового результату, що полягає у встановленні, зміні та припиненні цивільних прав і обов'язків [19, с.7].

С.М. Бервено зазначає, що договором слід вважати правомірний правочин взаємоузгодженої волі двох і більше сторін, спрямованої на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі зобов'язального правовідношення та на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав та обов'язків у визначеній законом формі. Відмовляючись від визначення договору через домовленість, автор вказує, що термін «домовленість» є швидше побутовою, ніж юридичною категорією [13, с.14]. У цьому визначенні здається зайвою додаткова вказівка, що правочин має бути правомірним, оскільки сам термін

«правочин», як слушно підкреслює З.В. Ромовська, передбачає правомірну поведінку, в іншому випадку такі дії не є правочином [167, с.375].

Неможливість розкриття договору лише через «домовленість» підкреслює В.Г. Олюха. Автор зазначає, що такий підхід звужує його зміст. Він пропонує визначати договір як правочин двох чи більше осіб у визначеній законодавством формі, який спрямовано на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [109, с.9]. Проте якщо буквально читати це визначення, то воно не відображає єдності осіб, відсутня вказівка на те, що правочин спрямовується на встановлення, зміну або припинення не будь-яких цивільних прав та обов'язків, а таких, які дадуть бажаний для них результат, оскільки якщо здійснення прав та обов'язків особи не спрямоване на досягнення взаємовигідного або бажаного обома результату, то в такому випадку втрачається єдність та спільність осіб, яка складає сутність договору.

Означені погляди визначають договір як юридичний факт, проте, на нашу думку, слід підтримати позицію тих авторів, які визначають його ще й як правовідношення [222, с.259]. Як визначено вище, укладення договору між конкретними особами тягне за собою виникнення відношення між ними, яке відповідно до ст.629 ЦК України має ними виконуватися. Таким чином, договір виконує функцію формування правових зв'язків між певними особами, створює взаємодію між його суб'єктами, визначає вимоги щодо порядку й послідовності виконання всіх дій учасників договірних відносин [19, с.19]. Визначення договору як правовідношення надає можливість визначити його внутрішню структуру, спостерігати його динаміку та визначити етапи останньої.

О.С. Іоффе елементами будь-якого правовідношення визначав суб'єкт, об'єкт, правомочності та обов'язки [68, с.43]. С.С. Алексєєв відзначав, що правовідношення має внутрішню будову, яка складається зі змісту правовідношення; суб'єктів права, які є учасниками правовідношення та об'єктів правовідношення [5, с.100]. Аналогічну позицію підтримує

О.Р. Дашковська, яка до складу правовідношення відносить суб'єктів правовідношення, об'єкти правовідношення та юридичний зміст (сукупність прав та обов'язків суб'єктів) [60, с.336].

Щодо договору можемо окреслити такі його елементи як договірною правовідношення:

- суб'єкти – суб'єкти права, які є учасниками договору, юридично рівними й носіями цивільних прав та обов'язків;
- об'єкт – правовий результат, який бажають досягти суб'єкти та з приводу якого між ними встановлюється правовий зв'язок;
- зміст – права та обов'язки, які визначають суб'єкти для досягнення правового результату.

Договір як правовідношення перебуває в динаміці (укладення, зміна та розірвання), в якій виражається правовий зв'язок між суб'єктами. Динаміка розпочинається з моменту укладення договору та закінчується припиненням його дії. На її перебіг значний вплив має реальна поведінка суб'єктів відносно тих правил, які вони встановили на час укладення договору. У разі, якщо фактичні дії не відповідають умовам, які визначені договором, то особи змушені змінювати модель правовідношення або достроково припиняти відносини. У таких випадках зміна або припинення договору відбувається як за згодою сторін, так і на підставі рішення суду. Зміна та розірвання договору опосередковують найважливіші етапи розвитку відношення – укладення та припинення. Вони не є обов'язковими в процесі перебігу договірною відношення, проте в низці випадків можуть визначатися подібними обставинами.

На сьогодні в законодавчих актах та серед науковців відсутній єдиний підхід до зіставлення понять «угода», «правочин», «домовленість» та «договір».

До прийняття чинного ЦК України цивільне законодавство не містило визначення договору, а його здійснювали виходячи із поняття «угода», що містилося у ст. 41 Цивільного кодексу УРСР та визначало її як дію громадян

чи організацій, яка спрямовувалася на встановлення, зміну або припинення цивільних прав чи обов'язків. Відповідно договором визнавались дво- або багатосторонні угоди [7, с.7].

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови договором є взаємне зобов'язання, письмова або усна угода [25, с.233]. Тлумачний словник юридичних термінів визначає договір як угоду двох і більше осіб, спрямовану на встановлення, зміну чи припинення взаємних юридичних прав та обов'язків [237, с.233].

На думку В.К.Бабаєва, термін «угода» мав розглядатися як синонім «договору» [194, с.129]. Однак з юридичної точки зору така позиція не повністю охоплювала природу договору, оскільки останнім можна вважати лише таку угоду, яка породжувала виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Як слушно відзначав В.Ш. Калабеков, вказані поняття зіставляються як частина та ціле, тобто термін «угода» є більш широким за своїм змістом, ніж термін «договір». Автор підкреслив, що при використанні терміна «угода» мається на увазі, що її досягненню має передувати певний процес узгодження волі його учасників шляхом обговорень, переговорів. Однак низка договорів не є результатом таких переговорів у повному сенсі цього слова [71, с.144].

Чинне цивільне законодавство оперує поняттям «правочин», яке походить від словосполучення «чинити право», тобто здійснювати певні дії, що мають юридичну силу [63, с.322].

З німецького *Rechtsgeschäft* термін «правочин» перекладається як «правова дія», «правова справа». На території України вперше цей термін було вжито в Австрійському Цивільному Уложенні 1811 року, яке містило главу про договори та правочини. У ньому правочини розкривалися як підстава виникнення зобов'язань [33, с.684].

Поняття «правочин» згадується й у російсько-українському словнику ділової мови 1930 року, де термін «делка» одним із варіантів перекладу має термін «правочин» [169, с.344]. У сучасну цивілістику введення терміна

«правочин» відбулось завдяки О.А. Підпригорі [221, с.121]. Ця ідея була підтримана З.В. Ромовською, яка зазначила, що «правочин», «правочинний» – слова не тільки українські за походженням, а й зрозумілі, милозвучні, тому мають отримати нове життя [167, с.371].

Законодавець у ст. 202 ЦК України під правочином визначає дію особи, направлену на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [225].

Я.М. Шевченко зазначає, що в чинному ЦК України поняття «правочин» є тотожним поняттю «угода» [226, с.283]. Не погоджуючись з цією позицією, З.В. Ромовська вказує, що угода – це взаємна домовленість про що-небудь. Автор ототожнює це поняття не з правочином, а з договором [167, с.372]. На законодавчому рівні, зокрема під час здійснення перекладу офіційних документів, термін «угода» вживається для позначення домовленості між сторонами, тобто виступає синонімом терміна «договір». Наприклад, Празька угода [118], Угода про асоціацію [201] тощо.

На нашу думку, така ситуація викликана унікальністю саме української мови, яка містить багато синонімів для позначення одного і того ж предмета, обставини, дії, стану тощо. Тому, незважаючи на відсутність офіційного закріплення тотожності понять «договір» та «угода», слід виходити із значення слова «угода» – взаємна домовленість про що-небудь, договір [107, с.612].

Ми підтримуємо точку зору О.В. Дзери, який, намагаючись здійснити зіставлення понять, пропонує двосторонні та багатосторонні правочини визначати договорами та угодами, а домовленість розуміти як договір чи угоду тільки у випадках, якщо її досягнуто у спосіб, що встановлений для порядку укладення договору. Акцентує увагу, що не кожен правочин є договором, а лише той, що опосередковує домовленість двох чи більше осіб, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [218, с.504].

Порівнюючи договір та правочин, Р.Б. Шишка зазначає, що правочин є загальною правовою категорією, яка має низку різновидів [221, с.559], а С.О. Харитонов з цього приводу влучно визначає, що кожний договір є правочином, але не кожен правочин є договором [225, с.215].

Таким чином, на сьогодні правочин можна порівняти з терміном «угода», який вживався до набуття чинності ЦК України 2003 року. З того часу угоду доцільно ототожнювати не з правочином, а з договором, оскільки під час розробки нормативного акту терміни добиралися виходячи із мовного багаття та значення кожного слова. Здійснивши вивчення та аналіз термінів, авторський колектив привів у відповідність вживання терміна із його лексичним значенням, що, на нашу думку, надало українській цивілістиці національної визначеності та ясності для розуміння.

Не може визнаватися договором правочин, у якому для встановлення, зміни чи припинення цивільних та обов'язків достатньо волевиявлення однієї особи, оскільки в такому випадку відсутній ключовий елемент договору – домовленість осіб, волевиявлення двох або більше осіб. Прикладом таких правочинів є видача довіреності, складання заповіту, публічна обіцянка винагороди тощо.

Ця позиція знаходить своє відображення й у судовій практиці. Так, Особа 6 звернулася з позовом про визнання права власності на автомобіль до Особа 7. Свої вимоги обґрунтовувала тим, що Особа 7 видав на ім'я Особа 6 довіреність, що посвідчена приватним нотаріусом, та розписку про отримання коштів. Рішенням Придніпровського районного суду м. Черкаси від 1 грудня 2014 року в задоволенні цього позову відмовлено. Ухвалою Апеляційного суду Черкаської області від 28 січня 2015 року рішення суду першої інстанції залишено без змін. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ від 20 лютого 2015 року відмовлено у відкритті касаційного провадження. У постанові Верховного суду України від 16 грудня 2015 року судом визначено, що видача особою

довіреності не може вважатися укладенням договору купівлі-продажу, тому відсутні правові підстави для задоволення позовних вимог.

Наявність подібних судових рішень, на нашу думку, свідчить про однозначність підходу до визначення договору як дво- або багатостороннього правочину як у науці, так і на практиці, проте вказує на недостатній рівень правової обізнаності населення. Особи, бажаючи досягти певного результату, обирають неправильні способи його досягнення, що спричиняє негативні наслідки.

Основою договору чинне цивільне законодавство визначає домовленість сторін. Науковці трактують домовленість як взаємоузгоджену волю двох або більше сторін [219, с.210], тобто ключовим моментом є воля сторін.

В.І. Селіванов визначає волю як усвідомлене регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, що виражається у вмінні подолати внутрішні й зовнішні труднощі під час здійснення цілеспрямованих дій та вчинків [177, с.8].

С.Л. Рубінштейн виділяє вольову діяльність і говорить, що вона виходить зі спонукань, джерелом яких є інтереси та потреби людини, направляється на усвідомлену мету, яка виникає у зв'язку із вихідними намірами; відбувається на основі все більше усвідомленого регулювання [170, с.589].

Когорта науковців під волею розуміють свідому цілеспрямованість людини на виконання тих чи інших дій. Зазначають, що початковою ланкою вольової дії є постановлення й усвідомлення мети, прийняття рішення діяти, вибір найбільш доцільних способів вчинення дій [208, с.365].

Проте з розвитком суспільних відносин низка цивільно-правових договорів укладається поза межами класичного розуміння волі особи. Сторони вступають у договірні відносини, часто нівелюючи свої інтереси, без можливості повною мірою реалізувати свої мету та потреби. Договори укладаються на підставі типових договорів, договорів-приєднання тощо, в

яких особа не може змінити або доповнити певні умови. Часто рушійною силою для вступу в договірні відносини є не воля особи, а припис закону. Подібну ситуацію спостерігаємо у випадку викупу земельних ділянок або інших об'єктів нерухомого майна, які на них розміщені, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. У таких ситуаціях спостерігається не тільки відсутність волі особи до вступу в договірні відносини, але й відсутність рівності сторін. Складається ситуація, коли одна сторона диктує умови договору іншій. Так, ч. 3 ст. 20 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» передбачає, що споживач зобов'язаний укласти договір на надання житлово-комунальних послуг, підготовлений виконавцем на основі типового договору. Ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини» [133] визначено, що всі власники пам'яток, щойно виявлених об'єктів культурної спадщини або їх частин чи уповноважені ними органи (особи), незалежно від форм власності на ці об'єкти, зобов'язані укласти з відповідним органом охорони культурної спадщини охоронний договір.

Виходячи із конкретної ситуації, особа, не маючи можливості відмовитися від вступу в договірні відносини, спрямовує свої дії на досягнення певного, в деяких випадках не бажаного, а лише прийняттого для неї результату. У таких випадках воля особи проявляється не на стадії виникнення бажання до укладення договору, а на стадії усвідомлення необхідності до вступу в договірні відносини, відсутності альтернативи.

Особа зіставляє існуючу ситуацію з тим результатом, який їй слід або вона може досягти чи отримати. На нашу думку, в таких випадках можемо говорити про певний компроміс, тобто таку прийнятну та допустиму для особи ситуацію, коли вона, інколи нехтуючи своїми деякими інтересами, досягає більш доцільного та/або необхідного результату.

Подібна ситуація складається з договорами приєднання, умови яких визначаються однією стороною у формулярах або стандартних формах, а інша сторона може лише їх прийняти шляхом приєднання. Фактично така

особа здійснює конкретні дії, спрямовані на виконання договору (оплачує кошти, здійснює замовлення товару, послуги тощо). Воля особи під час формування умов договору відсутня, оскільки вона позбавлена можливості пропонувати свої умови договору, проте вона самостійно на власний розсуд вирішує приєднуватися до такого договору в цілому чи не приєднуватися. У цьому проявляється принцип свободи договору, коли особа, хоча і не вправі визначати договірні умови, проте самостійно вирішує, приймати їх чи ні.

Проаналізувавши зазначені випадки, можемо дійти висновку, що договором може визнаватися не лише домовленість сторін, а й правова форма визначення відносин між ними. У такому випадку охоплюються ситуації, коли договір укладається не шляхом домовленості сторін, а шляхом прийняття однією стороною умов, що визначені іншою, заради досягнення бажаного сторонами результату.

Аналіз судової практики показує, що у значній кількості спорів особи вказують, що вони жодного договору не уклали та не підписували, на що судами вказується, що договірні відносини виникають на підставі підписаної заяви-анкети про приєднання до Умов і Правил надання банківських послуг, заяви тощо.

Таким чином, суди підтверджують, що чинність договору пов'язується не з можливістю брати участь у формуванні договірних умов, а з фактом прийняття умов кожною зі сторін.

Договір укладається з метою досягнення конкретного правового результату. На нього, як на ознаку договору, вказував В.Г. Вердников, який підкреслював, що цивільно-правовий договір спрямовується на досягнення певного правового результату [29, с.52]. У випадку, коли особи узгоджують свої дії, але вони не мають направленості на досягнення правового результату, то такі домовленості не можуть визначатися договором. Законодавство визначає їх як фіктивний правочин (ст. 234 ЦК України). Цей висновок знаходить своє відображення в судовій практиці України. Верховний Суд України у своїй постанові від 19 жовтня 2016 року по справі

№6-1873цс16 визначив, що не може визначатися договором правочин, який не спрямований на реальне настання обумовлених ним правових наслідків [116].

Зміст договору складає сукупність його умов, сформульованих сторонами або таких, що витікають із закону, на якому засноване укладення договору [67, с.439]. За українським законодавством договір вважається укладеним з моменту, коли особи досягли згоди з усіх його істотних умов. До таких умов закон відносить предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для цього виду договорів чи на їх погодженні наполягає одна зі сторін. Деякі науковці визначають, що предмет договору є абсолютною істотною умовою договору [9, с.29]. Виокремлюючи предмет договору, С. Шимон вказує, що він повинен відображати головну сутність договору. Автор зауважує, що в кожного виду договору є «власний» предмет, а значення предмета договору може набувати основна дія, яку належить вчинити для досягнення мети договору [235, с.62]. Поряд з істотними на науковому рівні виділяють звичайні та випадкові, однак після укладення договору вони стають однаково обов'язковими, і сторони повинні їх дотримуватися [95, с.83-84].

В англо-американському праві судова практика виокремлює істотні (*conditions*) та другорядні (*warranties*) умови договору [23, с.519]. Континентальне право розрізняє істотні (*essentialia*), звичайні (*naturalia*) та випадкові (*accidentalialia*) умови [23, с.518]. Не вдаючись до детального аналізу кожного виду умов, зазначимо, що відмінність між ними полягає в наслідках, які вони спричиняють, та ступені законодавчої регламентації необхідності включення до змісту договору.

Міжнародні акти взагалі не містять вказівки на види умов договору, лише зазначають, що сторони вільні у змісті договору та виборі його умов [121]. Усі умови договору є обов'язковими для виконання сторонами. На нашу думку, такий підхід презюмує, що сторони, вступаючи в договірні відносини, перш за все направлені на добросовісне та неуклінне дотримання

й виконання договірних умов для досягнення бажаного результату. Вони формують модель своєї поведінки на певний період, виходячи зі своїх реальних можливостей та потреб, що складає основу для визначення конкретних умов. Норми акцентують увагу на прийнятті цих умов сторонами, тобто кожна сторона може запропонувати свої умови, але вони обов'язково мають бути прийняті контрагентом.

В.В. Луць визначає договір як домовленість, порозуміння двох або більше сторін [94, с.127]. Аналогічну вказівку на сторони містить визначення О.І. Масляєва [43, с. 373]. Зазвичай сторонами договору виступають боржник (сторона, яка зобов'язана вчинити на користь іншої сторони – кредитора певну дію або утриматись від певної дії) та кредитор (сторона, яка має право вимагати від боржника виконання його обов'язку). Тобто сторонами можуть іменуватись тільки ті особи, які можуть чинити ті чи інші дії за договором. До таких осіб цивільне законодавство має низку вимог, які в сукупності визначають зазначених осіб дієздатними особами. Виключно володіючи таким статусом, особи можуть вступати в договірні відносини. Проте в низці випадків особи, не володіючи дієздатністю (малолітні, недієздатні), виступають сторонами договору. Від їх імені діють законні представники або опікуни, які здійснюють увесь спектр дій, що направлений на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, в тому числі приймають, узгоджують тощо договірні умови. Можна сказати, що законні представники або опікуни, які не є стороною договору, вчиняють усі дії, які належать здійснити стороні. Ототожнюючись зі стороною, вони в жодному разі не можуть іменуватися такими, оскільки встановлюють, змінюють або припиняють права та обов'язки не для себе особисто, а для інших осіб, тому їх, на нашу думку, доцільно іменувати учасниками договору. З метою охоплення усіх випадків встановлення, зміни або припинення прав чи обов'язків, договір доречно визначати не через сторін, а через суб'єктів права

Законодавство України, окрім цивільно-правового договору, оперує поняттям «господарський договір» [36].

Питання про зіставлення зазначених категорій на сьогодні залишається не вирішеним. В.С. Щербина зазначає, що вони зіставляються як загальне та особливе [35, с.260]. Н.Ю. Голубєва визначає, що виділення господарських договорів обумовлено наявністю більшої кількості нормативних обмежувачів, ніж у цивільних договорах [214, с. 342]. Чинний ГК України не містить визначення господарського договору, а лише в окремих статтях наводить його загальні положення та умови, які він має містити (ст.179-181 ГК України). На відміну від ЦК України, ГК України, роблячи посилання на те, що господарський договір укладається за правилами, встановленими ЦК України, містить більш детальну регламентацію порядку укладення господарського договору, описує випадки обов'язкового укладення договору, визначає коло осіб, які можуть бути сторонами господарського договору тощо. Таким чином, законодавством розмежовується господарський та цивільний договір, однак серед науковців такий поділ не знаходить однозначної підтримки. Деякі науковці переконані, що зобов'язальна концепція договору має стати домінуючою та наполягають на цивілістичній доктрині договору [224, с.29]. Інші вказують, що господарський договір є самостійним правовим явищем та має характерні йому властивості, які підтверджують, що він є самостійним правовим інститутом. Ми підтримуємо першу позицію та вважаємо, що виділення господарського договору в окремий інститут є недоцільним, оскільки йому притаманні всі ознаки цивільного договору, а особливістю визначається лише коло суб'єктів, – як правило, суб'єкти господарювання і оскільки останні укладають договори в межах своєї господарської діяльності, то звідси виділяється і мета таких договорів – забезпечення господарської діяльності його сторін. Проте ці особливості не визначають правову природу договору, а лише вказують на його специфічні ознаки, які в сукупності не утворюють нову правову інституцію. Відсутність розмежування характерна для європейського права. Зокрема, Принципи європейського договірного права оперують загальним поняттям «договір».

Важливим елементом для визначення договору має форма, в якій він укладений. За загальним правилом, договори можуть вчинятися в письмовій або усній формі, проте законодавством можуть визначатися випадки, коли договір має укладатися в певній формі. У випадку недотримання вимог щодо форми такий договір може бути визнаний недійсним, однак сам факт укладення договору не у визначеній формі не спричиняє його недійсності. У цьому випадку на перше місце ставиться воля осіб на досягнення правового результату, а той факт, що результат досягнений не у визначеній законом формі, відходить ніби на другий план. Проте такий підхід не може застосовуватись у ситуаціях, коли закон встановлює обов'язкову форму для вчинення договору. У таких випадках для приведення домовленості до вимог нормативних актів, закон надає особам можливість звернутися до суду для визнання такого договору дійсним. Такий спосіб може застосовуватися лише до тих договорів, укладення яких закон не пов'язує із державною реєстрацією, оскільки в таких випадках суд не може визнати неукладений договір дійсним. З таких підстав неможливо визнати дійсним договір купівлі-продажу нерухомого майна, що укладений у простій письмовій формі, оскільки відповідно до вимог ст. ст. 210 та 640 ЦК України момент укладення зазначених договорів збігається з його державною реєстрацією.

Підсумовуючи викладений матеріал, можемо дійти висновку, що цивільно-правовий договір є складною та багатогранною категорією. Виступаючи основним регулятором суспільних відносин, цивільно-правовий договір визначає основні моделі поведінки суб'єктів на певний проміжок часу.

Здійснивши дослідження категорії цивільно-правового договору, можемо запропонувати власне його визначення як погоджений правочин суб'єктів права, вчинений у встановленій законом формі та направлений на досягнення бажаного для кожного суб'єкта правового результату.

1.2 Зміна договору як цивільне правовідношення

Зміна договору є проміжним та не завжди існуючим моментом динаміки договірної правовідносини [85, с.129]. Вона виникає лише тоді, коли в силу об'єктивних чи суб'єктивних факторів виконання договору сторонами на чинних умовах перестає відповідати їх інтересам. З цього приводу О.П. Дрішлюк зауважує, що стабільність відносин не в усіх випадках залежить від учасників договору, що змушує сторони вносити корективи у встановлені договором взаємовідносини [53, с.113]. А.П. Беляєва зазначає, що у праві змінити договір має прояв принцип свободи сторін за взаємною згодою в будь-який час протягом дії договору внести до нього зміни, доповнення [14, с. 13]. Таким чином, договір у динаміці може проходити два етапи – укладення (виникнення) та припинення, або, за наявності певних обставин, три – укладення (виникнення), зміна та припинення.

Досліджуючи інститут зміни договору, В.А. Луць вказує, що право на зміну договору є логічним продовженням свободи сторін на вступ у договірні відносини та визначення змісту договору [95, с.87].

Право на зміну договору закріплено на законодавчому рівні та визначає, що сторони мають право змінити договір за своєю згодою, в односторонньому порядку або за рішенням суду (ст. ст. 651–652 ЦК України). Аналогічне право надається й міжнародними правовими актами, зокрема, Принципами УНІДРУА (п.п.1.3; 3.2; 6.2.3), DCFR (п. II.-4:105; III.-1:108; III.-1:110). Проте жоден акт не визначає самого поняття «зміна договору», що можна вважати «теоретичною прогалиною цивільного законодавства» [161, с.46]. На проблему відсутності чіткого визначення поняття зміни договору звертає увагу С.О. Бородовський. Він зазначає, що хоча єдине визначення відсутнє, проте поняття «зміна договору» широко використовується в працях дослідників проблем цивільного права, законодавстві й судовій практиці. Така ситуація, на думку науковця,

призводить до того, що в нього вкладають різний зміст [19, с.145]. Дійсно, досліджуючи інститут зміни договору, науковці визначають його по-різному.

З.М. Заменгоф вказує, що зміна договору – це акт, спрямований на зміну його умов, як правило, на майбутній час з метою змінити на той же час зобов'язання, що виникло із договору, виконання якого ще повністю чи частково не здійснено або має тривалий характер [64, с.23].

О.А. Пушкін розкриваючи зміну договору, зазначає, що при цьому зобов'язання сторін діють у зміненому вигляді з моменту досягнення згоди сторін щодо такої зміни, якщо інше не впливає із суті домовленості сторін чи характеру зміни договору [40, с.369]. Автор акцентує увагу виключно на моменті, з якого починають діяти зміни, що не дає змоги зрозуміти сутність зміни договору, оскільки не визначено, які саме елементи договору можуть бути змінені та чи є межі такої зміни.

С.О. Бородовський визначає зміну договору як нормативно-логічну послідовність дій, які вчиняють сторони в порядку та на основі підстав, передбачених договором чи законодавством, з метою змінити укладений між ними договір на майбутнє [19, с.145].

Т.О. Родоман дещо повторює визначення С.О. Бородовського та зазначає, що під зміною умов договору слід розуміти чітко передбачену юридично-логічну послідовність дій та стадій, які засновані на певних діях сторін правовідношення, що виражається в різноманітних способах узгодження нових умов договору шляхом волевиявлення [161, с.46]. Даючи таке визначення, автор не говорить, які саме стадії, що засновані на діях, маються на увазі, а також зводить зміну договору лише до встановлення нових умов. На нашу думку, така позиція не охоплює інститут зміни договору, оскільки при зміні договору сторони можуть не лише доповнити його новими умовами, але й трансформувати чи виключити існуючі. Також науковець вказує, що дії та стадії виражаються у способах узгодження умов договору. Вбачається, що процес узгодження передбачає отримання згоди усіх учасників, тобто відсутності останньої ми не можемо говорити про

узгодженість, оскільки відсутня їх воля та згода. Відсутність згоди може мати місце при зміні договору за ініціативою заінтересованої сторони в судовому порядку або при односторонній зміні умов договору. У такому разі інша сторона може заперечувати проти зміни, висловлювати свою незгоду, однак, незважаючи на таку обставину, договір буде підлягати зміні. Таким чином, вказівка на узгодженість не охоплює усіх випадків зміни договірних відношень.

Російська вчена К.Є. Миронець визначає зміну договору як вольову дію уповноваженої особи, що має на меті (безпосередньо чи опосередковано) зміну на майбутній час або з моменту, що вказаний у договорі, прав та обов'язків сторін договору, що в деяких випадках спричиняє припинення пов'язаних із ними додаткових зобов'язань чи заміну сторони в договорі [102, с.28]. На думку В.В. Луця, зміна договору означає, що зобов'язання сторін діють відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо [95, с.87]. Аналогічну точку зору висловлює Н.М. Бойко, яка розуміє під зміною договору зміну умов, на яких він був укладений. І одразу зазначає, що такі зміни можуть стосуватися умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо [17, с.114]. З таким визначенням не можна повністю погодитись, оскільки воно передбачає, що при зміні договору сторони можуть змінити будь-які умови договору та викласти їх у будь-якій редакції без жодних обмежень. На нашу думку, така позиція є надмірно загальною та унеможлиблює відрізнити зміну договору від інших правових конструкцій, наприклад, новації.

Деякі вчені не наводять визначення поняття зміна договору, обмежуючись вказівкою на підстави та наслідки його зміни [222, с.267; 42, с.188]. Цей підхід обумовлений тим, що на законодавчому рівні зміна договору також визначається через її підстави та наслідки. Відповідно до чинного ЦК України договір може бути змінений:

- 1) за домовленістю сторін;

2) в судовому порядку на підставах, що визначені законом або договором;

3) в односторонньому порядку на підставах, що визначені законом або договором.

Зміну договору слід відрізнити від припинення договору. Хоча при зміні може відбуватися припинення дії тих чи інших умов договірних відношення, проте вона не спрямована на ліквідацію укладеного сторонами договору [219, с.250]. Зміна договору має наслідком продовження дії договірних відношення у зміненому вигляді, а при припиненні – договір припиняє свою дію, правовий зв'язок між сторонами втрачається. Для зміни договору необхідна воля хоча б однієї сторони, а припинення може відбуватися і за її відсутності. При зміні договору може відбуватися припинення дії однієї або декількох умов договору, проте вони не повинні спричинити припинення дії усього договору, в протилежному випадку матиме місце припинення дії одного договору та укладення іншого (новація).

На практиці часто під час укладення договору сторони зазначають, що при його виконанні до нього можуть бути внесені зміни та доповнення. З цього приводу слід підтримати позицію О.С. Стребкової, яка зауважує, що будь-які доповнення до договору спричиняють його зміну, тому додаткової вказівки на можливість доповнення, окрім зміни, не потребується, оскільки зміна договору включає внесення доповнень [190, с.58].

Розглянувши вказані визначення, можемо дійти висновку, що вони розглядають зміну як юридичний факт, який направлений на продовження чинних договірних відносин відповідно до змінених умов. У нашій роботі ми б хотіли дослідити зміну договору як цивільне правовідношення з визначенням загальних та специфічних ознак.

Загальними ознаками правовідношення по зміні договору можна назвати такі:

1. Правовідношення по зміні договору є різновидом цивільних відносин.
Як цивільному правовідношенню, правовідношенню по зміні договору

характерне те, що вони виникають між юридично рівними та юридично незалежними учасниками правовідношення, тобто фізичними та юридичними особами, державою, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами та іншими суб'єктами публічного права. У них відсутня залежність чи підпорядкованість один одному. Проте правовідношення виникає не між будь-якими особами, а лише тими, що мають правовий зв'язок з існуючим договірним відношенням. Навіть у ситуаціях, коли змінюється суб'єктний склад, нові учасники визначаються правовим зв'язком із одним або усіма учасниками чинного договору (правонаступництво, договірні конструкції). Усі учасники правовідношення є юридично рівними та самостійними, тобто вступають чи залишають відношення за власною волею – суб'єктивні фактори (укладення договору про переведення прав, факторингу, поруки, прийняття спадщини) чи з об'єктивних причин (реорганізація, смерть, отримання позовної заяви для розгляду, виконання повноважень). Правовідношення направлено на регулювання майнових та немайнових прав чи інтересів їх суб'єктів. Цей висновок чітко простежується під час зміни договору в частині збільшення (зменшення) його ціни, зміни часу відвідування дитини, зміни товару тощо.

2. *Правовідношення по зміні договору виникає, змінюється та припиняється на підставі норм права.* Виникнення правовідношення по зміні договору передбачається законодавчими нормами. Можна визначити, що такі норми мають диспозитивний характер, оскільки суб'єкти на власний розсуд вирішують набувати суб'єктивні права (обов'язки) або не набувати їх, обирають конкретний спосіб їх набуття, регулюють на власний розсуд у встановлених рамках зміст правовідношення, розпоряджаються належним їй суб'єктивним правом – застосовувати або не застосовувати заходи захисту порушеного права тощо [238, с.86]. Тобто особи на власний розсуд визначають, вступати їм у правовідношення по зміні договору чи ні, самостійно визначають зміст правовідношення по зміні договору в рамках виду договірного відношення. На диспозитивність у правовідношенні по

зміні договору вказують слова «може» або «має право» [167, с.174]. У випадку, коли зміна відношення відбувається шляхом часткової односторонньої відмови від договору, то презюмується, що згода на таку зміну особа надала під час укладення договору, оскільки зміна шляхом відмови може відбуватися лише у випадках, визначених законом чи договором.

Законодавством визначається, що зміна договору може відбуватися у випадках, що встановлюються сторонами у договорі, тобто особи самостійно мають право визначати умови, за яких може виникати правовідношення по зміні договору.

3. Правовідношення по зміні договору є вольовим. Правовідношення по зміні договору виникає за волею його учасників, які вільно на власний розсуд вирішують питання, пов'язані перш за все з участю чи неучастю в цих відносинах, із визначенням їх змісту, в тому числі й шляхом саморегулювання [182, с.67]. За власною волею сторони визначають випадки, коли може виникнути правовідношення по зміні договору, за власною волею вони його ініціюють, змінюють чи припиняють.

Навіть коли ми говоримо про правовідношення по зміні договору, що виникає внаслідок юридичних фактів, які виникають поза волею осіб, не можна стверджувати, що зміна договору відбувається поза абсолютною волею осіб. Оскільки, укладаючи договір, сторони позбавлені абсолютної визначеності, тобто впевненості в позитивному результаті, хоча зусилля направляються саме на його досягнення. Однак специфічним для вольового процесу є вибір і прийняття рішення з урахуванням наявності ризикованих альтернатив: можливої невдачі, негативних небажаних наслідків, лише ймовірність досягнення необхідного результату [89, с.120].

Тобто, вступаючи у договірні відносини, сторони приймають певні ризики, настання яких може відбуватися за їх безпосередньою волею чи ні, але ймовірність їх настання усвідомлювалася та прийнялась сторонами в момент укладення договору.

4. *Правовідношення по зміні договору має всі елементи правовідношення.* Зміна договору характеризується наявністю суб'єктів, об'єкта та змісту правовідношення. Усі зазначені елементи мають свої особливості та притаманні тільки певному правовідношенню ризи. Детальний аналіз вказаних елементів буде проведений у другому розділі нашого дослідження.

Вказані ознаки показують, що зміна договору містить ознаки правовідношення, проте вони не визначають його *специфічні ознаки*, за допомогою яких це правовідношення можна виокремити від інших.

1. Обмежений зміст правовідношення по зміні договору. Для висвітлення цієї ознаки вбачається, що спочатку доцільно визначитися з можливими випадками зміни правовідношення. Це питання не має єдиного вирішення в науковців.

Згідно з першою концепцією зміна правовідношення може відбуватися по лінії зміни його змісту та його суб'єктів [6, с.346]. Друга концепція передбачає, що зміна правовідношення можлива лише по лінії його змісту [12, с.167]. Представники третьої концепції стверджують, що зміна правовідношення допускається при зміні будь-яких елементів правовідношення (суб'єкт, об'єкт, зміст) [96, с.226; 166, с.66].

Спільним для всіх трьох підходів є те, що вони всі погоджуються з тим, що при зміні змісту саме правовідношення залишається, тобто правовий зв'язок між учасниками не припиняється, а продовжує існувати у зміненому вигляді. Відбувається лише зміна у правах та обов'язках учасників договірної відношення – в одному елементі структури правовідношення. Зміна змісту вказує на внутрішній розвиток (зміну) правовідношення (наприклад, зміна прав, збільшення, зменшення або зміна обов'язків тощо). Підхід щодо можливості зміни лише змісту, на нашу думку, надто вузько визначає зміну правовідношення, залишає поза увагою інші його елементи – суб'єкт та об'єкт.

Щодо можливості зміни суб'єкта, то деякі науковці зазначають, що такі дії призводять до припинення правовідношення. На думку Р.П. Мананкової, зміна суб'єкта обумовлює не зміну, а припинення правовідношення. Автор зазначає, що правовідношення є конкретним юридичним зв'язком певних осіб, тому зміна або вибуття одного із учасників порушує цю певність, оскільки вибуває чи замінюється новою особою конкретний носій прав та обов'язків [133, с.3-5].

Протилежної точки зору дотримується В.М. Касап. На обґрунтування свої позиції науковець говорить, що юридичні права та обов'язки діють у зв'язку із тим, що особа входить у відношення в правовому статусі суб'єкта. Автор відмічає, що можливість тотожності впливає з того, що суб'єктивне право та юридичний обов'язок існують лише до того часу, поки вони діють і визначають правовий стан особи та юридично забезпечують її зв'язок з будь-яким соціальним благом як об'єктом права. При вибутті одного суб'єкта його місце займає інший з тотожним обсягом прав та обов'язків [77, с.39].

Варто погодитись із цією концепцією, адже дійсно при заміні одного елементу правовідношення (суб'єкта) всі інші елементи його ніби «підхоплюють» та несуть далі за рухом правовідношення. Новий суб'єкт продовжує реалізовувати права та обов'язки, які визначилися на момент його вступу, щодо об'єкта правовідношення. Заміна можлива як на стороні кредитора, так і на стороні боржника, або одразу з обох сторін, причому кількість замін не може бути обмежена.

Можливість заміни суб'єкта підтверджується існуванням інституту правонаступництва в цивільному праві, під яким розуміється процес переходу прав та(або) обов'язків від однієї особи до іншої [22, с.117]. Під час правонаступництва відбувається заміна суб'єкта правовідношення, що має наслідком зміну, а не припинення чинного правовідношення. У випадку, якщо правонаступництво не допускається, то правовідношення припиняється.

Правила та порядок заміни сторони в договорі передбачені міжнародними актами. Зокрема DCFR містять розділ 3 «Передача місця в договорі». Суть цього явища зводиться до того, що третя особа за згодою іншої сторони договору повністю замінює іншу сторону договірної відносини. Особа стає стороною договору із набуттям усього спектра прав та обов'язків, що належали особі, яка вибула. Інститут передачі місця в договорі кооперує існуючих та майбутніх учасників договірної відносини. На нашу думку, в цьому проявляється принцип свободи вступу в договірні відносини зі сторони особи, що залишається у договорі, адже, за своєю суттю, передача місця передбачає в межах продовження дії існуючого правовідношення появу нового контрагента, який наділяється як правами, так і обов'язками. Інша сторона має свідомо погодитися на правову пов'язаність із такою особою. Такі домовленості, за умови спільної поінформованості та однакової участі в переговорах, будуть максимально ефективні для всіх сторін договору [49, с.216], оскільки сторони зможуть шляхом заміни досягти бажаного правового результату.

Проте не у всіх випадках сторони можуть домовитися про заміну сторони в договорі. Законодавством чи договором можуть встановлюватися обмеження цієї договірної свободи. Наприклад, коли виконання договору пов'язане із особою сторони договору та має особистий характер.

Щодо об'єкта правовідношення, то в деяких випадках можна погодитися з позицією тих дослідників, які вважають, що його зміна (заміна) здатна викликати припинення існуючого та виникнення нового правовідношення [162, с.79]. Зокрема припинення відношення матиме місце у випадку, коли замість надання послуг передається річ. Проте в деяких правовідносинах зміна об'єкта призводить не до припинення, а до зміни правовідношення. Прикладом може бути передача в іпотеку об'єкта незавершеного будівництва. Згідно зі ст. 16 Закону України «Про іпотеку» після завершення будівництва житловий будинок, квартира залишаються предметом іпотеки. Незавершене будівництво припиняє статус об'єкта

правовідношення, а замінюється новим об'єктом – житловим будинком, квартирою, однак іпотечне правовідношення залишається чинним, проте у зміненому вигляді.

Цікавою є позиція Я.М. Магазинера щодо зміни правовідношення внаслідок якісної зміни об'єкта, наприклад, його збільшення чи зменшення, органічного перетворення тощо. Автор зауважує, що в таких випадках має місце саме зміна правовідношення, а не його припинення [96, с.226]. А.І. Уємов такі об'єкти пропонує називати куматоїдами (від грец. *kuta* – хвиля) [202, с.184]. Прикладом подібних об'єктів можуть бути різного роду явища – від живих організмів до соціальних явищ [91, с. 149]. В.А. Лапач зазначає, що їхня особливість полягає в тому, що при збереженні індивідуальної визначеності його форма, зміст, положення в просторі постійно змінюються [91, с. 146]. Прикладом може бути договір щодо надання послуг по догляду за твариною, який був укладений у час, коли тваринка була малою, однак з часом вона росте та змінюється, що призводить до її зміни як об'єкта правовідношення, проте правовідношення протягом усього життя тварини не припиняється, а лише змінюється, оскільки індивідуальна визначеність тварини залишається, хоча змінюється її зовнішній вигляд.

Таким чином, зміна договірного відношення може відбуватися у трьох напрямках – за суб'єктом, об'єктом та змістом. Проте такі зміни не можуть бути безмежними. На цю особливість звертав свою увагу ще М.І. Брагінський, який вказував, що зміною договору може визначатися лише така зміна договірного зв'язку між суб'єктами, яка спрямована на конкретні умови договору, а не на його модель [52, с.349]. В подальшому аналогічну точку зору підтримала Т.О. Родман, яка визначала, що умови договору можуть змінюватися із збереженням моделі договору [159, с.115]. І.О. Ромащенко визначав, що зміні не підлягають предмет та спосіб виконання договірного відношення [165, с.99].

На нашу думку, як зазначалося вище, зміні можуть підлягати всі елементи правовідношення (суб'єкт, об'єкт та зміст), проте зміна має відбуватися таким чином, щоб були збережені ознаки, риси, які характерні виду договору, що змінюється, тобто залишалась видова правова природа договірною відношення.

Зокрема в договорі факторингу фактор може бути замінений лише на іншу особу, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції (ст.1079 ЦК України), в іншому випадку буде відсутній спеціальний суб'єкт, який є обов'язковим для правової природи договору факторингу і такий договір не може визначатися як договір факторингу. За договором про надання медичних послуг їх надавачем можуть бути заклад охорони здоров'я або фізична особа-підприємець, яка зареєстрована та одержала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики (ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я») [110], тому заміна надавача послуг може бути здійснена лише на суб'єкта, який може в установленому порядку здійснювати діяльність з медичної практики.

У правовідношенні по зміні договору банківського вкладу об'єктом можуть виступати виключно грошові кошти (ст. 1058 ЦК України). Вони не можуть бути замінені на цінні папери, акції тощо, оскільки такі об'єкти не характерні для правової природи зазначеного договору та ним не охоплюються.

Зміст договору купівлі-продажу в частині обов'язку оплатити майно не може бути замінений обов'язком передати майно, оскільки така конструкція відповідатиме договору міни (ст. 715 ЦК України), а не купівлі-продажу.

Таким чином, обмеження змісту правовідношення по зміні договору проявляється у тому, що він може включати зміну об'єкта, суб'єкта та змісту договору, проте в межах існуючої видової правової конструкції.

2. Правовідношення зі зміни договору виникає за наявності певних передумов. З метою уникнення повторення матеріалу питання 3 розділу 1

варто лише зазначити, що для виникнення правовідносин по зміні договору необхідні певні умови, які хоча самотійно не породжують їх виникнення, проте мають певне значення в цьому процесі.

До матеріальних передумов правовідношення по зміні договору можемо віднести інтерес особи в отриманні товару належної якості, втрату інтересу до продовження договірної відношення на існуючих умовах, відсутність можливості виконувати обов'язки в певний часовий проміжок тощо. Юридичними передумовами визначається зміна законодавчих норм, реорганізація юридичної особи, смерть фізичної особи, дійсний та чинний цивільно-правовий договір тощо.

3. Правовідношення по зміні договору має чітку мету – продовження договірної відношення на змінених умовах. Ключове значення у правовідношенні по зміні договору має воля сторін на продовження та збереження існуючого договірної відношення, проте на змінених умовах. Шляхом взаємних поступок та з метою досягнення бажаного правового результату сторони виявляють бажання продовжити договірні зв'язки. При зміні договору сторони мають можливість пристосувати договірне відношення до нових реалій, визначити оптимальний спосіб досягнення мети укладеного договору.

На цьому етапі сторони визначають пріоритетом досягнення результату, тому приводять конструкцію до такого стану, при якому вони зможуть його досягти на прийнятних для себе умовах. Визначальною умовою при зміні договору є збереження його видової приналежності від моменту укладення до припинення його дії. Сторони можуть змінювати відношення необмежену кількість разів, проте всі ці зміни мають зберігати первісну правову модель та сприяти сторонам у досягненні бажаного результату.

Ця ознака відрізняє зміну договору від, наприклад, новації, метою якої є припинення первісного договірної відношення та утворення нового. Окрім цього, остання можлива лише за домовленістю сторін, а зміна може

відбуватися і шляхом односторонньої часткової відмови від договору та за рішенням суду. В обох випадках сторони продовжують перебувати у правовому зв'язку, проте він опосередковується моментом припинення одного відношення та виникненням на заміну йому нового.

4. Правовідношення по зміні договору встановлює модель майбутньої поведінки його учасників. Як слушно визначає І.О. Ромащенко, при зміні правовідношення сторони не повертаються до попереднього стану [165, с. 99]. Ця обставина відрізняє зміну договору від визнання його недійсним. Зміна договору покликана трансформувати існуюче договірне відношення та на нових умовах визначати поведінку сторін. З цього моменту сторони мають посилатися на змінені договірні умови, а не на умови, що були визначені в момент укладення договору.

Трансформований договір визначає подальшу «долю» сторін, стає для них законом, визначає їх правовий зв'язок. Зміна може відбуватися шляхом виключення певних умов, доповнення існуючих новими, заміни одних на інші. У законодавстві відсутні приписи, за якими сторони під час зміни договору позбавлені можливості змінювати договірні умови, термін виконання яких уже настав, проте вони залишаються невиконаними. Наприклад, у договорі визначено, що поставка товару має бути здійснена до 10 числа, проте здійснена не була. У такому випадку з метою врегулювання відносин, сторони мають право після 10 числа домовитися змінити вказану умову та визначити строк до 20 числа. Також сторони мають можливість визначити, що змінені умови набувають чинності з дати, яка вже минула. Зокрема у вказаному випадку сторони можуть визначити, що умова про зміну дати поставки діє з 9 числа, тобто до дати допущення невиконання договірної умови.

Таким чином, сторони змінюють умови, що стосуються минулого, проте така зміна направлена на визначення майбутньої поведінки осіб. Аналогічно під час зміни договору сторони мають можливість визначити

дату набрання чинності умовами в майбутньому, наприклад, вона може настати через місяць від дати досягнення такої домовленості.

5. Правовідношення по зміні договору виникає на підставі визначених юридичних фактів. Детально юридичні факти, на підставі яких виникають правовідносини, аналізуються під час дослідження в межах підрозділу 3 цього розділу. Слід зазначити, що правовідносини по зміні договору, як і правовідносин по його розірванню, виникають на підставі різних юридичних фактів, тобто певних обставин, з якими норми права пов'язують встановлення, зміну або припинення правовідносин, проте не усі із них прямо закріпленні законодавством як юридичні факти, що породжують зміну правовідношення.

З метою систематизації юридичних фактів, що визначаються підставою для зміни договірної відношення, проведемо їх класифікацію.

За цією вольовою ознакою юридичні факти, що спричиняють зміну договору, можна поділити на дії та події, причому дії охоплюють і бездіяльність (детально про цей висновок висвітлено під час дослідження підрозділу 3 цього розділу).

Юридичні факти-дії під час виникненні правовідношення зі зміни договору за ознакою відношення до виду договірної зобов'язання можна поділити на спеціальні та загальні. Спеціальними є ті факти-дії, які є підставою для виникнення правовідношення по зміні договору відносно певного виду договірної відношення. До них належать такі:

- переобладнання чи перепланування нерухомого майна, що здається в оренду;
- відчуження речі, переданої в позичку;
- зміна проектно-кошторисної документації, на підставі якої укладено договір підряду;
- зміна вигляду торговельної марки, що є предметом договору комерційної концесії;
- замовлення більшої кількості медичних послуг тощо.

Загальні – це факти-дії, які є підставою для виникнення правовідношення по зміні договору щодо будь-якого виду договірної відношення. Як і під час розірвання договору, при його зміні яскравим прикладом загального факту-дії виступає істотне порушення договору (ч.2ст.651 ЦК України). Чинне цивільне законодавство України не розмежує, коли істотне порушення є підставою для зміни, а коли для розірвання договірної відношення. Визначає, що в обох випадках істотним порушенням є однакові дії. Вбачається, що такий підхід не зовсім логічний, оскільки за наявності одного і того ж факту суд, при відсутності згоди сторін, залежно від позовних вимог може змінити або розірвати договір. Таким чином, сторона, яка істотно порушила існуюче відношення, може бути зобов'язана здійснити свої зобов'язання судом, однак на інших умовах, ніж визначено в укладеному договорі. Законодавством не визначено будь-яких обмежень щодо можливості зміни умов договору (в межах існуючого договірної виду) судом у випадку його істотного порушення.

Міжнародні акти (Принципи УНІДРУА, DCFR та PECL), хоч і оперують поняттям «істотне порушення», проте пов'язують його не із зміною, а з розірванням договору. Концепція істотного порушення у згаданих актах полягає в наданні права потерпілій стороні розірвати договір у випадку його істотного порушення іншою стороною. Вбачається, що в процесі виконання договірних зобов'язань сторони направлені на досягнення бажаного правового результату, задля чого вони докладають усіх можливих зусиль, тому презюмується, якщо сторона передбачає, що не зможе належним чином виконати взятий обов'язок, проте має намір його виконати та продовжити договірні відносини, то вона повідомить контрагента про такі обставини, і сторони зможуть домовитися про зміну договору задля досягнення поставленої мети. Якщо такого повідомлення немає, то така поведінка може свідчити про небажання сторони іти на співробітництво та виконувати договірні зобов'язання, тому звернення до суду із позовом про зміну договору за своєю суттю буде позовом про зобов'язання особи

вступити в договірні відносини поза її волею та на умовах, які нею не погоджені. Чи повною мірою така конструкція відповідає принципам цивільного права?

Стаття 3 ЦК України основними принципами цивільного права України визначає такі:

- неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- свобода договору;
- свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- судовий захист цивільного права та інтересу;
- справедливість, добросовісність та розумність.

Окрім цих принципів, ЦК передбачає також принцип належного та реального виконання.

Принцип свободи договору, як слушно зазначає А.В. Луць, включає в себе, свободу сторін у визначенні змісту договору, вільний вияв волі особи на вступ у договірні відносини та право сторін за своєю угодою змінювати укладений ними договір [93, с.4]. Особливу увагу науковець приділяє вільному волевиявленню сторін у процесі вступу в договірні відносини. Вона вказує, що волевиявлення учасників має визначатися вільно, без жодного тиску зі сторони контрагента чи інших осіб та відповідати їх внутрішній волі. Аналогічну позицію висловлює С.С. Немченко, який, крім цього, визначає, що договір, в якому відсутня воля однієї із сторін, не може охоронятися законом [106, с.102]. Науковці звертають увагу, що ніхто не може змушувати осіб вступати у договірні відносини на умовах, які ними не погоджені. Дійсно, хоча принцип свободи договору має свої обмеження, проте це не може переходити у нав'язування особі умов, на виконання яких вона не висловила свою волю. Таким чином, принцип свободи договору охоплює свободу сторін за своєю волею змінювати діючу договірну конструкцію,

проте не передбачає можливість інших осіб, у тому числі суд, змушувати сторони чи одну із сторін це зробити.

Принцип справедливості визначається через еквівалентність зобов'язань та загальновідоме сприйняття «добра» та «зла», тобто договірні умови щодо покладення обов'язків мають бути співрозмірними та не ставити іншу сторону у вкрай невігідне становище.

Н.С. Кузнецова визначає принцип добросовісності через обов'язки сторін: робити все, що взаємно полегшити виконання зобов'язання; уникати порушення прав іншої сторони; робити все для досягнення мети договору та надавати необхідну інформацію про стан виконання зобов'язання [90, с. 13].

Принципи належного та реального виконання вказують на те, що договірні умови повинні виконуватися в тій послідовності та в тому вигляді, які визначені та узгоджені сторонами. Таким чином, жоден принцип цивільного права не передбачає, що сторона, яка не бажає належним чином виконувати договірні зобов'язання, може бути примушена до покладення на неї нових договірних обов'язків.

Принципи договірного права ЄС також не визначають можливості суду змінювати договірні умови внаслідок їх істотного порушення однією зі сторін. Більш того, воно містить принципи ефективності та договірної безпеки, які розкриваються через такі складові, як: обов'язкова сила договору; сумлінне виконання та сприяння економічному зростанню. У випадку зміни умов договору судом при його істотному порушенні вказані складові, особливо остання, не будуть виражатися, оскільки «порушник» вже до судового рішення не виконував договірні умови та не виявляв бажання їх виконувати, про що свідчить відсутність досягнення згоди щодо трансформації договору для досягнення поставленої мети, тому й рішення його не змусить змінити своє відношення до зобов'язання, а постраждала сторона продовжуватиме зазнавати негативних наслідків у вигляді недосягнення того результату, заради якого укладався договір.

Таким чином, зміна умов договору в разі його істотного порушення не узгоджується із принципами як українського, так і міжнародного договірної права. Цей правовий механізм не вирішує проблему невиконання договірної зобов'язання, а на нашу думку, створює для постраждалої сторони додаткові негативні наслідки – фінансові затрати на звернення до суду, втрата часу, неможливість досягти бажаного результату тощо.

З огляду на викладене, пропонуємо викласти ч. 2 ст. 651 ЦК України таким чином: *«Договір може бути розірвано за рішенням суду на вимогу заінтересованої особи у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом».*

Юридичні факти-події за ознакою відношення до виду договірної зобов'язання можна поділити на спеціальні та загальні. Спеціальними є ті факти-події, які є підставою для виникнення правовідношення по зміні договору щодо певного виду договірної відношення. До них належать смерть фізичної особи (ч. 1 ст.757 ЦК України); народження особи (ч. 1 ст. 816 ЦК України), істотна зміна об'єкта оренди (ч. 2 ст.21 Закону України «Про оренду державного та комунального майна») тощо. Загальними визначаються факти-події, які є підставою для зміни всіх видів договірних відносин. Прикладом такого факту є істотна зміна обставин, якими сторони керувалися під час укладення договору (ч. 1 ст. 652 ЦК України), яка буде в рамках даної роботи досліджена.

При настанні істотної зміни обставин сторони можуть за взаємною згодою домовитися про зміну існуючого договірної відношення та привести його у відповідність до нових обставин. Коли є направленість сторін на збереження відношення, то встановлення факту істотної зміни обставин у розумінні ч.2 ст. 652 ЦК України не має обов'язкового характеру, проте якщо домовленості не досягнуто й потребується залучення суду, то віднесення тієї чи іншої обставини до категорії істотної має обов'язкове значення.

Слід зазначити, що зміна договору внаслідок істотної зміни обставин судом допускається у виняткових випадках, якщо розірвання договору

суперечитиме суспільним інтересам чи потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, що змінені судом.

Детально істотна зміна обставин буде розкрита під час дослідження наступного підрозділу, а в рамках вивчення зміни договору звернемо увагу на додаткові критерії, які потребуються для судової процедури його зміни – суперечність суспільним інтересам чи шкода для сторін.

Застосування такого оціночного поняття, як «суспільні інтереси», під час зміни відносин між юридично рівними та незалежними суб'єктами, на думку О.П. Дрішлюк, пов'язане з тим, що в протилежному випадку буде порушена стабільність цивільного обігу [53, с.117]. Вкрай важливим моментом у цьому випадку є встановлення балансу суспільних та особистих інтересів, межі, яка здійснює поділ дійсності на ту, що суперечить, та таку, що не суперечить суспільним інтересам, де вона розпочинається та закінчується. Суспільний інтерес покликаний, з одного боку забезпечувати підвалини суспільства й держави як умови їх існування, а з іншого – гарантувати задоволення приватних інтересів у їх одиничному прояві [197, с. 4].

Під час вирішення питання наявності чи відсутності порушення суспільного інтересу С.В. Савченко пропонує виходити з того, які інтереси визначаються пріоритетом у конкретному правовому регулюванні [173, с.54]. Тобто під час вирішення питання про зміну договору суд має встановити, пріоритет захисту яких інтересів надає законодавство при регулюванні правовідношення. Якщо суспільних – то договір підлягає зміні, навіть у випадках порушення індивідуальних інтересів сторін.

Іншим обов'язковим критерієм визначається шкода, розмір якої значно перевищує затрати, які необхідні для виконання договору на умовах, що змінені судом. У юридичній літературі під шкодою розуміють будь-яке знецінення особистого (немайнового) чи майнового блага, що охороняється правом [45, с.102]. Тобто у випадку, коли під час розгляду справи суд

встановить, що в разі розірвання договору сторони зазнають такого знецінення блага, що перевищує затрати, які будуть понесені внаслідок зміни умов договору, то прийме рішення про зміну договірної відносини.

У доктрині пріоритет розірвання договору над зміною пояснюється тим, що в останньому випадку суд зобов'язує сторону виконувати договір на неприйнятних для неї умовах [51, с.447]. Істотна зміна обставин, як підстава для зміни договору, закріплена і в міжнародних актах. Зокрема Принципи УНІДРУА оперують поняттям «труднощі». Стаття 6.2.3 Принципів УНІДРУА вказує, що у випадку, якщо суд може змінити договір при наявності труднощів у однієї зі сторін для поновлення рівноваги. В акті надається пріоритет розумної рівноваги, а не, як у національному праві, суспільним інтересам чи майбутній шкоді, яка виникне у сторін. Вважаємо, що такий підхід більш доцільний, оскільки ставить на перше місце рівність та збалансованість у договірних відносинах, направленість на збереження та продовження договірних відносин з метою задоволення своїх інтересів, однак без безпідставного дисбалансу у відносинах. Під час зміни договору через істотну зміну обставин суд повинен виходити із необхідності відновлення балансу інтересів сторін договору, які істотно порушилися внаслідок непередбачуваної зміни зовнішніх, незалежних від волі осіб, обставин.

Зважаючи на викладене, пропонуємо викласти ч. 4 ст. 652 ЦК України у такій редакції: *«Зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках з метою поновлення рівноваги заінтересованих осіб»*.

Юридичні факти, що є підставою для виникнення правовідношення по зміні договору, **за джерелом закріплення** можна поділити на нормативні та договірні.

Нормативні – це юридичні факти, які закріплені в законодавчих актах України. Ці факти прямо визначені в нормативних актах та не потребують додаткового зазначення в тексті договору.

Договірні – це юридичні факти, які визначені сторонами в договорі та не суперечать законодавчим актам України. Наприклад, сторони в договорі можуть вказати, що реорганізація юридичної особи – орендаря є підставою для зміни договору оренди землі (ст. 32 ЗУ «Про оренду землі»).

Здійснивши вказане дослідження, правовідношення по зміні договору можна визначити як цивільне відношення, яке виникає на підставі визначених законом або договором юридичних фактів, з метою трансформації договірної зобов'язання.

1.3 Розірвання договору як цивільне правовідношення

Розірвання договору є одним із етапів динаміки договірної правовідношення. Його не можна віднести до обов'язкових для кожного правовідношення, проте в деяких випадках, коли неможливе припинення договору з інших підстав, він має місце. У юридичній літературі розірвання цивільно-правового договору позначається як «припинення договору», «припинення зобов'язання», «припинення юридичних відносин».

Д.І. Мейєр, описуючи припинення договору, зауважував, що він припиняється за волею його сторін: тоді зміст припинення такий, що сам договір втрачає силу, стає нездатним більше впливати на юридичні відносини громадян. У такому випадку договір припиняється не сам по собі, а потрібен особливий акт зі сторони його учасників – новий договір, який припинив би існування попереднього [101, с.241].

Г.Ф. Шершеневич відмічав, що будь-яке зобов'язальне відношення, засноване на договорі, може бути в будь-який час припинено домовленістю між кредитором та боржником. Науковець підкреслював, що договір про припинення зобов'язання передбачає дієздатність сторін, а тому договір, укладений недієздатною особою, не припинить зобов'язання. Цим твердженням автор робив додатковий акцент на тому, що договір про

припинення зобов'язання повинен відповідати усім вимогам, що ставляться до дійсності правочину [233, с. 300].

В.І. Синайський, розкриваючи припинення зобов'язань, вказував, що вони можуть бути припинені за волею сторін або за волею однієї сторони. Підставою для цього можуть бути різні причини, юридичні факти. Говорячи про припинення юридичних відносин, автор зауважував, що воно відбувається як за волею особи, так і поза її волею. У першому випадку необхідна юридична дія особи, а в іншому – настання юридичної події [181, с.350].

Зазначені висловлювання не містять терміну «розірвання договору», проте описують моменти, що притаманні саме цьому інституту. Вони містять пряму вказівку, що припинення зобов'язання, крім випадку його припинення виконанням, повинно здійснюватися на підставі окремого договору, який має відповідати вимогам щодо його дійсності. З моменту укладення такого договору припиняються зобов'язання та юридичні відносини між сторонами.

Когорта вчених, описуючи дострокове припинення договору, використовувала термін «розірвання договору».

Так, З.М. Заменгоф, підтримуючи позицію, що розірвання договору повинно вчинятися за допомогою іншого договору, визначає розірвання як акт, що направлений на дострокове припинення на майбутнє дії договору з метою припинення на цей же час зобов'язання, що виникло із договору, термін виконання якого ще не настав або виконання якого має триваючий характер [64, с.97].

О.С. Іоффе також відносить розірвання договору до підстав припинення зобов'язання. Автор відзначає, що сторони можуть за своєю домовленістю незалежно від мотивів припинити діюче зобов'язання, проте в цей же час робить застереження, що така домовленість може мати місце лише у випадках, коли саме зобов'язання допускає його дострокове припинення [67, с.193].

Розкриваючи інститут розірвання договору, В.В. Брагінський відзначає, що він є проявом принципу свободи договору. Автор вказує, що сторони, будучи вільними в процесі укладення договору, повинні бути такими ж і у випадку його розірвання. Науковець виділяє два види розірвання договору: за згодою сторін та на вимогу однієї із них, при цьому сторони припиняють свої зобов'язання на майбутнє [51, с.243].

С.О. Соменков, у цілому погоджуючись із визначенням розірвання договору, що дане З.М. Заменгофом, відзначає, що вказівка у визначенні на достроковість не охоплює усього спектра випадків розірвання договору, оскільки мають місце моменти, коли строк виконання договору сплинув, однак через неналежне його виконання він може бути розірваний, тому пропонує визначати розірвання договору як акт, направлений на припинення на майбутнє дії частково або повністю невиконаного договору і в той же час зобов'язань, що виникли на підставі нього [187, с.17].

Розірвання договору було предметом досліджень і українських вчених. Г.О. Уразова відмічає, що розірвання договору слід розглядати як спосіб припинення договору [203, с.7]. Н.М. Процьків визначає розірвання договору як дію, направлену на припинення частково або повністю невиконаного договору на майбутнє [137, с.6]. Проте в цьому випадку слід погодитися із думкою О.В. Дзери, який зазначає, що в багатьох ситуаціях сторони не позбавлені права вирішити питання долі вже виконаних обов'язків, наприклад, під час розірвання договору будівельного підряду вони можуть залишити у власності замовника вже збудовану частину майнового комплексу, а підряднику надати відповідний розмір винагороди за фактично виконаний обсяг роботи, тому не можна повною мірою говорити про те, що під час розірвання договору договірні зобов'язання припиняються лише на майбутнє [219, с.276].

Підтримуючи позицію, що розірвання договору є дією, направленою на майбутнє, С.О. Бородовський дещо розширює визначення розірвання договору та визначає його як нормативно-логічну послідовність дій, що

вчиняють сторони, в порядку та на основі передбачених договором чи законодавством підстав, з метою розірвати укладений між ними договір на майбутнє [18, с.14].

Вважаємо, що це визначення є не цілком вдалим, оскільки визначає термін через той самий термін – розірвання... з метою розірвати, що не зовсім відображає юридичне значення цього інституту. Відповідно до ч. 2 ст.653 ЦК України в разі розірвання договору зобов'язання припиняються, тому більш доцільно у визначенні вказати за мету припинення, що надасть більшій зрозумілості поняттю, буде більше відповідати нормам чинного законодавства та позбавить зайвої тавтології. Окрім цього, автор визначає розірвання як дію, проте не всі дії можуть бути підставами для розірвання договірних відносин, а лише ті, які мають певне конкретно визначене спрямування – припинення цивільних прав та обов'язків, а такі дії відповідно до ч.1 ст.203 ЦК України визнаються правочинами. Тому з метою уніфікації термінології слід вживати українські цивілістичні категорії, які мають закріплення в нормативних актах.

Розірвання договору слід відрізнити від його припинення. Для розірвання необхідне волевиявлення усіх сторін або хоча б однієї сторони договору, а припинення відбувається і за його відсутності (договір припиняється зі смертю особи – ст. 608 ЦК України). Припинення відбувається після спливу терміну дії договору (ст. 631 ЦК України), належним виконанням (ст. 599 ЦК України), а розірвання можливе лише під час дії договору до моменту його належного виконання. Тобто не можна розірвати договір, термін дії якого скінчився, а зобов'язання належним чином виконані. У цьому випадку має місце припинення його дії. Тому некоректно виглядає формулювання «дострокове розірвання договору» (ч. 5 ст. 801¹ ЦК України), оскільки сам термін «розірвання» передбачає достроковість. З метою уникнення тавтології, на наш погляд, слід вживати термін «розірвання». Припинення охоплює більш широке поняття,

розірвання є лише однією з підстав припинення. Розірвання є окремим випадком припинення договору [187, с. 58].

Зазначені вище дослідження розірвання договору здійснювалися з огляду на розірвання як юридичний факт, на підставі якого припиняються зобов'язання учасників договору. Проте такий підхід, на нашу думку, не повною мірою окреслює інститут розірвання договору, оскільки не дозволяє висвітлити його внутрішню структуру, яка притаманна йому як цивільному правовідношенню. Вважаємо, що розірвання може виступати як цивільне правовідношення, яке наділене як загальними рисами, притаманними будь-якому цивільному правовідношенню, так і своїми специфічними ознаками.

Спробуємо визначити **загальні ознаки** розірвання договору як правовідношення.

1. Правовідношення по розірванню договору є різновидом цивільного відношення. Правовідношення по розірванню договору виникає між юридично рівними учасниками цивільного правовідношення, тобто фізичними та юридичними особами, державою, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами та іншими суб'єктами публічного права. Однак вони виникають не між будь-якими особами, а лише тими, що визначаються існуючим договірним відношенням та/або пов'язуються ним. Правовідношення не може виникати та існувати поза межами суб'єктного складу договірної правовідношення, що буде детально досліджено в наступному розділі роботи. Як і всі цивільні відносини, це правовідношення здійснюється з метою регулювання майнових та немайнових прав та інтересів їх учасників. Наприклад, непередання товару за договором міни порушує майнові та немайнові права потерпілої сторони та визначається істотним порушенням такого договору, тому, з метою врегулювання ситуації, відновлення чи збалансування вказаних прав, сторони за власною волею або за ініціативою потерпілої сторони можуть вступити у відносини по зміні або розірванню укладеного договору.

2. Правовідношення по розірванню договору виникає, змінюється та припиняється на підставі норм права. Можливість виникнення та динаміка правовідношення по розірванню договору передбачена актами цивільного законодавства. Вони визначають правову конструкцію цього правовідношення, що забезпечує їх регулювання та передбачуваність. Закріпленість у правових нормах відрізняє це відношення від інших, не врегульованих нормами права, що не дозволяє віднести останні до категорії правових. Правовідношення по розірванню договору регулюється не лише нормами закону, а й умовами договору, проте така можливість передбачена актами законодавства, що означає: його виникнення та існування здійснюються на підставі норм права. Зокрема нормативними приписами визначено, що відчужувач може вимагати розірвання спадкового договору в разі невиконання набувачем його розпоряджень (ч. 1 ст. 1308 ЦК України).

3. Правовідношення по розірванню договору є вольовим. Вступаючи у договірні відносини суб'єкти усвідомлюють можливість виникнення правовідношення по розірванню договору. У момент укладення договору вони обумовлюють ті конкретні обставини, під час настання яких може виникнути правовідношення по розірванню договору. Навіть при настанні обставин, які не залежать від волі осіб (істотна зміна обставин), ми не можемо говорити, що розірвання договору відбувається поза їх волею, оскільки така можливість ними усвідомлювалася при укладенні договору і вони допускали її настання. У кредитному договорі сторони можуть за власною волею передбачити, що у випадку порушення строків повернення коштів позичальником, кредитор має право розірвати договір. Тобто в момент укладення договору сторони усвідомлюють можливість дострокового припинення договірних відносин за наявності порушення строків повернення коштів, що може відбутися як залежно, так і незалежно від волі позичальника.

4. Правовідношення по розірванню договору має всі елементи правовідносин. Розірвання договору характеризується наявністю суб'єктів,

об'єкта та змісту правовідношення. Усі зазначені елементи мають свої особливості та притаманні тільки цьому правовідношенню риси. Детальний аналіз вказаних елементів буде проведений у другому розділі нашого дослідження.

Вказані ознаки показують, що розірвання договору містить ознаки правовідношення, проте вони не визначають його специфічні ознаки, за допомогою яких таке правовідношення можна виокремити від інших.

До **спеціальних ознак** розірвання договору як правовідношення можемо такі:

1. Обмежений зміст правовідношення по розірванню договору. Вступаючи в договірні відносини, особи укладають договір, який складається з конкретних умов, що становлять його зміст. У цей момент особи визначили предмет договору та спектр прав і обов'язків кожного із них. Такі дії можна порівняти з тим, що особи окреслили певний квадрат із визначеними сторонами, за межі якого не можна виходити, тому правовідношення по розірванню договору не може стосуватися умов, що не окреслені сторонами такого квадрата. Зміст правовідношення по розірванню договору повинна безпосередньо стосуватися та пов'язуватися із змістом укладеного договору. У цьому правовідношенні особи не можуть врегульовувати питання, що не окреслені чинним договором. Наприклад, у межах правовідношення по розірванню договору купівлі-продажу особи не можуть врегульовувати права та обов'язки, що виникли на підставі договору про надання послуг, тобто виходити за визначені договором межі. Зміст правовідношення окреслюється обмеженнями по лінії об'єктів, по лінії суб'єктів та по лінії прав та обов'язків, які можуть визначатися в цьому правовідношенні.

Детально означені обмеження буде показано у відповідних підрозділах дисертаційного дослідження, однак слід вказати, що такі обмеження можуть бути як загального, які притаманні всім договірним категоріям, так і спеціального, які відносяться до конкретного виду

договірному відношенню, характеру. Наприклад, можливість сторони розірвати його у випадку істотного порушення договірних умов визначатиметься загальною категорією, а можливість розірвати договір у разі відсутності операцій за рахунком протягом року – спеціальною, оскільки характерна лише для правовідношення по розірванню договору банківського рахунка (ст. 1075 ЦК України).

2. Правовідношення з розірвання договору виникає за наявності передумов. Правовідношення по розірванню договору не виникає ні з чого. Для цього необхідні певні умови, тобто обставини, що мають певне значення для виникнення, зміну правовідношення, але безпосередньо їх не породжують і не тягнуть їх трансформації та припинення [225, с.19]. Їх не можна ототожнювати з підставами виникнення правовідношення, оскільки останні безпосередньо спричиняють юридичні наслідки – виникнення, зміна або припинення правовідношення, а умови – лише опосередковано. Вони створюють правове середовище для виникнення правовідношення, проте не породжують його.

У доктрині передумови виникнення правовідношення поділяють на матеріальні та юридичні [184, с.349].

До матеріальних передумов правовідношення по розірванню договору можемо віднести інтерес особи в отриманні більшого розміру коштів, втрату інтересу до продовження договірному відношенню, відсутність коштів для оплати тощо. Юридичними передумовами визначається зміна законодавчих норм, втрата дієздатності, смерть особи, цивільно-правовий договір тощо. Передумови мають певні спільні риси з юридичними фактами. Зокрема, вони, як і юридичні факти, передбачаються нормами права. Залежно від обставин можуть бути як передумовами, так і юридичними фактами. Вважаємо, що в такому правовідношенні цивільно-правовий договір є саме передумовою, оскільки він безпосередньо не породжує правовідношення з розірвання, а є лише середовищем, де воно може виникнути та розвиватися. Без настання конкретних юридичних

фактів договір не може спричинити виникнення правовідношення по його розірванню. За настання таких обставин договір буде відігравати роль підґрунтя, на якому вони зможуть спровокувати появу нового правовідношення – по розірванню договору. Він забезпечить наявність правових зв'язків між конкретним юридичним фактом та юридичними наслідками, що ним спричиняться. Однак не кожен договір може бути передумовою для цього, а лише той, який відповідає вимогам щодо його дійсності. Оскільки в протилежному випадку мова може іти не про розірвання договору, а про визнання його недійсним, що створить різні за змістом та наслідками правовідносини. Крім цього, договір має бути укладеним, оскільки з моменту укладення він набуває чинності та юридичної значущості. Тобто якщо для договору законом передбачена обов'язкова письмова форма або нотаріальне посвідчення, то він вважається укладеним з моменту його оформлення в письмовій формі або нотаріального посвідчення. Якщо такі договори не вчинено в належній формі, то вони вважаються неукладеними, а тому не можуть породжувати жодних юридичних прав та обов'язків. Права та обов'язки, які не виникли, не можуть розриватися, тому неукладені договори не можуть породжувати правовідношення з їх розірвання. Крім цього, договір повинен бути повністю або частково належно невиконаним.

За загальним правилом, договір набуває чинності з моменту його укладення та припиняє свою дію із закінченням терміну, на який він був укладений, або належним виконанням його умов. У випадку, якщо строк дії договору закінчився, однак сторони не виконали належним чином свої зобов'язання, то ми не можемо говорити про те, що він припинив свою дію, оскільки сторони залишаються пов'язаними невиконаними належним чином обов'язками. Таким чином, для визначення того, чи є договір чинним, ключовим є момент його укладення та припинення дії. Як зазначалося, договір набуває чинності з моменту його укладення, який визначається моментом отримання особою, яка направила пропозицію, відповіді про

прийняття цієї пропозиції та оформлення договору у спосіб та форму, що встановлені законом.

Дискусійним залишається питання щодо визначення належності виконання. Яке саме виконання визначається належним для припинення дії договору?

Виконання – це динамічний стан, завдяки якому реалізуються (здійснюються) права та обов'язки його сторін [15, с.5]. С.В. Сарбаш виокремлює такі принципи виконання:

- належне виконання;
- недопустимість односторонньої відмови від виконання;
- реальне виконання;
- економічність виконання;
- розумність і добросовісність виконання [174, с.99-116].

В.С. Толстой під належним виконанням розумів виконання всіх особливостей порядку виконання, що вказуються для зобов'язання певного роду нормативним актом. Крім цього, він додавав, що до належного виконання належать надання обумовленого предмета, передача його в належний строк, у встановленому місці та належному суб'єкту [198, с.30]. С. Вавженчук зауважує, що виконання можна вважати належним, якщо воно здійснено належними сторонами, у належний час та щодо предмета виконання [21, с.50]. Таким чином, належне виконання буде мати місце лише тоді, коли реальна поведінка сторін буде повністю відповідати тим умовам, що визначені в договорі, якщо хоч одна дія не буде відповідати умовам договору, то таке виконання не можна вважати належним, а воно буде відноситись до неналежного і не може бути підставою для припинення дії договору. Неоднозначними є погляди науковців щодо гарантійного терміну на товар. С.О. Бородовський вказує, що договір не можна розірвати після його виконання, навіть якщо встановлено гарантійний строк, оскільки він вважається виконаним з моменту оплати і передачі речі, яка відповідає вимогам щодо її якості [18, с.14].

Протилежну точку зору висловлює О.В. Дзера, який зазначає, що договір припиняється після спливу гарантійного строку, а до цього часу сторони зберігають своє право на його розірвання [218, с.976].

Ми підтримуємо останню точку зору, оскільки вважаємо, що метою встановлення гарантійного строку є підтвердження належної якості товару. Укладаючи договір, покупець розраховує та бажає придбати товар належної якості, який відповідає встановленим стандартам, технічним умовам та дані ознаки характеризують предмет договору. У випадку, якщо товар зіпсувався, перестав працювати тощо в період гарантійного строку, то така обставина свідчить про передання товару неналежної якості, тому не може вважатися належним виконанням договору. З огляду на викладене, сам факт передачі товару та отримання плати за нього не можуть свідчити про належне виконання договору, оскільки в той момент сторони не могли перевірити якість переданого товару, що стало можливим тільки в період його гарантійної експлуатації.

Гарантійний строк встановлюється законом або договором, тому покупець у момент придбання товару має правомірні очікування на безперебійну роботу (використання тощо) товару протягом цього часу, а у випадку відсутності такого очікування покупця не збуваються, що говорить про неналежне виконання умов договору продавцем та надає право покупцю на розірвання договору.

3. Правовідношення по розірванню договору має чітку мету – дострокове припинення договірних зобов'язань. Відповідно до ч.2 ст.653 ЦК України розірвання договору припиняє зобов'язання сторін, тому всі дії, які вчиняються особами, направлені на досягнення такої мети. Воля осіб або однієї особи провокується бажанням закінчити існуючі договірні відносини, не продовжувати їх дію. Не має значення, які причини сприяли виникненню такого бажання у сторін, але воно має бути у всіх учасників договору для його розірвання за взаємною домовленістю. У випадку, якщо таке бажання має лише одна сторона, то вона може вимагати розірвання договору, але

лише за наявності визначених юридичних фактів. Слід підкреслити, що направленість на дострокове припинення договірною зобов'язання буде мати місце й у випадку, коли сторони договором замінюють один вид зобов'язання на інший (заборгованість по договору купівлі-продажу позикою). Відбувається припинення одного виду зобов'язання та виникнення нового [67, с.184]. Ключове значення в цьому правовідношенні має ознака «достроковість», яка суттєво відрізняє інститут розірвання договору від його припинення, оскільки в останньому випадку має місце виконання сторонами своїх зобов'язань або закінчення строку, на який укладався договір, тобто припинення відбувається як із суб'єктивних, так і з об'єктивних підстав, а під час розірвання обов'язково мають місце суб'єктивні чинники, які виражаються в діях сторін (однієї зі сторін), які направлені на дострокове припинення відношення у випадку, коли зобов'язання не виконано та строк договору не сплинув. Припинення договору визначатиметься наслідком його розірвання, метою, на яку спрямовує свою волю заінтересована особа або всі сторони договору.

4. Правовідношення по розірванню договору встановлює модель майбутньої поведінки його учасників. У результаті правовідношення по розірванню договору сторони укладають договір про розірвання раніше укладеного договору або отримують судове рішення, яким розривається вказаний договір. З цього часу сторони повинні керуватися тими умовами, які визначені в означених актах. Під час вибору своєї поведінки вони не можуть посилатися на договір, який розірваний, оскільки укладений договір про розірвання або прийняте рішення (юридичні факти) стали підставою для припинення дії того договору. З моменту набуття чинності договором або рішенням суду саме ці документи визначатимуть дії осіб. Встановлюючи алгоритм своєї поведінки, учасники можуть брати до уваги дії або бездіяльність, які були вчинені до набуття чинності актами, проте все одно вони окреслюватимуть майбутню поведінку, права та обов'язки.

5. *Правовідношення по розірванню договору виникає на підставі визначених юридичних фактів.* Правовідношення виникає на підставі різних юридичних фактів [85, с. 4], тобто певних обставин, з якими норми права пов'язують встановлення, зміну або припинення правовідношення [41, с.45].

Юридичні факти – це явища, які існують, тобто вони вже наступали або тривають до цього часу. Не може визнаватися юридичним фактом обставина, якої немає в реальному житті, вона стане ним лише з моменту фактичного (дійсного) настання [164, с.8]. Тому не можемо говорити про обставину, яка настане в майбутньому, як про юридичний факт, оскільки до моменту настання вона може визначатися лише як міра поведінки, необхідність вчинення тих чи інших дій. Юридичні факти, які породжують правовідношення по розірванню договору, – це конкретні життєві обставини, які мають визначених суб'єктів, об'єкт та зміст. Зазначені життєві обставини мають обов'язкове нормативне закріплення, яке здійснюється прямим або непрямим (побічним) способом [69, с.7].

За прямим способом юридичні факти прямо визначаються у правовій нормі як підстави виникнення, зміни, припинення правовідношення, а щодо непрямого способу, то О.А. Красавчиков відмічав, що практика правозастосування знає чимало випадків, коли судовим та іншим органам доводиться вирішувати спори з відносин, які виникли з юридичних фактів, не зазначених прямо у нормах права. Зазвичай це має місце у випадках, коли у сфері дії суду опиняються нові, невідомі раніше види правових зв'язків [85, с.28].

Необхідність збереження аналогії О.А. Красавчиков пояснював тим, що законодавство не може і не повинно врегульовувати абсолютно всі види суспільних зв'язків, тому що суспільні відносини постійно розвиваються; щодо окремих видів відносин, то взагалі немає потреби в їх спеціальному правовому регулюванні [85, с.36-37].

Варто погодитися з даною точкою зору, оскільки нестабільність суспільного життя постійно породжує усе нові форми взаємовідносин, які неможливо детально врегулювати, особливо коли вони виникають під час перебігу договірних відносин, основним принципом яких є свобода. Вказане свідчить про множинність юридичних фактів, які можуть породити розірвання договору. З метою їх систематизації та впорядкування спробуємо їх класифікувати.

У науці загальноприйнятою визначається класифікація за вольовою ознакою. Як відмічає О.А. Красавчиков, класифікація юридичних фактів за ознакою їх відношення до людської волі є головною класифікацією, що враховує характерні ознаки та суть предмета, що класифікується [85, с.82].

За цією ознакою юридичні факти, які спричиняють розірвання договору, можна поділити на дії та події. Слід зазначити, що існує точка зору: такий поділ не охоплює юридичні факти, які визначаються бездіяльністю, оскільки як дії, так і події охоплюють поведінку (активну діяльність), і в цьому випадку обставини, які спровоковані бездіяльністю, не знаходять закріплення, тому пропонується здійснити поділ на події та діяння, підкреслюючи, що останні включатимуть як дії, так і бездіяльність [30, с.459].

Є.О. Харитонов з цього приводу відмічає, що такий підхід не має істотного практичного значення, так як в літературі поняття «дії» зазвичай вживається в широкому значенні, як синонім «поводження», охоплюючи і бездіяльність у її побутовому значенні [213, с.75]. Ми підтримуємо останню точку зору і в межах цього дослідження будемо використовувати поділ юридичних фактів на дії та події.

Юридичні факти-дії під час виникнення правовідношення з розірвання договору за ознакою відношення до виду договірної зобов'язання можна поділити на спеціальні та загальні. Спеціальними є ті факти-дії, які є підставою для виникнення правовідношення по розірванню договору відносно певного виду договірної відношення. До них належать

створення загрози безповоротної втрати дарунка (ч. 2 ст. 727 ЦК України), використання пожертви не за призначенням (ч. 3 ст. 730 ЦК України), прострочення виплати ренти (п. 1 ч. 1 ст. 740 ЦК України), користування річчю всупереч умовам договору (п. 1 ч. 1 ст. 783 ЦК України), руйнування житла (п. 2 ч. 2 ст. 825 ЦК України) тощо. Загальні – це факти-дії, які є підставою для виникнення правовідношення по розірванню договору щодо будь-якого виду договірною відношення. Прикладом є істотне порушення договору (ч. 2 ст. 651 ЦК України).

Оскільки наше дослідження стосується загального інституту розірвання цивільно-правових договорів, то в його рамках проведемо більш детальне вивчення загального юридичного факту-дії – істотного порушення. Цей факт характеризується двома елементами – істотність та порушення, які лише в нерозривному поєднанні утворюють складний юридичний факт.

Порушення – дія, яка виражається в невиконанні (бездіяльність) або неналежному виконанні (діяльність) договірних зобов'язань (ст.610 ЦК України). Воно має місце, коли фактичні дії не відповідають умовам укладеного договору, зокрема коли зобов'язання виконуються, але в інший, ніж передбачено договором, строк, в іншому місці, не в тій кількості або взагалі відсутні будь-які дії, виконання яких встановлено договором. Поділ порушення на види має місце не завжди. Так, відповідно до статті 7.1.1 Принципів УНІДРУА під «невиконанням» слід розуміти невиконання стороною будь-якого зі своїх зобов'язань по договору, включаючи неналежне виконання та прострочення виконання, що спрощує процес визначення порушення договірних умов [121]. Проте саме по собі порушення в цьому випадку не може утворити юридичний факт, достатній для розірвання договірною відношення, оскільки воно повинно бути ще й істотним.

Істотним визначається порушення, коли внаслідок завданої ним шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала під час укладення договору. Це поняття є вкрай оціночною

категорією. Дискусійною серед цивілістів залишається питання щодо необхідності наявності шкоди для віднесення порушення до категорії істотного.

М.С. Каменецька вважає, що для визначення порушення істотним обов'язково необхідний факт наявної шкоди [74, с.16]. Підтримуючи цю позицію, О.М. Кравець пропонує істотне порушення визначати ставкою неоподатковуваних доходів громадян [84, с.212]. Інші автори стверджують, що для визначення істотності порушення слід встановити різницю між тим, на що вправі була розраховувати сторона при укладені договору, і тим, що в дійсності отримала [52, с.351].

Досліджуючи критерії істотності порушення, Л.В. Макаручук говорить, що до них слід віднести обсяг самого порушення як факту та обсяг негативних наслідків порушення. Крім цього, науковець виділяє факультативні чинники істотності порушення, зокрема: втрата довіри до боржника, обґрунтований інтерес боржника в збереженні договору або його відсутність, несумлінність боржника, провина кредитора і його сумлінність тощо [98, с. 204].

Аналізуючи судову практику, слід зазначити, що при розгляді справ такої категорії судами береться до уваги, що істотним є таке порушення договору однією зі сторін, яке тягне для другої сторони неможливість досягнення нею мети договору. Суди вказують, що під шкодою слід розуміти не лише її грошовий вираз, прямі збитки, а й випадки, коли потерпіла сторона не зможе використати результати договору. Вирішальне значення для віднесення порушення до істотного має співвідношення шкоди з тим, що могла очікувати від виконання договору сторона. У кожному конкретному випадку питання про істотність порушення вирішується з урахуванням усіх обставин справи, що мають значення. Суд зауважує, що шкода, завдана порушенням другою стороною, може бути виражена у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди, її розмір, який не

дозволяє потерпій стороні отримати очікуваний під час укладення договору [140].

Чинне законодавство не пов'язує істотність порушення з наявністю чи відсутністю вини у сторони, що вчинила порушення. Встановлення цієї обставини не потребується ні під час виникнення права вимагати розірвання договору, ні під час оцінки порушення. Аналогічні висновки містить і судова практика [156].

На відміну від національного законодавства, міжнародні акти містять більш чіткі критерії віднесення порушення до категорії істотного.

Відповідно до ст.8:103 PECL істотним вважається порушення, якщо:

- безумовне виконання зобов'язання має суттєве значення для договору;
- невиконання значною мірою позбавляє сторону того, на що вона могла розраховувати відповідно до умов договору, крім випадків, коли інша сторона не передбачала та не могла розумно передбачити такий результат;
- невиконання є навмисним та дає підстави стороні вважати, що вона не може розраховувати на виконання іншою стороною свого зобов'язання у майбутньому [119].

На відміну від вітчизняного законодавства, яке для визначення істотності вимагає «завданої шкоди» та «позбавлення» як дійсних та наявних категорій, то вказаний акт цього не закріплює. Навпаки, зазначає, що невиконання має давати підстави вважати, що виконання не відбудеться у майбутньому, тобто в цьому випадку має місце не завдана шкода, не існуюча обставина, а припущення, яке, як і юридичний факт, може породжувати виникнення правовідношення з розірвання договору. Аналогічне припущення міститься в DCFR. Ст.III.-3:502 DCFR визначає, що невиконання має давати кредиторі підстави вважати, що він не може розраховувати на виконання зобов'язання боржником, наявність шкоди не вимагається.

Принципи УНІДРУА порівняно з DCFR та PECL містять значно ширший перелік критеріїв віднесення порушення до категорії істотного. Відповідно до ч.2 ст.7.3.1 Принципів УНІДРУА для визначення, чи можна вважати порушення істотним, слід враховувати низку факторів:

а) чи значною мірою невиконання позбавляє сторону того, чого вона вправі була очікувати згідно з договором, крім випадків, коли інша сторона не передбачала та не могла розумно передбачити такий результат;

б) чи має принципове значення з точки зору договору його безумовне дотримання;

в) чи є порушення умисним або вчинено з причини грубої недбалості;

г) чи дає порушення стороні підстави вважати, що вона не може розраховувати на виконання договору іншою стороною в майбутньому;

д) чи понесе сторона, яка порушила зобов'язання, невідповідні втрати у випадку розірвання договору. Проте й цей акт закріплює припущення кредитора як підстави для розірвання договірних зобов'язань. Закріплюючи критерії визначення істотності, нормотворець створює прозорі та визначені умови правовідношення, направляє договірні відносини на дотримання справедливого балансу інтересів шляхом недопущення зловживань як зі сторони боржника, так і зі сторони кредитора.

Враховуючи, що чинне цивільне законодавство не закріплює критерії для визначення категорії істотності, то, на нашу думку, було б доречним викласти п.2 ч.2 ст.651 ЦК України в такій редакції: *«Істотне порушення договору має місце, якщо безумовне виконання має суттєве значення для договору; або значною мірою позбавляє заінтересовану особу того, на що вона могла розумно розраховувати в момент укладення договору; або дає підстави кредитору вважати, що боржник не виконає свої зобов'язання в майбутньому»*.

Юридичні факти-події за ознакою відношення до виду договірного зобов'язання можна поділити на спеціальні та загальні. Спеціальними є ті факти-події, які є підставою для виникнення правовідношення по

розірванню договору щодо певного виду договірнього відношення. До них належать об'єктивна неможливість виконання розпорядження відчужувача (ч. 2 ст. 1308 ЦК України), відсутність операцій за рахунком протягом року (п. 2 ч. 2 ст. 1075 ЦК України), рішення про використання земельної ділянки для суспільних потреб (ст. 32-1 Закону України «Про оренду землі») тощо [132]. Загальними визначаються факти-події, які є підставою для розірвання всіх видів договірних відносин. Прикладом такого факту є істотна зміна обставин, якими сторони керувалися під час укладення договору (ч.1 ст.652 ЦК України), яка буде в рамках цієї роботи досліджена.

Істотну зміну обставин слід відрізнити від непереборної сили, адже в першому випадку виконання можливе, хоч і на не вигідних умовах, а в іншому – виконання взагалі не можливе.

Цей факт характеризується двома елементами – істотність та зміна, які в сукупності утворюють складний юридичний факт. Для розуміння цієї категорії слід визначити, що таке зміна та істотність. Зміна передбачає відступлення від стану, який існував у момент укладення договору. Така зміна може бути як внутрішньою, тобто пов'язана із особою (важка хвороба, втрата працездатності тощо), так і зовнішньою, тобто не пов'язана із особою (зміни в законодавстві, знищення майна тощо). Проте таке відступлення повинно впливати на динаміку договірнього зобов'язання, належне виконання має бути у причино-наслідковому зв'язку з подією.

Зміна – це настання чого нового, відмінного від того, що було. Однак таке настання, як слушно зауважує А.Ю. Кабалкін, мають знаходитися поза контролем сторін, тобто не залежати від їх волі та не бути наслідком їх дій [70, с.22]. Вкрай важливо в цьому випадку визначити момент настання обставин: після укладення договору чи можуть існувати в момент вчинення договору. А.Ю. Кабалкін допускає можливість їх існування в момент укладення договору [133, с.22]. С.О. Соменков з цього приводу зазначає, що обставини, які стають підставами для розірвання договору, мають з'явитися вже після укладення договору. На наш погляд, такі обставини можуть

існувати в момент укладення договору, проте про їх існування сторона не має та не може знати. Крім цього, вона не може розумно передбачити їх настання в майбутньому, оскільки в протилежному випадку буде мати місце зловживання правом та свідомий умисел на невиконання взятих зобов'язань. Акцент на розумність передбачення зробив С.О. Соменков, який вказав, що якби сторони могли розумно передбачити настання обставин, то вони не уклали б договір взагалі або уклали на значно відмінних умовах [187, с.72]. На нашу думку, вказівка на розумність сприяє недопущенню зловживань через посилення на непередбачення в момент укладення договору, оскільки цей критерій зобов'язує сторін адекватно та об'єктивно оцінювати свої можливості та зовнішні фактори, які можуть впливати на динаміку договірної відносини.

Зміна повинна бути поза волею учасників договору та неможливою для усунення при всій турботливості та обачливості, які вони проявляли. Тобто та сторона, яка зазнала настання зміни обставин мала вжити активні дії для їх усунення, які за загальноприйнятими уявленнями мають бути дієвими та адекватними.

Не всі зміни обставин дають підстави розірвати договірне зобов'язання, а лише істотні. Що означає цей термін? Перш за все, зміна має суттєво порушувати інтереси сторін. Об'єктивно особа може виконати умови договору, проте таке виконання призведе до вкрай негативних наслідків для неї, в результаті яких особа втратить не тільки інтерес до договору, а й зазнає непоправних втрат, які значно перевищують той результат, який вона отримає, виконавши договір. Однак такі негативні наслідки не повинні впливати із суті договору або звичаїв ділового обороту, оскільки останніми може бути визначено, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона. За наявності цієї ознаки особа не може посилатися на істотну зміну обставин як на підставу для розірвання договору. Показовим є приклад під час укладення договору страхування, в якому страховик не може посилатися на настання страхового випадку як на

істотну зміну обставин для розірвання договору, оскільки страхова виплата значно перевищує страховий платіж.

Судова практика України не визнає істотною зміною обставин настання світової економічної кризи [143], зміну адреси контрагента [155], втрату працевлаштування [145], ненадсилання банком поручителю повідомлення про наявність у боржника заборгованості [147], розірвання шлюбу [150] тощо. У той же час суди визнають істотною зміною підвищення комунальних тарифів [141], підвищення розміру нормативної оцінки землі, непередання товару постачальником боржнику [204].

Істотна зміна обставин висвітлена і в міжнародних актах. Зокрема, Принципи УНІДРУА оперують поняттям «труднощі». Ст. 6.2.2 Принципів УНІДРУА вказує, що труднощами визнається випадок, коли виникають обставини, які істотно змінюють рівновагу договірних зобов'язань через зростання для сторони вартості виконання або зменшення цінності отриманого виконання. Норма презюмує та додатково акцентує увагу на тому, що в момент укладення договору його сторони перебували у стані рівності, їх інтереси були взаємно направлені на досягнення бажаного результату на вигідних для всіх учасників умовах.

Оцінюючи свої можливості та перспективи, в час вчинення договору його умови відповідали інтересам та потребам сторін, був досягнений своєрідний прийнятний баланс між витратами та досягненнями, тому коли один із вказаних моментів змінюється, створюється дисбаланс, який проявляється у збільшенні вартості виконання або у зменшенні цінності отриманого виконання. Труднощі можуть виникнути як на стороні боржника у вигляді додаткових витрат, так і на стороні кредитора у вигляді зменшення інтересу до отриманого результату. Принципи УНІДРУА допускають наявність обставин до чи в момент укладення договору, однак вони повинні бути невідомі стороні, про них вона має дізнатися лише після вчинення правочину, що, на нашу думку, сприяє захисту інтересів сторін. Принципи УНІДРУА визначають, що можливість виникнення обставин не

могла бути розумно передбачена стороною під час укладення договору, обставини знаходились поза межами її волі та ризик їх виникнення не був прийнятий на себе потерпілою стороною.

Цей підхід свідчить про правове закріплення принципу суб'єктивного сприйняття та оцінки ситуації особою, додатково зобов'язує дотримуватися принципу добросовісності, зменшує ризик зловживань у процесі виконання договірних зобов'язань. По суті, вказана норма захищає як боржника в частині неможливості розірвання договору кредитором у разі зменшення цінності отримуваного виконання, якщо таке зменшення останній міг розумно передбачити, так і кредитора в частині уникнення безпідставного розірвання договору при збільшенні вартості виконання.

Визначаючи істотну зміну обставин, PECL у ст. 6:111 закріплюють, що виконання стає обтяжливим у разі, якщо зростають витрати на виконання або втрачається інтерес до виконання договору.

Зважаючи на викладене та враховуючи, що питання істотної зміни обставин досить часто стає підставою для судових позовів, з метою захисту інтересів сторін договору, пропонуємо викласти п. 2 ч. 1 ст. 652 ЦК України у такій редакції: *«Зміна обставин є істотною, якщо обставини суттєво змінюють рівновагу заінтересованих осіб та їх настання не могло бути розумно передбачено ними»*.

Юридичні факти, що є підставою для виникнення правовідношення по розірванню договору, **за джерелом закріплення** можна поділити на нормативні та договірні.

Нормативні – це юридичні факти, які закріплені в законодавчих актах України. Ці факти прямо вказані в нормах закону та не потребують додаткового зазначення в тексті договору. Вони мають обов'язкове значення у випадку прямої вказівки на це в нормативному акті або у випадку, коли їх обов'язковість слідує зі змісту чи суті відносин між сторонами. Імперативність приписів повинна прямо закріплюватися (тобто в законі повинно бути пряме застереження про те, що сторони не мають

права відступати від встановлених правил) або впливати із змісту норми чи суті відносин між сторонами [105, с.22].

В інших випадках нормативні факти можуть бути змінені або замінені учасниками договірних відносин на власний розсуд. Вважаємо, що така ситуація повністю відповідає принципу свободи договору, коли сторони мають право самостійно врегулювати свої договірні відносини, однак з урахуванням обмежень, які визначені з метою стабілізації, недопущення свавілля та анархії у відносинах.

Договірні – це юридичні факти, які визначені сторонами в договорі та не суперечать законодавчим актам України. Особливістю таких фактів є те, що вони уособлюють та поєднують у собі свободу договору та дотримання вимог закону, забезпечуючи своєрідний баланс між цими категоріями. Під час визначення договірних фактів сторони можуть діяти виключно на свій розсуд та не пов'язуватися імперативними приписами актів цивільного законодавства [183, с.59]. Проте, як зазначалося вище, вони не можуть суперечити нормам закону, оскільки в такому випадку можуть визнаватися недійсними або нікчемними. Так, відмова від права на відмову від договору доручення є нікчемною (ч. 2 ст. 1008 ЦК України).

З.В. Ромовська слушно вказує, що в договірній сфері Цивільний кодекс відсуває закон на друге місце, віддаючи перевагу договору [168, с.42]. Це твердження підтримується і судовою практикою. Рішенням Маловисківського районного суду Кіровоградської області у справі №392/2403/13-ц розірвано договір оренди землі з посиланням на те, що сторони в договорі визначили, що перехід права власності на земельну ділянку є підставою для розірвання останнього, тому суд не прийняв до уваги посилання відповідача на ст. 7 Закону України «Про оренду землі», яка визначає, що перехід права власності не є підставою для розірвання договору оренди [152]. Судове рішення підтримано та залишено в силі судом апеляційної інстанції [205].

Таким чином, правовідношення по розірванню договору є проявом принципу свободи договору. За домовленістю сторони договору можуть у будь-який час достроково припинити його дію, проте якщо згоди не досягнуто, то правовідношення можливе лише у випадках, визначених законом чи договором. Для досліджуваного правовідношення ключове значення має момент укладення та припинення дії договору, оскільки вони можуть мати місце лише між вказаними категоріями. Отже, правовідношення по розірванню договору можна визначити як цивільне відношення, яке виникає на підставі визначених законом або договором юридичних фактів, з метою припинення діючого договірної зобов'язання.

Висновки до розділу 1

Викладене в розділі дає підстави зробити такі висновки:

1. Визначено особливості наукових підходів до дефініції поняття та змісту договору як цивільного правовідношення. Доведено, що договір доцільно визначати як погоджений правочин суб'єктів права, вчинений у встановленій законом формі та спрямований на досягнення бажаного для кожного суб'єкта правового результату.

2. Обґрунтовано позицію про те, що договором може визнаватися не лише домовленість сторін, а й правова форма визначення відносин між ними. У такому випадку охоплюються ситуації, коли договір укладається не через досягнення домовленості між сторонами, а шляхом прийняття однією стороною умов, що визначені іншою, з метою досягнення бажаного сторонами результату.

3. Доводиться, що зміну та розірвання договору слід визначати не лише як юридичний факт, а й як цивільне правовідношення. Визначено, загальні та специфічні ознаки зміни та розірвання договору як цивільного правовідношення.

4. До загальних ознак правовідношення по зміні та розірванню договору віднесено такі: є різновидом цивільних відносин; виникають, змінюються та припиняються на підставі норм права; вольовий характер; наявність усіх елементів правовідношення.

5. Спеціальними ознаками правовідношення по зміні та розірванню договору визначено такі: обмеженість змісту; наявність відповідних передумов виникнення; воля сторін на продовження та збереження існуючого договірного відношення; визначення моделі майбутньої поведінки учасників зміненого договірного правовідношення; виникає на підставі визначених юридичних фактів: фактів-дій (спеціальні та загальні) та фактів-подій (спеціальні та загальні); нормативних та договірних.

6. Обґрунтовано позицію про те, що у правовідношенні по зміні та розірванню договору цивільно-правовий договір є юридичною передумовою, оскільки він безпосередньо не породжує вказаних правовідносин, а є лише середовищем, де вони можуть виникнути та розвиватися.

7. Доведено, що зміна обставин є істотною, якщо обставини суттєво змінюють рівновагу сторін та їх настання не могло бути розумно передбачено стороною. Істотність порушення запропоновано розглядати через поняття труднощів, що визнаються випадком, коли виникають обставини, які не може бути передбачено стороною під час укладення договору і знаходяться поза межами її волі, які суттєво змінюють рівновагу договірних зобов'язань через зростання для сторони вартості виконання або зменшення цінності отриманого виконання.

8. Зміну договору слід відрізнити від припинення договору. Зміна договору має наслідком продовження дії договірного правовідношення у зміненому вигляді, а при припиненні – договір припиняє свою дію, правовий зв'язок між сторонами втрачається. Правовідношення по зміні договору запропоновано визначати як цивільне відношення, яке виникає на підставі визначених законом або договором юридичних фактів, з метою трансформації договірних зобов'язань.

9. Розірвання договору слід відрізнити від його припинення. Для розірвання необхідне волевиявлення всіх сторін або хоча б однієї сторони договору, а припинення відбувається і за його відсутності. Правовідношення по розірванню договору запропоновано визначати як цивільне відношення, яке виникає на підставі визначених законом або договором юридичних фактів, з метою припинення чинного договірної зобов'язання.

10. У розділі запропоновано внести відповідні зміни до ЦК України (Додаток Д).

РОЗДІЛ 2

ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВІДНОШЕННЯ ПО ЗМІНІ АБО РОЗІРВАННЮ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

2.1 Об'єкти правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору

Об'єкт правовідношення є тим, що пов'язує між собою суб'єктів, стрижнем, навколо якого суб'єкти здійснюють свої права та обов'язки. С.С. Алексєєв відмітив, що об'єктом правовідношення є ті явища оточуючого нас середовища, на які спрямовані суб'єктивні юридичні права та обов'язки [6, с.329]. Лише дослідивши сутність об'єкта, ми зможемо повною мірою відобразити структуру правовідношення в цілому.

Слід зазначити, що поняття «об'єкт» є предметом дослідження не тільки цивільного права, воно використовується в різних сферах суспільного життя. У філософії об'єктом визначається річ, предмет [207, с.313]. Лексика більш широко визначає «об'єкт» та розуміє під ним явище та предмет, певну діяльність, що на них спрямована, увагу та ін. [25, с.635]. У цьому випадку не визначається конкретне коло предметів чи явищ, а визначальною є спрямованість особи на них, тобто об'єктом може бути будь-що, що становить інтерес для особи, оскільки саме на нього остання спрямовує свою діяльність та прагне досягти.

У загальній теорії права не сформовано єдиного підходу до визначення об'єкта правовідношення. Досліджуючи об'єкт правовідношення, науковці, через складність та багатогранність об'єктів, визначають їх умовно, незважаючи на те, що вони є реальністю, з приводу якої виникає правовий зв'язок між суб'єктами [179, с.109]. Погляди науковців в основному поділяються на дві ланки: моністична та плюралістична.

Представники першої як об'єкту правовідношення визнають лише якусь одну категорію: дію [68, с. 590; 195, с.313], майно [20, с. 86], силу [82, с.195], права [171, с.56] тощо.

Проте панівною в науці визначається плюралістична ланка [234 с.843]. Відстоюючи позицію, В.В. Копейчиков зауважує, що суб'єкти вступають у відношення для задоволення своїх інтересів та потреб, заради цього й відбуваються правові відносини. Особи вчиняють певні дії для досягнення результату, яким і виступає об'єкт правовідношення. Визначаючи дефініцію об'єкта правовідношення, автор зазначає, що це матеріальні, духовні та інші соціальні блага, які задовольняють інтереси та потреби осіб, та з приводу яких останні вступають у правові відношення та здійснюють свої суб'єктивні права та обов'язки [59, с.193]. Благом, як зазначає науковець, можуть бути предмети споживання, засоби виробництва, продукти духовної творчості, особисті немайнові блага людини, поведінка суб'єктів, результати поведінки, стан природних об'єктів, цінні папери та гроші. В.В. Копейчиков не дає чіткого переліку об'єктів, лише визначає ключову його особливість – задоволення інтересів осіб, які вступають у правовідношення.

Аналогічну позицію висловлює М.І. Матузов, який до об'єкта правовідношення відносить такі: матеріальні блага (речі, предмети, цінності); нематеріальні особисті блага (життя, честь, здоров'я, гідність, безпека, недоторканність людини, право на ім'я); поведінку, дії суб'єктів, різного роду послуги та їх результати; продукти духовної творчості, цінні папери, офіційні документи [196, с.193].

Визначаючи об'єкт правовідношення як певне матеріальне та нематеріальне благо, що задовольняє інтерес особи, І.В. Спасібо-Фатєєва робить зауваження, що ним може бути предмет та явище матеріального та духовного світу, проте не дії осіб, оскільки останні є об'єктом не свободи, а інтересу у правовідношенні; за допомогою них можливо лише досягти те, заради чого суб'єкти вступають у правовідношення, вони не виступають предметом інтересу останніх [215, с.76].

На нашу думку, найбільш точно відображає реалії правових відносин плюралістична теорія. Вона вказує на широту та багатогранність об'єктів, з приводу яких особи вступають у відносини, допомагає чітко та у всіх випадках виділити конкретне благо, яке становить інтерес для учасників. Враховуючи викладене та те, що правовідношення по зміні або розірванню договору є різновидом цивільного правовідношення, їх об'єктом є матеріальні та нематеріальні блага, коло яких слід визначити в нашому дослідженні.

Дискусійним залишається питання щодо віднесення поведінки осіб до «благ», які становлять об'єкт правовідношення. Як нами вже зазначено, низка представників моністичного та плюралістичного напрямків відносили до об'єкта правовідношення поведінку осіб. Критики такої позиції відмічають, що поведінка людей не може визначатися об'єктом правовідношення. Поведінка – це об'єкт правового регулювання, об'єкт дії норми права, правил поведінки, тобто права в об'єктивному змісті, а не правовідношення [31, с.320]. М.М. Агарков зауважує, що не можна об'єктом права визнавати поведінку людини, оскільки вона невід'ємна від неї самої. Визначення поведінки особи як об'єкта є нічим іншим, як відлунням тих часів, коли людина дійсно була, як раб, об'єктом чужого панування. Особа, зобов'язана до чого-небудь у силу закону залишається суб'єктом [3, с.192-193]. Аналогічні погляди висловлюють українські вчені, які зазначають, що поведінку суб'єкта неможливо розглядати як об'єкт правовідношення. Управомочена особа може лише вимагати від зобов'язаної особи певної поведінки, оскільки остання не підвладна управомоченій особі. Суб'єкти знаходяться в певному правовому зв'язку, що покладає на них певні права та обов'язки, які забезпечуються нормами права [215, с.84].

Поведінка суб'єктів, яка складається із суб'єктивних прав та обов'язків, складає зміст правовідношення, який відображає той спектр правових можливостей, за допомогою якого задовольняється інтерес. Права та обов'язки формують своєрідні східці, по яких суб'єкти досягають правового

результату; вони є своєрідною передумовою, способом досягнення останнього. Виключно в рамках юридичних прав та обов'язків, якими наділені суб'єкти, вони можуть задовольнити свій інтерес та досягти конкретного бажаного блага.

Чинний ЦК України у своїх нормах не містить поняття «об'єкт цивільного правовідношення», він оперує поняттям «об'єкт цивільних прав». За своєю природою обидва поняття покликані задовольняти потреби учасників цивільного правовідношення. У динаміці (правовідношенні) суб'єктивні права кореспондуються із обов'язками з приводу об'єктів цивільних прав, які в цей же час є і об'єктами цивільного правовідношення. Таким чином, поняття «об'єкти цивільних прав» є тотожним поняттю «об'єкти цивільного правовідношення».

Для визначення об'єкта правових відносин ключове значення має інтерес їх суб'єктів. Об'єкт правовідношення має задовольняти інтереси учасників. Тобто у випадку, якщо об'єкт задовольняє такі потреби, він визначається об'єктом правовідношення; якщо ні, то ми не можемо говорити про об'єкт у розумінні об'єкта правовідношення. Тому не може бути певного «універсального» об'єкта правовідношення, а він у кожних конкретних відносинах різний та залежить від інтересу окремо визначеного суб'єкта.

Звертаючись до чинного законодавства України, бачимо, що слово «інтерес» використовується в різних словосполученнях, зокрема законний інтерес, суспільний інтерес, державний інтерес, інтереси дитини тощо, проте в жодному акті не дається визначення такого поняття. Така ситуація дає підстави стверджувати, що ця категорія віднесена до групи оціночних понять, оскільки неможливо його уніфікувати чи навести певні критерії визначення.

У той же час можемо говорити, що інтерес у рамках правових відносин може бути лише законним, оскільки він має відповідати правовим нормам та не суперечити їм. На цій особливості акцентує свою увагу і Конституційний Суд України, який вказує, що інтерес не може бути направленим на

обмеження прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежувати захищені Конституцією та законами України інтереси суспільства, держави чи всіх співвітчизників, відповідати Конституції чи законам України, загальноновизнаним принципам права. У протилежному випадку такий інтерес буде визнаватися незаконним та не підлягати захисту [148].

І.В. Венедиктова, досліджуючи охоронювані законом інтереси, виділяла широкий та вузький підхід до їх розуміння. У першому випадку охоронювані законом інтереси відображені у нормах об'єктивного права та формалізовані у суб'єктивних правах, а у другому – це можливості, що не віднайшли свого опосередкування в суб'єктивних правах, але користуються законним захистом [27, с.208]. Проте науковець не вводить інтерес до складу чи змісту суб'єктивного права, а зазначає, що він є передумовою виникнення права і метою його реалізації [27, с.215]. Незважаючи на важливість інтересу для існування суб'єктивного права, він не призводить до виникнення, зміни чи припинення останнього, так як інтерес є рушійною силою настання юридичних фактів вольового характеру у суб'єктів, двигуном, що задає цивільному правовідношенню розвиток [28, с.102]. Проте, як слушно зауважує І.О. Ромащенко, оскільки інтерес є передумовою виникнення права, то відповідно під час виникнення останнього він продовжує існувати разом із суб'єктивним правом, визначаючи його подальший розвиток. Таким чином, право та інтерес можуть існувати як окремо, так і в нерозривному взаємозв'язку [165, с.162-163].

Інтерес розуміють як усвідомлену суб'єктом потребу [80, с.255]. Потреби визначаються суб'єктом, вони не є чимось абстрактним та невизначеним, а мають певні окреслені форми, є конкретним благом. Задоволення потреби є тією метою, на яку спрямований інтерес, та становить мету останнього. Об'єктом інтересу є задоволення потреби, що виражається у досягненні певного блага. Інтерес має спрямовану та чітко виражену мету – задоволення потреби.

Таким чином, доходимо до висновку, що об'єктом правовідношення по зміні та розірванню договору є матеріальні та нематеріальні блага, визначені інтересами особи для задоволення її потреб.

За своєю правовою природою договір визначається як домовленість двох та більше осіб, який вчиняється з метою задоволення їх інтересів. Звідси випливає, що до того часу, поки договір відповідає інтересам сторін, він не породжує появу потреби у його зміні чи розірванні. У момент, коли договір перестав задовольняти інтереси хоча б однієї зі сторін, в неї виникає потреба у його зміні або розірванні. Тому для визначення об'єкта правовідношення по зміні та розірванні договору, в першу чергу, слід відповісти на питання: в чому полягає інтерес сторони?

Зміна та розірвання договору допускаються як за згодою сторін, так і за ініціативою однієї з них. Звідси можемо зробити висновок, що для цього необхідна наявність інтересу усіх сторін або хоча б однієї із них. В ситуації, коли договір змінюється або розривається за ініціативою однієї із сторін за відсутності згоди іншої, ми не можемо говорити про наявність інтересу останньої на вчинення таких дій, проте таке правовідношення виникає в силу потреби однієї сторони, можливість задоволення якої передбачається нормами законодавства. У цьому випадку має місце протилежність інтересів, тобто, одна сторона заінтересована в зміні або розірванні, а інші – ні. У таких випадках об'єкт правовідношення по зміні та розірванні договірних відносин визначатиметься інтересами особи, що ініціює зазначені дії, оскільки саме вони породжують та визначають динаміку такого правовідношення.

Проте трапляються випадки, коли інтереси сторін договору у правовідношенні по його зміні та розірванні частково не збігаються. Зокрема сторони заінтересовані у зміні або розірванні договору, проте одна сторона заінтересована в отриманні майна, а інша – заінтересована в передачі коштів, а не майна. Прикладом може бути ситуація, коли орендодавець вимагає розірвання договору оренди приміщення та повернення останнього, орендар погоджується розірвати договір оренди, однак заінтересований передати

орендодавцю кошти замість майна, так як він провів капітальний ремонт приміщення, вартість якого майже дорівнює вартості останнього. Аналогічна ситуація може виникнути під час зміни договору, коли орендодавець вимагає зміни (збільшення) орендної плати, орендар погоджується на зміну (збільшення), але в іншому розмірі. Таким чином, сторони заінтересовані у досягненні спільного стану припинення (зміни) договірних відносин.

А. Л. Сіманов визначає стан як філософську категорію, що відображає специфічну форму реалізації буття, фіксує момент сталості у зміні, розвитку, динаміці матеріальних об'єктів у певний момент часу за певних умов [180, с.60]. У праві під станами розуміють такі життєві обставини тривалої дії, впродовж якого вони постійно чи періодично породжують правові наслідки [39, с.295]. У правовідношенні зі зміни та розірвання договору інтерес сторін направлений саме на досягнення такої обставини, яка буде тривати в часі та на підставі якої можуть виникнути певні юридичні наслідки.

Стан відсутності (зміни) правового зв'язку між сторонами можна визначити як загальний об'єкт правовідношення по зміні та розірванні договору. Розрізнені інтереси сторін можна назвати початковими об'єктами правовідношення, на підставі яких у процесі узгодження формується спеціальний об'єкт, який і виступатиме об'єктом відповідного правовідношення. Як зазначалося, інтереси сторін направлені на задоволення своїх потреб, яких у кожному конкретному договірному відношенні може бути декілька. Наприклад, при зміні (розірванні) договору оренди сторона може мати декілька інтересів, зокрема інтерес сторони на вчинення дій щодо повернення майна з оренди, отримання коштів за користування орендованим майном, сплата яких прострочена, отримання коштів у вигляді збитків, отримання коштів у вигляді штрафних санкцій тощо. Такі одиничні інтереси визначають початкові об'єкти, які в процесі узгодження між сторонами створюють множинний спеціальний об'єкт. Останній слід визначати саме як множинний, оскільки він містить різні за характером та видом початкові об'єкти (майно, кошти, результат робіт тощо).

Проте не у всіх ситуаціях має місце множинний спеціальний об'єкт, оскільки, якщо сторони бажають досягти одного спільного результату, то тоді спеціальний об'єкт буде одиничним. Наприклад, під час зміни договору щодо збільшення розміру орендної плати на прийнятну для усіх сторін суму об'єктом буде конкретна сума коштів, яка задовольнятиме інтереси усіх. Під час розірвання договору одиничний спеціальний об'єкт матиме місце, наприклад, коли сторони розривають договір позички нерухомого майна, то їх інтерес направлений на це нерухоме майно в частині його повернення від позичальника до позикодавця.

Принцип свободи договору передбачає для сторін можливість задоволення невизначеного кола їх інтересів, проте у правовідношенні по зміні та розірванню договору законодавством визначені певні блага, що можуть їх задовольняти. За критерієм обов'язковості їх можна поділити на дві категорії – обов'язкові та можливі. У нормативних актах вони, зазвичай, позначаються в першому випадку словами «зобов'язаний», а в іншому – «має право». Наприклад, при розірванні договору дарування обдарований зобов'язаний повернути дарунок (ч. 5 ст. 727 ЦК України). У цьому випадку дарунок визначається як обов'язковий об'єкт правовідношення по розірванню договору. Ч. 2 ст. 741 ЦК України визначає, що під час розірвання договору ренти одержувач ренти має право вимагати виплати річної суми ренти, тобто об'єкт – це кошти, які виступають як можливий об'єкт правовідношення.

Слід зазначити, що в правовідношенні може бути обов'язковий об'єкт або обов'язковий та можливий. Ст. 785 ЦК України під час розірвання договору найму як обов'язкового об'єкта визначає річ, що була передана у найм. У ситуації розірвання договору позички, крім обов'язкового об'єкта – речі, може бути і можливий – кошти у вигляді збитків (ст. 836 ЦК України).

Обов'язкові та можливі об'єкти можуть визначатися не лише нормами законодавства, а й умовами укладеного між сторонами договору. У ньому вони мають можливість передбачити ті конкретні блага, які можуть бути

об'єктами правовідношення по зміні або розірванні договору. Наприклад, сторони у договорі можуть вказати умову, що під час розірвання договору оренди орендар зобов'язаний провести ремонт приміщення, сплатити штрафну санкцію у вигляді певної суми коштів, повернути приміщення, звільнити приміщення від свого майна тощо. Або передбачити, що орендар зобов'язаний повернути приміщення, а орендодавець має право стягнути штраф у вигляді певної суми коштів. На відміну від першого варіанта, у другому штраф має статус можливого об'єкта правовідношення, оскільки вказує на ймовірність виникнення інтересу у орендодавця на стягнення цих сум.

Об'єкт правовідношення по зміні та розірванню договору залежить від моделі договірної зобов'язання. Виходячи із неї, сторони на власний розсуд визначають конкретні об'єкти, які не можуть суперечити сутності чинного договору. Наприклад, у правовідношенні по зміні договору дарування не можуть виступати як об'єкт кошти в якості плати за отриманий дарунок, оскільки він суперечитиме сутності дарування – безоплатності передачі дарунка. Також у правовідношенні по розірванню договору дарування в якості об'єкта, який підлягає поверненню, не може бути річ, відмінна від дарунка, або кошти замість дарунка, оскільки в такій ситуації змінюється вид договірної відношення: в першому випадку можемо говорити про обмін речами, а в другому – про продаж, так як під час розірвання договору дарування об'єктом може бути лише річ, що виступала дарунком у договорі. Укладений договір має зберігати свій дух до моменту припинення дії, тому динаміка договірної відношення має йому відповідати, оскільки в протилежному випадку матиме місце припинення одного відношення і виникнення іншого.

Для повного розуміння об'єкта правовідношення по зміні або розірванню договору варто здійснити їх класифікацію залежно від різних критеріїв. Основним критерієм визначення об'єкта в якості об'єкта

цивільного правовідношення науковці називають його оборотоздатність [222, с.536].

Н.В. Вороніна під оборотоздатністю об'єктів цивільних прав розуміє допустимість здійснення стосовно них правочинів та інших дій, що спрямовані на їх передачу в межах цивільно-правових відносин [32, с.131].

За цим критерієм в межах правовідношення по зміні та розірванню договору можна розділити на три групи: об'єкти, що обертаються вільно; об'єкти, що обертаються з дотриманням певного порядку та необоротоздатні об'єкти.

1. Необротоздатні об'єкти – об'єкти, з приводу яких особи не можуть вступати у цивільно-правові відносини по зміні або розірванню договору. Їх перелік визначається нормативно-правовими актами. Щодо зміні та розірвання договору такі об'єкти додатково ще можна поділити на:

- **загальні** – об'єкти, з приводу яких особи не можуть вступати у будь-які цивільно-правові відносини. Оскільки такі об'єкти вилучені із цивільного обороту взагалі, то звідси впливає їх виключення із можливості бути об'єктами правовідношення по зміні або розірванню договору. Перелік об'єктів, що вилученні із цивільного обороту, має вичерпний характер. Так, Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1992 року №2471-ХІІ «Про право власності на окремі види майна» (Додаток №1) до таких об'єктів віднесено зброю, боєприпаси (крім мисливської та пневматичної), вибухові речовини, всі види ракетного палива, бойові отруйні речовини, наркотичні, психотропні засоби, протиградові установки, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. У правовідношенні по зміні та розірванню договору сторони не можуть направляти свої інтереси на досягнення даних об'єктів, оскільки вони будуть суперечити чинному законодавству, а тому не підлягатимуть правовому регулюванню;

- **спеціальні** – об'єкти, з приводу яких особи не можуть вступати у відносини лише по зміні або розірванню договору. Особливістю цих об'єктів визначається те, що в інших, відмінних від зміні або розірвання договору

відносінах ці об'єкти не визначаються необоротоздатними. Залежно від конкретного виду вони можуть бути як вільними в оборотоздатності, так і такими, що потребують спеціального порядку. Зокрема продукти харчування, ліки (за винятком рецептурних), рукавички, товари для немовлят, предмети гігієни, дитячі іграшки, косметичні вироби тощо перебувають у вільному обігу. Кожна особа може їх придбати, подарувати, спожити, використати на власний розсуд, однак у правовідношенні по зміні та розірванню договору купівлі-продажу вони набувають статусу необоротоздатних через пряму вказівку у законодавчому акті – Постанові Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 року №172 «Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів». Ці обмеження встановлюються до вичерпного переліку речей належної якості, придбаних споживачами за договорами купівлі-продажу, які не підлягають обміну чи поверненню. Аналогічні обмеження встановлені у п.136 Постанови Кабінету Міністрів України від 18 лютого 1997 року №176 «Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту» щодо квитків на автобуси приміського сполучення [129].

Окрім цього, до такої категорії належать об'єкти, щодо яких законодавством не передбачено процедури заміни або повернення. Прикладом може бути відсутність в Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, що затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 622 [127] щодо порядку заміни таких речей. Нормативний акт передбачає порядок придбання та повернення зазначених речей, однак не містить вказівки на можливість їх заміни, на

підставі чого приходимо до висновку, що дані речі не можуть бути об'єктом у правовідношенні по зміні договору.

Не можуть виступати в якості об'єкта особисті немайнові блага у правовідношенні по зміні договору в частині зміни суб'єкта, якому вони належать, за виключенням ділової репутації юридичної особи [97, с.141]. Ця специфіка зумовлюється тим, що, як слушно зауважує Р.О. Стефанчук, вони нерозривно пов'язані із особою-носієм таких благ [189, с.4]. Як зазначалося вище, об'єкти правовідношення повинні відповідати виду договірному відношення, тому об'єкти, які призводять до зміни виду договірному відношення у правовідношенні по зміні та розірванню договору визначаються необоротоздатними.

2. Об'єкти, що обертаються з дотриманням певного порядку – об'єкти, з приводу яких особи можуть вступати у цивільно-правові відносини по зміні або розірванню договору за умови дотримання спеціального порядку, який визначається як нормативно-правовими актами, так і договором, установчими документами.

Сторони можуть внести зміни до договору про приєднання до електричних мереж в частині зміни обсягу використання потужності виключно після отримання технічних умов на приєднання до мереж електроенергетики [117].

Сторони договору, об'єктом якого є об'єкт авторського права – твір, мають право його змінити виключно після тримання дозволу автора (чи іншої особи, яка має авторське право [122] (ч. 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

Об'єкти культурної спадщини можуть бути об'єктами правовідношення по зміні та розірванню договору лише після отримання погодження органу охорони культурної спадщини [133]. В процесі надання медичної послуги малолітній особі лікар має право змінити метод лікування та впровадити новий, який знаходиться на розгляді в установленому порядку, але ще не допущений до застосування, виключно після отримання письмової

згоди її батьків чи інших законних представників (ст. 44 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»). Спеціальний порядок для набуття об'єктом статусу об'єкта правовідношення по зміні та розірванню договору сторони можуть передбачити у договорі або установчих документах.

Ч. 2 ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» визначає, що відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (її частини) третім особам допускається у випадках, якщо інше не встановлено статутом даного товариства. Таким чином, статут товариства може визначати, що відчуження частки (її частини) третім особам здійснюється після отримання згоди на таке відчуження іншими учасниками товариства. Відчуження як передача права власності на майно іншим особам з припиненням такого права у власника [103, с.43] має наслідком зміну у складі учасників, яка повинна погоджуватися усіма учасниками. Постає питання: чи потрібна згода інших учасників у випадку, якщо сторони договору купівлі-продажу частки вирішать змінити розмір частки, яка відчужується, або взагалі його розірвати? На нашу думку, так, оскільки такі дії призведуть до зміни у складі учасників та організації управління товариством. Якщо в установчих документах передбачено, що відчуження частки (її частини) третім особам здійснюється після отримання згоди на таке відчуження іншими учасниками товариства, то зміна договору в частині зміни розміру відчужуваної частки або розірвання такого договору проводиться лише після отримання згоди інших учасників. В такому випадку матиме місце спеціальний порядок визначення об'єкта (частки в статутному капіталі) як об'єкта по зміні або розірванню договору.

3. **Об'єкти, що обертаються вільно**, – це об'єкти, які не належать до необоротоздатних та з приводу яких особи можуть вступати у цивільно-правові відносини по зміні або розірванню договору без дотримання спеціального порядку. У цьому випадку діє принцип, відповідно до якого ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено

законодавством (ст.19 Конституції України). Тобто особи вільно за власною волею можуть обирати об'єкт правовідношення по зміні та розірванню договору. Розмірковуючи про можливість особою обирати об'єкт правовідношення, Н.В. Чубоха зазначає, що вона входить до юридичної свободи особи на стадії виникнення будь-якого цивільного правовідношення [231, с.301].

За часовим критерієм об'єкти по зміні або розірванню договору можна поділити на:

1) *визначені в часі* – об'єкти, які можуть бути об'єктами правовідношення по зміні та розірванню договору протягом часу, визначеного у нормативних актах або у договорі. Характерною ознакою цієї групи об'єктів є те, що можливість їх визначення як об'єкта правовідношення по зміні та розірванню договору обмежена певним проміжком часу в межах дії договору. Після закінчення часового проміжку особа, яка заінтересована в отриманні цього об'єкта, за відсутності аналогічного інтересу в протилежної сторони, буде позбавлена можливості його досягти навіть із залученням судової інстанції. Часові обмеження введенні для встановлення збалансованого захисту інтересів усіх учасників договірних відносин, унеможливлення зловживання правом та недопущення неналежного виконання договірних зобов'язань.

У випадку розірвання договору перевезення шляхом повернення квитка в касу автостанції, залежно від часу вчинення такої дії об'єктом правовідношення, буде різна сума коштів. Так, під час повернення квитка у строк понад одну добу до відправлення пасажирові повертається сплачена сума, крім плати за продаж квитків та збору за попередній продаж квитків. Якщо така дія вчиняється за дві години або менш як за одну добу до його відправлення, особі повертається сплачена сума, окрім плати за продаж квитків, збору за попередній продаж квитків та 10 відсотків вартості проїзду. А у випадку повернення квитка пізніше, ніж за дві години, але не пізніше, ніж за 10 хвилин до відправлення автобуса, пасажирові повертається

сплачена сума, крім плати за продаж квитків, збору за попередній продаж квитків та 20 відсотків вартості проїзду [129].

Ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» [130] визначає, що у випадку виявлення протягом гарантійного строку істотних недоліків товару споживач має право вимагати від продавця або виробника розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми або вимагати заміни товару на такий же товар або на аналогічний (серед наявних у продавця (виробника)) товар. Тобто об'єкти правовідношення – кошти при розірванні та товар під час зміни договору – обмежені гарантійним терміном, який встановлюється на придбану річ.

2) *не обмежені часовим проміжком* – об'єкти, які можуть бути об'єктами правовідношення по зміні та розірванні договору протягом дії договору. Означене впливає із принципу свободи договору, коли сторони можуть у будь-який момент дії договірної відношення його змінити (розірвати) за взаємною згодою, або за наявності підстав, або за ініціативою заінтересованої сторони. Наприклад, під час дії договору про надання туристичних послуг сторони можуть змінювати перелік послуг, що надаються за договором. Довіритель або повернений у будь-який час можуть відмовитися від договору доручення, тобто у будь-який час дії договору об'єкт – стан відсутності правового зв'язку – може бути визначений як об'єкту правовідношення по розірванню договору.

За індивідуалізацією об'єкти правовідношення по зміні та розірванню договору можна поділити на:

1) *індивідуально визначені* – об'єкти, які в силу своїх визначених індивідуальних ознак та характеристик можуть бути відмінні від інших аналогічних об'єктів.

Дані, що характеризують об'єкт, можна визначити за різними критеріями: назвою, символом, кольором, розміром, формою, моделлю, місце знаходженням, зображенням на місцевості, інвентаризаційним, реєстраційним, кадастровим номерами тощо [72, с.113].

Законодавством або договором можуть встановлюватися умови, коли об'єктом правовідношення по зміні та розірванню договору можуть виступати лише індивідуально визначені об'єкти, зокрема, коли при зміні (розірванні) договору сторона зобов'язується повернути іншій річ, що була їй передана за договором.

В.Л. Скрипник визначає такі речі, як квазі родові [185, с.96]. Науковець зазначає, що якщо у користування надані парасолі, лежаки, м'ячі, то, незважаючи на те, що за правовою природою договір майнового найму передбачає повернення саме тих речей, що були надані у користування за плату, внаслідок знеособлення наймачеві повертаються так звані квазііндивідуальні речі. З таким висновком погодитись не можна, оскільки він надто поверхнево висвітлює динаміку правовідношення по передачі-поверненню речі у користування. Кожен суб'єкт веде облік речей, що передаються у користування шляхом присвоєння їм інвентаризаційного номеру, опису характеристик (колір, розмір, знос, дефекти тощо), за якими завжди можна ідентифікувати об'єкт. Крім цього, автор не визначає, яким чином слід відрізнити квазіродові (квазііндивідуальні) речі від родових (індивідуально визначених), лише вказує, що таке можливе за наявності певних умов. Вважаємо, що виокремлення таких категорій є необґрунтованим та не відповідає вимогам чинного законодавства, де чітко передбачено, що поверненню підлягає річ, яка була передана у користування, тобто індивідуально визначена.

Законом України «Про захист прав споживачів» (ст.9) визначає, що об'єктом правовідношення по розірванню договору може бути лише придбаний товар належної якості, якщо він не використовувався і якщо збережено його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики, а також розрахунковий документ, що виданий споживачеві разом з проданим товаром. Таким чином, законодавець встановлює перелік ознак, за якими можна ідентифікувати товар. Виключно при збігу усіх ознак товар може бути

індивідуально визначеним та визначатися об'єктом правовідношення по розірванню договору.

Слід підкреслити, що виявлення недоліків або дефектів продукції не впливає на її ідентифікацію, оскільки означені категорії належать до властивостей продукції, які роблять неможливим чи недопустимим її використання відповідно до цільового призначення або без завдання шкоди життю та здоров'ю особи. Розкриваючи ці категорії, О.Ю. Димінська вказує, що визначення наявності у продукції недоліку необхідне для визначення обсягу вимог, які може висувати споживач продавцю – отримати продукцію належної якості або кошти, сплачені за неякісну продукцію, а встановлення факту дефекту необхідне для визначення шкоди, завданої цією продукцією [48, с.63].

2) *родові* – об'єкти, які наділені родовими ознаками, що властиві всім об'єктам того ж роду, вимірюються числом, мірою, вагою та, зазвичай, не можуть відрізнитись від інших аналогічних об'єктів того ж роду. Означені об'єкти характерні для правовідношення, в яких інтерес сторін (однієї сторони) направлений на отримання результату у вигляді об'єкта, що не наділений ідентифікуючими ознаками. Зокрема такими об'єктами визначаються ті, що вимірюються тонами, кілограмами, штуками.

Залежно від зовнішнього виразу об'єкти правовідношення по зміні та розірванню договору можна поділити на:

1) *уречевлені* – об'єкти, що мають речове, матеріалізоване зовнішнє вираження. До них належать речі, гроші, документарні цінні папери тощо.

2) *неуречевлені* – об'єкти, що не мають речового, матеріалізованого зовнішнього вираження. До цієї категорії належать послуги, консультації, інформування, допомога, стан тощо. Зазначені об'єкти визначаються об'єктами правовідношення по зміні та розірванню договору в силу того, що вони є засобом задоволення інтересів та потреб сторін, тобто за їх допомогою досягається певна мета, у зв'язку із чим не можуть визначатися об'єктами правовідношення об'єкти, які не спрямовані на досягнення бажаної, корисної

мети. Неуречевлені об'єкти характерні для зміни та розірвання договорів про надання медичних послуг, договорів про надання правової допомоги, договорів про надання консультативних послуг тощо.

Таким чином, об'єктом правовідношення по зміні та розірванню договору можна визначити матеріальні та нематеріальні блага, які становлять інтерес для його сторін та для досягнення яких останні вступають у правові відносини в межах моделі чинного договірної зобов'язання. Об'єкт визначає можливість виникнення та розвитку відносин по зміні та розірванню договору, оскільки у встановлених законодавством та/або договором випадках він може виключати таку можливість або передбачати її здійснення з дотриманням певного порядку. Саме тому дослідження природи об'єкту має не лише наукове, а й практичне значення, оскільки має ключове значення для динаміки договірної відносини, визначає можливість його зміни або розірвання.

2.2 Суб'єкти правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору

Правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору існує виключно в межах чинного договору та включає, як мінімум, два суб'єкти – сторони договору. Однак у низці випадків, окрім сторін договору, в такому правовідношенні беруть участь і інші суб'єкти, зокрема представники, органи опіки та піклування, треті особи тощо. Тобто, залежно від виду договірної зобов'язання, кількісний склад суб'єктів по зміні та розірванню договору буде різним, тому, залежно від кількості осіб, можна виділити два склади суб'єктів правовідношення: симплексний (від лат. *simplex* – простий), у якому беруть участь виключно сторони договору, та плюральний (від лат. *pluralis* – множинний), в якому, крім сторін договору, є інші особи.

Симплексний склад. За загальним правилом, суб'єктами такого правовідношення визначаються сторони договору. Це твердження знаходить своє відображення у ст.651 ЦК України, де визначено, що зміна та розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якими відповідно до загальних норм цивільного законодавства можуть бути фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Сторонами договору є особи, які, володіючи повним обсягом правосуб'єктності, беруть на себе певні права та обов'язки, що визначаються ними. Статус цих осіб чітко вказується в договорі із зазначенням ідентифікуючих ознак суб'єкта. Сторони в договорі на власний розсуд та за своєю волею реалізують свої права та обов'язки шляхом їх закріплення в окремих умовах договору. Для цього складу характерним є те, що сторони договору самостійно, за взаємною згодою та без залучення інших осіб можуть змінити або розірвати договірне зобов'язання.

Плюральний склад. Для цієї категорії характерною є участь, крім сторін, інших осіб у правовідношенні. Слід відмітити, що таких суб'єктів можна класифікувати за ознакою можливості ініціювати зміну та розірвання договору на суб'єктів, що можуть ініціювати зміну та розірвання договору, та суб'єктів, що не можуть ініціювати зміну та розірвання договору.

1. Суб'єкти, що можуть ініціювати зміну та розірвання договору:

а) особи, які володіють аналогічними зі стороною договору правомочностями щодо предмету договору, однак не є його стороною – пленумні суб'єкти (від лат. plenum – повний). Яскравим прикладом є договори, предметом яких є спільне сумісне майно, яке набуто під час шлюбу, зокрема під час будівництва нерухомого майна та оформлення права власності на одного із подружжя, придбання майна та визначення в правоустановчому документі (договорі купівлі-продажу, міни, довічного утримання тощо) власником одного із подружжя, тобто в режимі спільної сумісної власності із документа цього не вбачається.

За загальним правилом, здійснення права спільної власності проводиться за згодою усіх співвласників майна. Для цього Цивільний та Сімейний кодекси України оперують поняттям «згода», що означає позитивну відповідь, дозвіл на що-небудь. Ч. 2 ст. 369 ЦК України встановлює додаткові вимоги щодо отримання згоди, а саме вказує, що на вчинення правочину, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, згода повинна бути висловлена письмово та нотаріально посвідчена. Сімейний кодекс України (ч. 3 ст. 65) встановлює таку вимогу виключно для укладення договорів.

Аналогічні вимоги містяться в Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що затверджений наказом Міністерства юстиції України №296/5 від 22.02.2012 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції України 22.02.2012 року за № 282/20595 [128]. У цьому нормативному акті міститься вказівка, що під час посвідчення правочинів щодо розпорядження спільним майном подружжя, якщо документ, що посвідчує право власності, оформлений на ім'я одного з подружжя, нотаріус вимагає письмову згоду іншого з подружжя. У цьому випадку міститься пряма вказівка на порядок укладення договорів у випадку оформлення документа, що посвідчує право власності, на одну особу.

Вважаємо, що факт існування документів, оформлених на одну особу, але які, по суті, посвідчують право спільної сумісної власності на майно, створюють багато проблемних моментів.

Як вказано вище, законодавець вимагає згоди співвласників при розпорядженні спільним майном, проте зовсім обходить увагою інші етапи динаміки відносин. Зокрема не визначено ролі співвласника при зміні або розірванні договірних відносин, предметом яких є спільне майно. Під час укладення договору оренди зазначеного майна (здійснення розпорядження майном) згідно з вимогами законодавчих актів співвласник надає згоду укладення зазначеного правочину, в цей же час він припиняє свої правомочності щодо подальшої долі свого майна.

Ст. ст. 651-653 ЦК України визначають, що зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін. У разі зміни або розірвання договору зобов'язання сторін змінюються або припиняються. У всіх випадках повноваженнями наділена лише сторона договору. Інший співвласник не може ані змінити, ані розірвати договірне зобов'язання, навіть у тих випадках, коли закон наділяє таким правом іншого співвласника, але який є стороною договору.

Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України містить окремі положення, які стосуються порядку зміни та розірвання нотаріально посвідченого договору. Проте не визначає жодним чином необхідність отримання згоди іншого співвласника на вчинення таких дій. Якщо буквально читати зазначений Порядок, то особа, яка визначена власником у правоустановчому документі, самостійно (без отримання згоди іншого співвласника) може прийняти рішення про зміну або розірвання договірного зобов'язання та здійснити такі дії, а інший співвласник, який не визначений таким у правоустановчому документі, позбавлений такої правомочності та не може здійснити подібні дії. Окрім цього, він може і не знати про вчинення якихось дій з його майном.

З метою захисту інтересів співвласників такого майна, пропонуємо доповнити п. 7.1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України нормою такого змісту: *«Договір про зміну або розірвання договору щодо розпорядження майном, що є спільною сумісною власністю, зокрема подружжя, укладається з дотриманням вимог, що ставляться для укладення такого правочину»*. Така конструкція допоможе захистити права співвласника майна, який не є стороною договору, зробить участь такої особи обов'язковою у динаміці відносин.

Наділивши правом вносити зміни або розривати договір виключно сторону зобов'язання, законодавець зробив свого роду протистояння між

діями та визначенням власності, яке пов'язане з тим, що власник має право на річ, яке він здійснює за своєю волею та на власний розсуд.

У випадках істотного порушення договору або істотної зміни обставин така особа позбавлена можливості ініціювати зміну або розірвання зобов'язання. Законодавець не надав їй право на звернення з подібними позовами до суду, адже чітко встановлено, що такі дії може вчиняти лише сторона договору. Під час вирішення спорів, пов'язаних із відчуженням майна, що перебувало у спільній сумісній власності, без згоди іншого з подружжя, суди зазначають, що така особа має право лише на відповідну компенсацію вартості відчуженого майна або визнання договору недійсним у тому разі, якщо суд встановить, що той з подружжя, хто уклав договір щодо спільного майна, та третя особа – контрагент за таким договором, діяли недобросовісно, зокрема, що третя особа знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності, і що той з подружжя, хто укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя.

У цьому випадку воля власника не може знайти зовнішнього вираження. Законодавець не передбачив способу реалізації свідомого наміру співвласника майна змінити або розірвати договірне зобов'язання, предметом якого є його власність, якщо така особа не є стороною договору. Статус такої особи на законодавчому рівні є невизначеним, хоча вона є повноправним суб'єктом правовідношення.

До цієї групи слід віднести третіх осіб, на користь яких укладено договір, проте лише у випадках, визначених законом, оскільки, за загальним правилом, такі особи не можуть змінювати та розривати договірне зобов'язання, а лише надавати свою згоду на вчинення таких дій сторонами. Відповідно до ч. 1 ст. 755 ЦК України договір довічного утримання може бути розірваний на вимогу третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини.

Ст.1063 ЦК України надає третій особі, на користь якої укладено договір банківського вкладу, права вкладника з моменту пред'явлення до банку першої вимоги, що випливає з прав вкладника. Тобто з цього часу третя особа користується усім спектром прав, що надаються законом для сторони договору щодо зміни та розірвання договірного зобов'язання;

б) особи, які договором або законом уповноважені діяти від імені сторони договору або в інтересах сторони договору – делеговані суб'єкти (від лат. delegare – уповноважувати). Такі суб'єкти представляють іншу особу та здійснюють це в інтересах цієї особи. Юридичні дії вчиняються одним суб'єктом, а наслідки таких дій настають для іншої особи (для тієї, яку представляють). Такі особи допомагають встановити зв'язок між особою, яку вони представляють (стороною договору), та третіми особами.

Підставами виникнення повноважень на дії від імені та в інтересах сторони договору можуть виникати із договору (правочину); закону та акта юридичної особи (призначення на посаду, що пов'язана із вчиненням дій щодо представництва).

В.К. Андрєєв вважає, що представники не є стороною відносин, тому вони не можуть входити до складу суб'єктів правовідношення, які утворюються внаслідок їхніх дій. Проте ми не можемо погодитися з цією точкою зору, оскільки під час здійснення представництва представник зобов'язаний довести свої повноваження та їхній зміст, а у третіх осіб виникає право вимагати надання таких доказів, що спричиняє виникнення правовідношення між представником та третіми особами.

За волевиявленням особи, яку представляють, розрізняють добровільне (договірне) та обов'язкове представництво. Договірне виникає на підставі договору або правочину, а обов'язкове – в силу закону. Довірителем може бути лише суб'єкт, який володіє необхідним обсягом дієздатності і є стороною договору. Не може бути довірителем особа, яка визнана судом недієздатною або не має необхідного обсягу дієздатності.

ЦК України визначає, що законне представництво має місце у випадку представництва батьками (усиновлювачами) дітей та опікунами їхніх підопічних — малолітніх дітей та фізичних осіб, визнаних недієздатними. Воно, як уже зазначалося, служить не тільки здобуттю прав і обов'язків для підопічних, але і забезпеченню відповідності вимогам закону всякої їхньої поведінки. Тільки в нерозривному зв'язку вони можуть чинити юридично значущі дії, зокрема змінювати або розривати договірні відносини. Представники діють в інтересах дітей та підопічних, тому, якщо інтереси дітей не потребують зміни чи розірвання відносин, вони не можуть здійснити ці дії.

До цієї групи варто віднести суб'єктів правовідношення, які стають такими в силу своєї компетенції. До них можемо віднести органи, до повноважень яких належить вчинення дій в інтересах тих чи інших осіб.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [131] органи та служби у справах дітей звертаються в інтересах дітей до відповідних органів, установ, організацій та суду.

Положення Закону України «Про прокуратуру» [134] надають право прокурорам представляти інтереси у суді громадянина України, іноземця або особи без громадянства у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

Зазначені особи володіють повним обсягом правосуб'єктності та можуть з власної ініціативи в інтересах сторони договору як розпочати процес по зміні або розірванню договірного зобов'язання, так і вступити у нього в процесі його здійснення. Це твердження знаходить своє відображення й у судовій практиці.

До суду з позовною заявою звернувся орган опіки та піклування Краматорської міської ради про розірвання договору від 01 червня 2011 року № 16 «Про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї», який укладений між Особа 4, Особа 5 та виконавчим комітетом Краматорської міської ради Донецької області. Вимоги обґрунтовує тим, що Особа 4, Особа 5 порушують умови укладеного договору. Рішенням Краматорського міського суду Донецької області від 9 листопада 2015 року позовні вимоги задоволено в повному обсязі та розірвано договір про влаштування малолітнього Особа 3 на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, укладений між Виконавчим комітетом Краматорської міської ради Донецької області та Особа 4, Особа 5 [151]. Таким чином, суд визнав особу, яка не є стороною договору, належним суб'єктом для розірвання договірного зобов'язання.

Аналогічна ситуація визначена у справі №664/3136/15-ц, в якій з вимогою про розірвання договору звернулася не його сторона, а орган опіки та піклування Цюрупинської районної державної адміністрації [157]. У цьому випадку суд також визнав дану особу належним суб'єктом для участі в правовідношенні з правом подання позову, що, на нашу думку, є цілком правомірним.

Виключно за наявності підстав для здійснення представництва такі особи можуть визначатися суб'єктами правовідношення зі зміни та розірвання договору. Самостійно такі особи не можуть ініціювати зміну та розірвання договору або іншим чином впливати, брати участь у відповідному правовідношенні. Такі дії вони здійснюють виключно за дорученням довірителя або у випадках, визначених законом. І тільки за наявності підстав для представництва сторони правочину повірені визначаються суб'єктами правовідношення по зміні або розірванні договору.

Проте якщо законодавець закріпив можливість сторін змінювати та розривати договірне зобов'язання, то іншим суб'єктам такого права в Цивільному кодексі не надано. З метою врегулювання на законодавчому

рівні права інших осіб змінювати та розривати договір пропонуємо у ст. 651 та ст. 652 ЦК України термін «сторін», «сторони» замінити на «заінтересованих осіб», «заінтересовані особи». Їх інтерес у цьому випадку буде зумовлюватися потребою реалізувати свої правомочності або здійснити покладені законом чи довіреністю обов'язки.

Зміна в цих статтях слова «сторони» на «заінтересовані особи» в повною мірою буде відображати правові можливості як сторін договору, так і інших осіб. Крім цього, такий термін використовується чинним ЦК України, тому не призведе до появи нових, незнайомих зворотів. Судова практика, як було показано вище, вже надає право особам, відмінним від сторін договору, ініціювати зміну (розірвання) договору, а запропонована редакція норм цивільного законодавства лише повноцінно його закріпить та допоможе уникнути непорозумінь під час застосування конструкції, в захисті прав та інтересів осіб. Термін «заінтересовані особи» виступатиме загальним поняттям, яке буде охоплювати всіх суб'єктів, що наділені правом змінювати та розривати договір.

2. Суб'єкти, що не можуть ініціювати зміну та розірвання договору – партикулярні суб'єкти (від лат. particularis – часткові):

а) суд. Відповідно до ст. 651 ЦК України до суб'єктів правовідносин по зміні та розірванню договору цієї групи належить суд. Він не є стороною договірного зобов'язання, однак лише за його рішенням той чи інший договір може бути змінений чи розірваний. Не виступаючи стороною договору, суд не наділений правом ініціативи трансформації чи припинення договірного зобов'язання, однак він володіє виключним правом прийняття певного рішення за зверненням заінтересованих осіб.

Передаючи вирішення питання щодо зміни та розірвання договору до суду, сторони «впускають» його у своє договірне правовідношення як ще одного учасника, оскільки з цього моменту він є регулятором розвитку відносин з певним обсягом прав та обов'язків. У ході розгляду справи суд може отримувати пояснення від сторін та інших осіб, витребувати

необхідні документи для з'ясування наявності чи відсутності умов та підстав для зміни чи розірвання договору тощо. Крім цього, як на суб'єкта правовідношення, на нього покладається обов'язок – прийняття рішення: змінити або розірвати чи ні чинне договірне зобов'язання;

б) треті особи. Ст.636 ЦК України визначає, що третіми визначаються особи, на користь яких боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок по договору.

І.В. Кісель відзначає, що третя особа у зобов'язанні – це особа, яка не бере участі в ньому як сторона, однак набуває певні права та обов'язки по відношенню до однієї із сторін або обох сторін зобов'язання, реалізація яких виражається в виникненні, зміні або припиненні зобов'язання, пов'язуючого боржника та кредитора [78, с. 10].

М.І. Брагінський визначає третю особу як ту, яка, не належачи до числа контрагентів, опиняється в юридичному зв'язку з одним із них або з обома.

Деякі науковці характеризують договір на користь третьої особи як такий, за яким право вимагати виконання виникає у особи, що не брала участі у договорі ні прямо (в якості сторони), ні опосередковано (через представника). Вказані погляди акцентують увагу на можливості вимагати третьою особою виконання від боржника. З огляду на ці погляди, цілком слушною є думка І.В. Кісіля про те, що в договорах на користь третьої особи такі особи виступають поряд з кредитором та боржником самостійним суб'єктом правовідношення [78, с. 11].

Це твердження знаходить своє відображення і в чинному цивільному законодавстві.

Ч. 3 ст. 636 ЦК України вказує, що з моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без її згоди, якщо інше не встановлено договором або законом.

Важливим аспектом під час визначення правомочностей третіх осіб, на користь яких укладено договір, є їх вплив на сторін договору. Зі змісту

ст. 636 ЦК України вбачається, що за загальним правилом, сторони договору з моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом за договором не можуть розірвати або змінити договір без згоди такої особи, якщо інше не встановлено договором або законом. З цього можна зробити висновок, що третя особа може не лише реалізовувати свої права за договором, а й впливати на права та обов'язки сторін правочину, оскільки без її згоди останні не можуть змінити чи розірвати чинне договірне зобов'язання. Законодавством не врегульовано, яким чином слід діяти сторонам у разі, якщо вони бажають змінити чи розірвати договір, однак третя особа своєї згоди не дає.

На нашу думку, в цьому випадку законодавець умисно закріпив таке положення для забезпечення сталості та передбачуваності відносин. Оскільки з моменту вираження наміру скористатися правом згідно з договором третя особа здійснює планування своєї майбутньої поведінки, в неї з'являються обґрунтовані правомірні очікування, а у випадку зміни або розірвання договору така особа, не знаючи про це, буде позбавлена останніх, що може вкрай негативно вплинути на її права та інтереси. В той же час визначено, що договором або законом можуть встановлюватися випадки, коли згода третьої особи на зміну або розірвання договору не вимагатиметься. Тобто в момент укладення договору сторони в договорі мають право закріпити норми, які будуть дозволяти їм вносити зміни або розривати договір без згоди особи, на користь якої вчинено правочин. Вважаємо, що такі положення повинні обов'язково доводитись до відома третьої особи, щоб уникнути в майбутньому непорозумінь;

в) поручителі, з якими кредитор укладає договір з метою забезпечення виконання зобов'язань боржником.

Відповідно до ст. 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Правова конструкція відносин виглядає таким чином: між кредитором та боржником укладається договір про надання кредиту, а між кредитором та

поручителем – договір поруки. Таким чином, кредитор пов'язаний як із боржником, так і з поручителем, проте різними договірними зобов'язаннями.

Хоч усі зазначені три суб'єкта не пов'язані між особою одним зобов'язанням, проте цивільне законодавство визначає, що будь-яке збільшення розміру зобов'язання, на забезпечення якого укладено договір з поручителем, може бути здійснене лише за згодою останнього. Аналогічні обмеження існують і щодо заміни боржника у зобов'язанні. В протилежному випадку договір поруки визнається припиненим. Таким чином, у цьому випадку діє правило, що аналогічне випадку, коли договір укладено на користь третьої особи в частині можливості змінити договір після отримання згоди поручителя.

Така позиція викладена і у судовій практиці, зокрема в постанові Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 року по справі №6-1161цс15 [114]. В судовому рішенні зазначено, що у зобов'язаннях, у яких беруть участь поручителі, збільшення кредитної процентної ставки, навіть за згодою банку та боржника, але без згоди поручителя, не дає підстав для покладення на останнього відповідальності за невиконання або неналежне виконання позичальником своїх зобов'язань перед банком. Оскільки додатковою угодою до кредитного договору, укладеною без згоди поручителя, встановлено збільшений розмір процентної ставки, тобто змінено зобов'язання, забезпечене порукою, що призвело до збільшення обсягу відповідальності поручителя, то нові умови договору не можуть поширюватися на поручителя, тому договір поруки визнається припиненим. Слід підкреслити, що згода вимагається тільки для зміни договору, а для його розірвання остання не потрібна.

Таким чином, поручитель визначається суб'єктом правовідношення по зміні договору, на виконання якого укладений договір поруки, однак тільки щодо зміни (збільшення) обсягу його відповідальності та особи боржника. Інші умови договору, кредитор та боржник можуть змінювати без згоди поручителя.

Проте не слід ототожнювати поручителя із майновим поручителем. Згідно з положеннями Закону України «Про іпотеку» майновим поручителем визначається особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання зобов'язання іншої особи-боржника. Правова конструкція відносин з майновим поручителем аналогічна конструкції з поручителем, однак через різні ступені відповідальності за невиконання боржником зобов'язань перед кредитором їх не можна ототожнювати. На відміну від поручителя, закон не вимагає від майнового поручителя згоди на зміну договору у випадку збільшення розміру відповідальності боржника, оскільки майновий поручитель відповідає перед кредитором виключно в межах вартості предмета іпотеки, тому він не може визначатися суб'єктом правовідношення по зміні та розірванню договору.

Таким чином, суб'єктами правовідношення по зміні та розірванню договору визначаються особи, які пов'язані з існуючим договірним відношенням законодавчими або договірними нормами або вступають у договірне відношення на стадії його зміни або розірвання у зв'язку із виконанням своїх повноважень. Залежно від статусу суб'єкти відрізняються обсягом правомочностей, які вони можуть реалізувати в процесі зміни чи розірвання правовідношення, тому віднесення особи до конкретної групи суб'єктів надає можливість встановити обсяг їх можливостей у відношенні.

2.3 Зміст правовідношення по зміні та розірванню цивільно-правового договору

Перед безпосереднім аналізом змісту правовідношення по зміні та розірванню договору слід відмітити, що у цивільному праві під змістом правовідношення розуміють суб'єктивні цивільні права та суб'єктивні цивільні обов'язки [40, с.69; 222, с.33]. Саме вони відображають пов'язаність суб'єктів конкретного правовідношення [105, с.323]. Як слушно зазначає

І. Жилінкова, права та обов'язки визначають внутрішні відносини сторін, сферу їх свободи та обмежень [55, с.101]. Суб'єктивне цивільне право та суб'єктивний цивільний обов'язок нерозривно пов'язані в межах змісту цивільного правовідношення, без них не може існувати правовідношення. Проте за своїм змістом означені категорії є прямо протилежними, оскільки суб'єктивне право покликане задовольнити інтерес його носія – уповноваженої особи, а обов'язок, навпаки, так чи інакше, обтяжує свого носія – зобов'язану особу [229, с.184].

У доктрині під суб'єктивним правом розуміють гарантовану правом міру можливої чи дозволеної поведінки особи, зміст якої становить низку відповідних правомочностей [55, с.101]. Суб'єктивний обов'язок визначають як міру належної та необхідної поведінки у правовідношенні, реалізація якої забезпечена можливістю державного примусу [104, с.45]. Вказані правові категорії мають свою внутрішню структуру та складаються із елементів. Щодо суб'єктивного права такі елементи іменуються правомочностями, які, як зауважує М.О. Стефанчук, визначаються не як певна кількість складових частин, а як єдність рівнозначних можливостей [188, с.13]. Зазначені правомочності становить зміст цивільного права.

Як ми вже зазначали, передумовою виникнення правовідношення по зміні та розірванню договору є чинний цивільно-правовий договір, видова належність якого і визначає спектр прав та обов'язків суб'єктів правовідношення по зміні чи розірванню договору. Своім існуванням він визначає зміст вказаного правовідношення в обсязі умов, що виробились суб'єктами під час його укладення з огляду на нормативні приписи та інтереси сторін. Звідси можна зробити висновок, що зміст правовідношення по зміні та розірванню договору, а отже, і можливості їх суб'єктів, знаходяться в безпосередньому зв'язку із змістом договору та зумовлюються останнім.

Ми підтримуємо точку зору, що цивільне право складається із трьох правомочностей: правомочності обирати модель своєї поведінки,

правомочності вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи та правомочності звертатися до компетентних органів за захистом, – оскільки така модель відображає усі види можливої поведінки суб'єкта правовідношення [188, с.12].

Розглянемо правомочності суб'єктів правовідношення по зміні та розірванню договору, які визначають суб'єктивні цивільні права, що складають зміст відповідного правовідношення:

1) можливість обирати модель своєї майбутньої поведінки, тобто можливість змінювати та розривати договір. Щодо цієї правомочності В.Л. Яроцький зазначає, що уповноважена особа у зобов'язанні має можливість діяти ініціативно, обирати варіанти своєї правомірної поведінки, тобто самостійно визначати форму реалізації комплексу наданих їй правових можливостей [239, с.117]. Н. С. Кузнєцова зауважує, що уповноважена особа є носієм свободи стосовно своїх власних дій [88, с.255]. Однак у рамках нашого дослідження щодо означеної правомочності слід відповісти на запитання: чи кожен суб'єкт наділений такою правомочністю? В.В. Надьон зазначає, що така правомочність надана законом лише кредитору. Цю ситуацію вчена називає прогалиною цивільного законодавства. Однак одразу зауважує, що за домовленістю сторін зобов'язана особа також може бути наділена можливістю вільно обирати свою поведінку [104, с.45].

Проте ми не можемо погодитись повною мірою з цим твердженням, оскільки в договірних відносинах правомочністю вибору моделі майбутньої поведінки наділені усі сторони відношення. Яскравим прикладом є ст. 755 ЦК України, яка передбачає, що рішення про розірвання договору може бути прийнято відчужувачем, набувачем, а також третьою особою, на користь якої укладений договір довічного утримання. Правомочністю обирати модель своєї поведінки наділений підрядник, який неналежним чином виконав свою роботу між усуненням недоліків та виконанням роботи заново (ч. 2 ст. 858 ЦК України).

У деяких випадках такою правомочністю наділена лише одна сторона зобов'язання. Наприклад, Законом України «Про захист прав споживачів» надано можливість споживачеві у випадку придбання товару неналежної якості обрати варіант своєї поведінки: продовжити дію договірної відносини шляхом заміни товару на товар належної якості або зменшення ціни чи достроково припинити його дію шляхом розірвання. Стосовно варіантів поведінки боржника, законодавець її не визначає, однак надати йому таку правомочність сторони можуть під час укладення договору. Зокрема, в договорі вони можуть передбачити, що у випадку прострочення виконання виконавець має право в односторонньому порядку відмовитися від договору та сплатити штраф або здійснити виконання за ціною, нижчою, ніж вказана у договорі.

Існує точка зору, що кредитор не завжди наділений цією правомочністю. Так, О.В. Лехкар зазначає, що у договорі приєднання особа, яка надала договір для приєднання, позбавлена можливості вибору змінювати чи розривати договірне відношення [92, с.14]. Проте в цьому випадку слід підтримати позицію І.Р. Калаура, який зазначає, що під час визначення можливості зміни договору слід керуватись вимогами ст. 634 ЦК України у їх співвідношенні зі ст. 651 ЦК України, яка визначає загальні підстави зміни договору [73, с.319] та надає можливість такій особі змінювати чи розривати договірне відношення.

Правомочність може проявлятися у наданні боржнику додаткового строку для належного виконання зобов'язання. Ч. 3 ст. 849 ЦК України визначає, що замовник у разі, якщо під час виконання роботи стане очевидним, що вона не буде належним чином виконана, може призначити підрядникові строк для усунення недоліків. У цьому випадку пріоритетом визначається досягнення сторонами мети договору – виконання роботи належним чином шляхом визначення замовником в односторонньому порядку нового строку для її здійснення, причому часовий проміжок віддається на розсуд замовника без погодження із підрядником. Здійснення

цієї правомочності сприяє замовнику отримати належний результат, а підряднику – уникнути відповідальності за несвоєчасне виконання взятих зобов'язань.

У випадку зміни та розірвання договору за згодою сторін цією правомочністю однаковою мірою наділені усі суб'єкти правовідношення, оскільки в такому разі проявляється їх воля до вчинення тих чи інших дій. Суб'єкти можуть самостійно визначити модель своєї майбутньої поведінки та взаємопогоджених умовах.

Однаковою мірою наділені правомочністю достроково припинити дію договору, який укладений на невизначений строк, усі сторони відношення. Відповідно до ч.2 ст.763 ЦК України кожна із сторін договору найму, який укладений на невизначений строк, може відмовитися від нього у будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць, а у разі найму нерухомого майна – за три місяці, проте інший строк може визначатися договором чи законом. Аналогічні положення передбачені щодо можливості комітента та комісіонера відмовитися від договору комісії, укладеного на невизначений строк (ст. ст. 1025 – 1026 ЦК України). Закріплені норми покликані захистити інтереси обох сторін правовідношення – особи, яка бажає припинити дію договору, шляхом надання їй можливості припинити пов'язаність договірним відношенням та відповідно покладеними договором обов'язками, а іншої сторони – можливістю віднайти іншу особу для укладення з нею аналогічного договору, розпорядитися своїм майном, вжити заходи для збереження майна.

Таким чином, правомочність вибору моделі поведінки в правовідношенні по зміні та розірванню договору за загальним правилом є прерогативою кредитора, проте у випадках, передбачених законом чи договором нею можуть бути наділені і інші суб'єкти правовідношення. У разі зміни та розірвання договору за згодою сторін можливістю обирати модель своєї поведінки однаковою мірою наділені усі суб'єкти правовідношення;

2) *можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи.* Щодо цієї правомочності в літературі висловлена думка, що її можна розділити на два види – вимагати виконання активного обов'язку та вимагати дотримання покладених пасивних обов'язків [6, с.309]. У межах нашого дослідження ця правомочність здебільшого виражається у вимозі виконання активного обов'язку, тобто, у вимозі до інших учасників договору виконати фактичні та/або юридичні дії для зміни чи розірвання договору. Вимога дотримання пасивного обов'язку більш характерна для існуючого зобов'язання, тобто для існуючого договору, в межах якого і виникає правовідношення по зміні та розірванню.

Прикладом пасивного обов'язку може бути умова договору про те, що орендар не вправі передавати майно у суборенду. У той же час в ході динаміки правовідношення сторони можуть домовитися про покладення на них як активних, так і пасивних обов'язків у вигляді умов договору про зміну чи розірвання договору, але такі умови не входитимуть у правовідношення по зміні чи розірванню, а будуть його наслідком, юридичним фактом для формування майбутньої поведінки. Повертаючись до першого виду правомочності, в рамках нашої тематики ця правомочність закріплюється чинним законодавством або договором такими формулюваннями, як «має право вимагати розірвання договору», «має право вимагати заміни товару», «має право відмовитися від договору», причому реалізація цієї правомочності може бути пов'язана із порушенням договірних умов іншої стороною, так і без такого. До першого виду належать випадки, коли вимога про зміну чи розірвання договору не пов'язується із будь-яким порушенням договірного відношення, а зумовлюються лише інтересами правомочної сторони. Так, відповідно до ч.1 ст.707 ЦК України покупець може вимагати від продавця товару належної якості його заміни або повернення. Ця правомочність реалізовується покупцем виключно у випадках, коли придбаний товар належної якості не був у споживанні, зберіг товарний вид та споживчі властивості.

Відповідно до ст.953 ЦК України покладавець може вимагати повернення речі зберігачем у будь-який час за першою вимогою, навіть тоді, коли строк її зберігання не закінчився, причому законодавець не визначає, що зміна строку зберігання впливає на зміну плати, яка визначалася сторонами при укладенні договору на певний строк, тому доцільно зробити висновок, що вимога про дострокове припинення договору не надає права звертатися одночасно з вимогою про повернення коштів, які були сплачені за зберігання речі протягом більш тривалого часу, тобто строку, що встановлювався у договорі. Проте сторони можуть визначити можливість пред'явлення такої вимоги у договорі, тоді при достроковому поверненні речі користувач зможе вимагати повернення коштів за час, протягом якого послуги по зберіганню не надавалися.

Інший вид становлять випадки, коли вимога певної поведінки зумовлюється порушеннями умов чинного договору. Зокрема, у ст.708 ЦК України передбачається, що у разі виявлення недоліків або фальсифікації товару покупець за власним вибором може реалізувати своє право на зміну або розірвання договору шляхом здійснення однієї із запропонованих законодавцем дій:

1) вимагати від продавця чи виготовлювача безоплатного усунення недоліків товару чи відшкодування витрат, що були здійснені покупцем або третьою особою, на їх виправлення;

2) вимагати від продавця чи виготовлювача відповідного зменшення ціни;

3) вимагати від продавця чи виготовлювача заміни товару на аналогічний товар належної якості чи на такий самий товар іншої моделі з відповідним перерахунком у разі різниці в ціні;

4) відмовитися від договору та вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми.

Вказана норма, визначаючи права покупця, надає йому можливість здійснити одну із правомочностей за власним вибором. Аналогічною

правомочністю наділений користувач у договорі комерційної концесії. Так, згідно зі ст. 1128 ЦК України у разі зміни торговельної марки або іншого позначення право володільця, право на використання яких входять до комплексу прав, що надані користувачеві за договором, останній має право вимагати розірвання договору або зменшення плати. В цьому випадку презюмується, що зміна торговельної марки чи іншого позначення вчиняється право володільцем шляхом здійснення активних дій, які пов'язані із внесенням відповідних змін до реєстру знаків для товарів та послуг, промислових зразків, корисних моделей, винаходів тощо, тому для збалансування становища користувача та забезпечення рівності у виборі майбутньої динаміки договірних відношення йому надано можливість здійснити одну із передбачених правовою нормою дій;

3) *можливість захисту*. Ця правомочність зумовлена тим, що, як зазначається в літературі, можливість захистити суб'єктивне цивільне право чи охоронюваний законом інтерес визначається одним з найважливіших прав особи, що суттєво визначає її місце в суспільстві [191, с.24]. Захист можливий у двох формах: неюрисдикційній (самозахист) та юрисдикційній [215, с.52].

Перший має місце тоді, коли особа має можливість самостійно без отримання згоди іншої сторони змінити чи достроково припинити договірне відношення, тобто реалізується через здійснення права на відмову від договору в повному обсязі чи частково. Т.О. Родоман визначає право на відмову інструментом самозахисту цивільного права у разі його порушення у договірних відносинах [160, с.12].

Можливість особи відмовитися від договору повинна бути передбачена законом або договором. Наприклад, відповідно до ч.1 ст.917 ЦК України відправник вантажу має право відмовитися від транспортного засобу, якщо він є непридатним для перевезення цього вантажу. Такі дії мають односторонній характер – їх вжиття не потребує згоди, дозволу іншої сторони чи третіх осіб. Вони здійснюються самостійно заінтересованою

особою без узгодження з контрагентом. Ст.907 ЦК України передбачає, що сторони можуть відмовитися від договору про надання послуг у випадках, встановлених договором. Тобто в договорі вони можуть визначити, що у випадку порушення строків надання послуг замовник може відмовитися від договору або зменшити розмір плати, причому можливість вибору між передбаченими діями належатиме замовнику та не потребуватиме згоди інших осіб.

Відмова від договору як спосіб самозахисту може мати місце не лише у випадку порушення права чи інтересу, а й у випадку, коли таке порушення передбачається, тобто має ймовірний характер, може і не статися, проте з метою запобігання негативних наслідків сторона наділяється такою правомочністю. Зокрема ч.1 ст.1056 ЦК України визначає, які кредитор має право відмовитися від надання позичальникові кредиту частково чи в повному обсязі у разі порушення процедури визнання позичальника банкрутом або за наявності інших обставин, що явно свідчать, що кредит не буде своєчасно повернений. Норма не містить вичерпного переліку випадків, за яких кошти можуть бути не повернені, тобто кредиторів надається можливість суб'єктивно їх оцінювати. В цьому випадку можливість відмови від договору є способом захисту від можливих фінансових втрат у майбутньому, яке ґрунтується на припущеннях кредитора.

Особливим способом самозахисту, що змінює договірне відношення, є притримання [222, с.119]. Суть цього правового явища зводиться до того, що кредитор, який правомірно володіє реччю, яка підлягає передачі боржникові чи іншій особі, у разі невиконання боржником у визначений договором строк свого обов'язку щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат має право притримати її у себе до виконання боржником своїх зобов'язань. Так, відповідно до ст. 856 ЦК України підрядник має право притримати результат роботи, устаткування, інше майно замовника, якщо останній не сплатив встановленої ціни роботи або іншої суми, належної підрядникові. Комісіонер має право притримати річ, яка має

бути передана комітентові (ч.1 ст.1019 ЦК України). Слід зазначити, що наявність зазначених спеціальних норм про можливість притримання не свідчить про те, що в інших договірних конструкціях ця правомочність не може застосовуватися. Навпаки, притримання може застосовуватися у всіх договірних моделях, за винятком випадків, коли така заборона встановлена договором або законом (ч.2 ст.594 ЦК України).

Зазначені заходи покликані захистити права та законні інтереси постраждалої сторони, сприяти досягненню того результату, заради якого особа вступила у договірне відношення, а у випадку неможливості цього – якнайшвидше припинити відношення для недопущення більших негативних наслідків. Застосування заходів самозахисту не призводять до виникнення нового відношення, оскільки їх виникнення та припинення визначається виключно належним виконанням первісного зобов'язання.

Юрисдикційну форму захисту визначають як захист, який здійснюється уповноваженими державою на певний вид діяльності органами із властивим кожному з них певним процесуальним порядком діяльності [100, с.146].

За загальним правилом, кожна особа може звернутися за захистом своїх прав чи інтересів до Президента України, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, нотаріуса, суду, проте у правовідношенні по зміні та розірванню договору виключно останній наділений правом приймати рішення щодо зміни та розірвання договору. Відповідно до ст.ст. 652–653 ЦК України звернення про зміну та розірвання договору може адресуватися виключно до суду як до органу, який повноважний приймати відповідні рішення. Можна говорити, що стосовно досліджуваного правовідношення суб'єкти мають конкретно та єдино визначений захисний орган – суд. Лише він за волею одного суб'єкта на підставі законодавчих норм може вирішити долю договірною відношення, навіть у випадку, коли рішення буде суперечити інтересам інших учасників. Таким чином, ця правомочність може бути реалізована виключно шляхом подання заінтересованою особою відповідного позову до суду. Саме таке звернення

може забезпечити відновлення порушеного права чи інтересу, виступатиме засобом правового впливу на усіх учасників правовідношення.

Досліджуючи правомочність захисту, хотілося б звернути увагу на можливість її застосування під час передачі за цивільно-правовим договором речі, послуги, роботи неналежної якості. Низка норм чинного законодавства передбачають можливість отримувача речі, товару, послуги у разі їх неналежної якості змінити, розірвати договір або відмовитися від останнього. Така правомочність надана покупцеві за договором купівлі-продажу (ст. 678 ЦК України), наймачу житла (ст. 825 ЦК України), замовнику за договором підряду (ст. 858 ЦК України) тощо.

Передбачаючи вказівку на належну якість речей, послуг, робіт, законодавець акцентував увагу на можливості задоволення інтересів особи, яка вступила у договірне відношення, лише шляхом отримання якісного результату, а у протилежному випадку вона має можливість або змінити договірне відношення або достроково його припинити, оскільки неякісний результат не в змозі задовольнити її потреби. В той же час існують правові конструкції, які отримувача речі такою правомочністю не наділяють, зокрема, такий стан визначений стосовно обдаровуваного за договором дарування (глава 55 ЦК України), набувач у договорі довічного утримання (глава 57 ЦК України), управителя за договором управління майном (глава 70 ЦК України) тощо. В цьому контексті постає питання: чи може особа, яка отримала річ, роботу, послугу неналежної якості, на підставі вказаних правових моделей змінити або достроково припинити дію договірного відношення? На нашу думку, в такому разі особі слід керуватися загальними приписами щодо зміни чи розірвання договору, що визначені у ст. 651 ЦК України. Необхідно виходити із того, що кожна річ, послуга та робота визначаються такими в силу певних ознак, які вказуються у нормативних актах чи у договорі.

Наприклад, відповідно до ст. 380 ЦК України житловим будинком визначається будівля капітального типу, яка споруджена з дотриманням

вимог, визначених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного проживання у ній. Таким чином, якщо будівля відповідає усім зазначеним вимогам, то вона визначається житловим будинком, навіть тоді, коли містить певні якісні недоліки, які, однак, не впливають на її цільове призначення та можливість використання за останнім. В таких випадках особа не може звертатися за захистом з посиланням на передачу речі неналежної якості (істотне порушення договору), оскільки передана річ, яка відповідає визначеним вимогам, а особисте невдоволення через неотримання результату, що очікувався особою за власними вподобаннями, не можуть бути підставою для зміни чи розірвання договору.

Таким чином, у випадках, коли вид договірною відношення не передбачає права отримувача на звернення за захистом в результаті отримання речі, послуги чи роботи неналежної якості, слід керуватися загальними приписами щодо зміни чи розірвання договору, проте необхідною умовою має бути невідповідність вимогам щодо речей, робіт, послуг такого виду та неможливість використання за цільовим призначенням.

Окресливши правомочності суб'єктивного права, слід звернути увагу на те, що право не є безмежним, адже нічим не обмежене здійснення права може негативно відобразитися на інтересах інших осіб [233, с.174]. В юридичній літературі такий стан визначається як межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, тобто передбачені актами цивільного законодавства чи правочином способи, якими правомочна особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав. Вони є об'єктивними та визначають можливі (дозволені або незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта [188, с.10].

Таким чином, особа може здійснити своє право на зміну чи розірвання договору лише у спосіб, що передбачений договором або законом. Вона не може вийти за межу дозволеної поведінки, оскільки в такому разі можна

говорити про зловживання правом. Наприклад, якщо у договорі передбачено право на розірвання договору, то особа не може достроково припинити дію договору шляхом направлення відмови від останнього, оскільки такий спосіб реалізації права не передбачений договором та виходить за межу дозволеної поведінки і може завдати шкоду іншій стороні договору або третім особам. Визначаючи межі здійснення суб'єктивного права, О.Я. Рогач зауважує, що вони можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Перший окреслюється чинним законодавством (об'єктивним правом), а другий – самим суб'єктом [158, с.787].

Чинний ЦК України визначає, що наймач може реалізувати своє право на розірвання договору у випадку, коли наймодавець передав у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі та коли наймодавець не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі (ст. 784). Межа здійснення правомочності окреслюється наявністю встановлених правовими приписами обставин.

Повнота та способи здійснення права різняться залежно від правового статусу суб'єкта правовідношення. Якщо сторона договору або спеціальні суб'єкти здійснюють усю повноту права в межах, визначених договором та законом, то межі здійснення права управомоченими суб'єктами додатково окреслюються їх повноваженнями. Зокрема права управомочених суб'єктів додатково визначаються актами, на підставі яких вони діють, – закон, договір, правочин тощо. В них визначається конкретний обсяг повноважень, якими наділяється такий суб'єкт, а також спосіб, в який такі повноваження можуть бути реалізовані. Якщо говорити про представництво, то права особи визначаються виданою довіреністю або укладеним договором доручення, а при законному представництві – законом.

Поряд із терміном «межі здійснення суб'єктивних прав» існує термін «обмеження здійснення суб'єктивних прав», проте інколи вони можуть ототожнюватися, незважаючи на їх змістовні відмінності [188, с.54]. Зокрема І.Р. Калаур, описуючи можливість сторін змінити чи розірвати договір

оренди державного чи комунального майна виключно у спосіб, що передбачений типовим договором, використовує термін «обмеження» [73, с.317], що не зумовлює двоякого трактування суті досліджуваної механізми.

В деяких випадках неможливість повною мірою реалізувати своє право через встановлені законом межі іде в розріз з інтересами такої особи. Зокрема ст. 34 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачено, що лікар має право відмовитися від подальшого ведення пацієнта у випадку, якщо останній не виконує медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я. Проте даною правомочністю він не може скористатися у разі, якщо така відмова загрожуватиме життю хворого і здоров'ю населення. Тобто в цьому випадку право на відмову від договору окреслено чіткою межею – загроза здоров'ю населення та життю хворого. Причому така межа має ймовірний характер, однак визнається вищою цінністю, ніж інтереси лікаря. За наявності загрози лікар не може відмовитися від надання медичних послуг пацієнту, навіть у випадку, якщо він дані послуги не сприймає та не виконує.

Таким чином, межа здійснення права на зміну, розірвання договору чи відмову від нього визначається суспільними та приватними інтересами та пріоритетами. Межі допомагають зберегти стабільність та визначеність договірних відношень, передбачити цінності, які завжди є вищими за можливість змінити договір чи вийти із нього. На практиці межі визначаються шляхом закріплення норм-заборон та норм-зобов'язань [188, с.54], тобто через встановлення заборон та обов'язків законодавець визначає межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, зокрема права на зміну чи розірвання договору.

Протилежною праву правовою конструкцією є суб'єктивний обов'язок, суть якого полягає в тому, що суб'єкт має виконувати певні дії, прийняті ним добровільно чи покладені на нього законом, або ж утримуватися від них [220,

с.69]. Як і цивільне право, цивільний обов'язок включає в себе «тріаду» самостійних елементів:

1) необхідності вчиняти певні дії або утриматися від них. Для правовідношення по зміні та розірванню договору характерний не лише класичний погляд на здійснення цього елементу, коли боржник зобов'язаний вчинити на користь кредитора певну дію чи утриматися від цього, а й його пов'язаність, єдність із правом, коли на правоволодільця одночасно із наданням можливості покладається і обов'язок вчинити певні дії. У низці випадків необхідність вчинення дій знаходиться всередині права, провокується ним та є похідним від нього. Обов'язок виникає тоді, коли особа реалізовує своє суб'єктивне право. Так, здійснюючи право на відмову від договору оренди житла, в наймача одразу виникає обов'язок попередити про це наймодавця за три місяці (ч.1 ст.825 ЦК України). Аналогічний обов'язок випливає і з права наймодавця, коли він бажає реалізувати своє право на розірвання договору найму – попередити наймача не пізніше, ніж за два місяці (ч.3 ст.825 ЦК України). Носій права зобов'язаний суворо дотримуватися приписів нормативного акта щодо необхідності вчинення певних дій під час здійснення свого права. Конструкції, де необхідність знаходиться всередині права, знаходимо і в міжнародних актах. Зокрема, п. III.-1:109 DCFR передбачає, що особа може здійснити своє право на розірвання договору виключно при умові попередження про це іншої сторони у розумний строк. Такі ж приписи передбачені п.5.8 Принципів УНІДРУА. Окрім цього, на відміну від вітчизняного законодавства, приписи DCFR встановлюють обов'язок для кредитора у випадку прострочення встановити додатковий строк для виконання договірною зобов'язання, і лише після такого визначення строку він може реалізувати своє право на розірвання договору (п. III.-3:503 DCFR). В такому випадку необхідність вчинення дій стає обов'язковою передумовою здійснення права. Визначення такого обов'язку свідчить про те, що міжнародні акти надають перевагу вирішенню усіх неузгодженостей самостійно самими учасниками

договірному відношенню, оскільки лише вони, керуючись принципами свободи та співробітництва, можуть віднайти баланс для задоволення власних інтересів на взаємоприйнятних умовах, і лише у виняткових випадках, коли усі можливі заходи врегулювання спору вичерпані, тоді законодавець надає можливість залучити третіх осіб, зокрема суд.

Окрім цього, встановлення додаткового строку надає можливість не лише боржнику, а й кредитору з мінімальними втратами досягти бажаного результату та зекономити час. Проте, на нашу думку, встановлення додаткового строку все-таки доцільно визначати як право, а не обов'язок кредитора, оскільки він внаслідок порушення договірних умов вже зазнає негативного впливу і в деяких ситуаціях додаткове зволікання може спричинити ще більші негативні наслідки. Вважаємо, що кредитор в кожній конкретній ситуації має самостійно визначати свою поведінку – надати додатковий строк для виконання чи одразу змінити або дострокового припинити договірне зобов'язання.

Отже, ця необхідність зумовлена нормами-зобов'язаннями як договірному, так і законодавчого характеру, особливістю визначається те, що в ряді випадків вона знаходиться всередині суб'єктивного права та спричиняється під час його реалізації, є передумовою здійснення суб'єктивного права.

2) необхідності реагувати на правомірні вимоги правомочної особи. Зміст цього елементу зводиться до того, щоб зобов'язана особа вчинила певну дію або утрималася від її вчинення. Для правовідношення по зміні та розірванню договору здебільшого реакція визначається активною формою поведінки. Зокрема, у випадку отримання вимоги покупця про заміну товару неналежної якості продавець зобов'язаний вживати активні дії, направлені на отримання аналогічного товару належної якості, повідомлення покупця про наявність такого товару тощо. Після отримання вимоги наймача про зарахування вартості зроблених за згодою наймодавця поліпшень в рахунок орендної плати у наймодавця виникає обов'язок здійснити перерахунок

плати за користування річчю (ч.3 ст.778 ЦК України). Відповідно до ст. 8 Закону України «Про заставу» [126] заставодавець під час отримання вимоги заставодержателя про заміну предмета застави через його випадкове знищення чи пошкодження зобов'язаний здійснити активні дії щодо задоволення цієї вимоги. Реакція у формі пасивної поведінки може мати місце у випадках, коли це визначено умовами договору або законом, оскільки виключно таке регулювання надасть можливість визначити дійсну волю отримувача такої вимоги, в протилежному випадку така бездіяльність може свідчити про відсутність реакції на правомірну вимогу. Зокрема в договорі сторони можуть визначити, що місце поставки може змінюватися замовником на вимогу останнього. У разі, якщо протягом 10 днів з моменту отримання цієї вимоги від постачальника не надійде заперечення щодо її задоволення, то така вимога вважається прийнятою. В такому випадку воля сторони на можливість задоволення вимоги бездіяльністю чітко виражена під час укладення договору, тому відсутність відповіді на вимогу надасть можливість замовнику зробити висновок про її задоволення.

Таким чином, ця необхідність вимагає реакції зі сторони особи, яка отримала правомірну вимогу у формі дії або бездіяльності, проте останній варіант повинен бути чітко визначений договором або законом.

3) необхідності нести відповідальність у вигляді зміни чи розірвання договірною відношення. Р.Ю. Заїка у зміст відповідальності вкладає необхідність відповідати за свої дії, вчинки, тобто за щось вчинене, або ж, навпаки, за те, що не було належно виконано [62, с.11]. В юридичній літературі відмічається, що особливістю цивільно-правової відповідальності є спрямованість на забезпечення інтересів конкретної особи [57, с.18]. Досліджуючи цивільну відповідальність, С.В. Заверуха відмічає, що вона завжди пов'язана із покладенням на особу негативних позбавлень майнового характеру. У разі, якщо майнова сфера порушника не страждає, то відповідальність відсутня [57, с.66]. У випадку розірвання договору на вимогу наймодавця у разі передачі наймачем майна у суборенду без дозволу

наймодавця (п.1 ч.1 ст.783 ЦК України) майновий стан орендаря не страждає, тому такий захід не може визначатися як цивільна відповідальність останнього.

Таким чином, про зміну та розірвання договору як відповідальність можемо говорити лише тоді, коли їх наслідком є зменшення майнового стану порушника договірної відносини.

В літературі відсутній єдиний погляд на те, чи визначається вина порушника договору необхідною умовою для настання його цивільної відповідальності. О.П. Сергєєв визначає, що заходи цивільної відповідальності застосовуються лише до винного порушника суб'єктивного права [38, с.272]. Наприклад, ч.1 ст.858 ЦК України визначено, що у випадку виконання підрядником роботи з відступами від умов договору, що погіршили роботу, чи з іншими недоліками, які роблять її непридатною для використання відповідно до договору або для звичайного використання, замовник має право вимагати зменшення ціни роботи чи безоплатного усунення недоліків у розумний строк.

Не погоджуючись з цією точкою зору, С.В. Заверуха зауважує, що законодавець передбачає випадки настання відповідальності незалежно від вини, тому вона не завжди є її обов'язковою умовою [57, с.69]. Зокрема відповідно до чч.1,2 ст.678 ЦК України покупець у разі передання йому товару неналежної якості може вимагати зменшення ціни, відмовитися від договору. В такому випадку відсутня вина продавця, проте його майновий стан зменшується через зміну договору в частині розміру ціни товару або він взагалі може бути позбавлений коштів внаслідок відмови від договірної відносини.

Таким чином, відповідальність у вигляді зміни та розірвання договору може наставати як за наявності, так і за відсутності вини контрагента.

Зміну та розірвання договору як захід відповідальності слід відмежовувати від зміни та розірвання договору як заходів захисту. С.В. Заверуха з цього приводу відмічає, що розмежування у тому, що

застосування захисту спрямоване насамперед на виконання належним чином первісного договірної відношення. Крім цього, захід відповідальності передбачає покладення на порушника майнового обтяження або позбавлення суб'єктивного права, чого не передбачає захист; заходи відповідальності становлять новий чи додатковий обов'язок для порушника, а способи захисту спрямовані на виконання первісного обов'язку [57, с.72].

Таким чином, відповідальність у вигляді зміни та розірвання договору наявна лише тоді, коли наслідком таких дій настає майнове обтяження або позбавлення суб'єктивного права порушника договірної відношення, причому вона може наставати як за наявності, так і за відсутності вини такої особи.

Таким чином, зміст правовідношення по зміні та розірванню договору становлять *суб'єктивні права* у вигляді тріади правомочностей – можливість змінити та розірвати договір, можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи та можливість захисту та *суб'єктивні обов'язки* у вигляді елементів – необхідності вчиняти певні дії або утриматися від них, необхідності реагувати на правомірні вимоги правомочної особи та необхідності нести відповідальність у вигляді зміни та розірвання договору, повнота та способи здійснення яких зумовлюється суб'єктивними та об'єктивними чинниками та окреслюється встановленими договором чи законом межами.

Висновки до розділу 2

Викладене в розділі дає підстави зробити такі висновки:

1. Обґрунтовано позицію, що для віднесення блага до об'єктів правовідношення по розірванню (зміні) договору ключове значення має інтерес їх суб'єктів, оскільки об'єкт має задовольняти інтереси сторін договору (як усіх, так і однієї).

2. Доведено, що в правовідношенні по зміні та розірванню договору існує загальний спільний об'єкт – стан відсутності (наявності) правового зв'язку та початкові об'єкти, які визначаються розрізненими інтересами сторін, які в процесі узгодження трансформуються у спеціальний об'єкт, який і буде об'єктом відповідного правовідношення.

4. Визначається, що в правовідношенні, залежно від початкових інтересів, може мати місце як множинний, так і одиничний спеціальний об'єкт. Залежно від законодавчих та договірних норм та від волі управомоченої сторони, в правовідношенні може мати місце обов'язковий або обов'язковий та можливий об'єкт.

6. Запропоновано класифікацію об'єктів правовідношення по зміні та розірванню договору:

- залежно від оборотоздатності – об'єкти, що обертаються вільно; об'єкти, що обертаються з дотриманням певного порядку та необоротоздатні об'єкти (загальні та спеціальні);

- за часовим критерієм – визначені у часі; не обмежені часовим проміжком;

- за індивідуалізацією – індивідуально визначені; родові;

- залежно від зовнішнього виразу – уречевлені; неуречевлені.

7. Запропоновано об'єктом правовідношення по зміні та розірванню договору визначати матеріальні та нематеріальні блага, які становлять інтерес для його сторін та для досягнення яких останні вступають у правові відносини в межах моделі чинного договірної зобов'язання.

8. Доведено, що в контексті правовідношення по зміні та розірванню, залежно від кількості осіб, можна виділити два склади суб'єктів правовідносин: симплексний, в якому беруть участь виключно сторони договору, та плуральний, в якому, крім сторін договору, є інші особи (пленумні та делеговані). Останніх суб'єктів можна класифікувати за ознакою можливості ініціювати зміну та розірвання договору на суб'єкти, що

можуть ініціювати зміну та розірвання договору, та суб'єкти, що не можуть ініціювати зміну та розірвання договору.

9. Зміст правовідношення по зміні та розірванню договору становлять суб'єктивні права у вигляді тріади правомочностей – можливість змінити та розірвати договір, можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи та можливість захисту та суб'єктивні обов'язки у вигляді елементів – необхідності вчиняти певні дії або утриматися від них, необхідності реагувати на правомірні вимоги правомочної особи та необхідності нести відповідальність у вигляді зміни та розірвання договору, повнота та способи здійснення яких зумовлюється суб'єктивними та об'єктивними чинниками та окреслюється встановленими договором чи законом межами.

10. У розділі запропоновано внести відповідні зміни до ЦК України (Додаток Д).

РОЗДІЛ 3

ДИНАМІКА ПРАВОВІДНОШЕННЯ ПО ЗМІНІ ТА РОЗІРВАННЮ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

3.1 Зміна та розірвання цивільно-правового договору за згодою сторін

За загальним правилом, зміна та розірвання договору допускаються за згодою його сторін. На думку С.О. Соменкова, такий спосіб в ідеалі варто використовувати завжди, оскільки договір і розпочинається домовленістю осіб про встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [187, с.49]. Такий підхід повністю відповідає принципу свободи договору: якщо особи мають право вільно укласти договір, то вони можуть так само і змінити або розірвати його. Вступаючи у договірні відносини, сторони визначають договір правовим засобом для досягнення поставленої мети, яка визначна їхніми інтересами та потребами. Допоки договірна конструкція відповідає інтересам сторін, задовольняє їхню мету, у сторін не виникає потреби у її зміні або припиненні, однак у силу різних внутрішніх або зовнішніх факторів обставини можуть змінюватися та призвести до необхідності змінити або припинити чинне договірне зобов'язання.

Вбачається, що внесення змін до договору або його розірвання за згодою сторін краще ілюструє бажання осіб до співпраці, націленість на досягнення результату на взаємовигідних умовах, дотримання балансу інтересів. Такий висновок повністю узгоджується із принципом співпраці у договірному праві, що закріплений у п.5.1.3 Принципів УНІДРУА, який передбачає, що кожна сторона повинна співпрацювати з іншою стороною, якщо таку співпрацю можливо розумно очікувати у зв'язку із виконанням зобов'язання іншою стороною. Аналогічне положення міститься також в DCFR (ст. III.-1:104). Враховуючи, що сторони перебувають у договірному відношенні для досягнення правової мети відповідно до своїх інтересів, то у

випадку зміни обставин, які ставлять під загрозу належне виконання взятих по договору зобов'язань, у однієї сторони інша має докласти усіх зусиль для зміни конструкції заради досягнення поставленого результату або для розірвання договору на взаємоприйнятних умовах [1, с. 98].

Як правовідношення, зміна та розірвання договору за згодою його сторін є динамічним процесом, в якому можна виділити певні етапи, кожному з яких притаманні свої дії. Поділ на етапи є умовним, оскільки в правовідношенні інколи досить важко їх виділити в силу їх короткої тривалості, проте бувають випадки, коли вони чітко простежуються, особливо коли процес внесення змін та розірвання договору має тривалий характер. На кожному з етапів правовідношення може припинитися, оскільки сторона може втратити інтерес до зміни та розірвання договору та бути заінтересованою у продовженні чинних договірних відносин на умовах, що були узгоджені в момент укладення договору, або через те, що інша сторона відмовилася вступати у правовідношення по зміні та розірванню договору. Залежно від того, з чиєї ініціативи припинилась динаміка правовідношення, настають різні правові наслідки:

- сторони, що ініціювали зміни або розірвання, – договір продовжує діяти на умовах, які були узгоджені сторонами під час його укладення, до моменту, коли інша сторона прийме пропозицію змінити або розірвати договір.

- сторони, яким направлялась пропозиція змінити або розірвати договір, – договір продовжує діяти на умовах, що були узгоджені сторонами під час його укладення, а сторона може скористатися правом на звернення до суду та ініціювати зміну або розірвання договору у судовому порядку. Детально цей аспект проаналізуємо під час дослідження кожного етапу перебігу правовідношення.

У динаміці правовідношення по зміні та розірванню договору за згодою сторін можна виділити такі етапи:

- виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договора;

- повідомлення іншої (інших) сторони (сторін) про бажання змінити або розірвати договір;
- узгодження можливості змінити або розірвати договір;
- виникнення зміненого договору або припинення договірного відношення.

Детальний аналіз кожного з названих етапів проведемо в ході нашого дослідження.

1. Виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договору.
Усвідомлена особою потреба – рушійна сила процесу реалізації інтересу. Момент її виникнення збігається з моментом постановки мети, яка дозволяє визначити необхідні та можливі дії для реалізації інтересу для задоволення потреби [26, с.157]. Інтерес направлений на задоволення потреби, тобто на отримання визначеного блага. Він виникає як наслідок наявної потреби: є потреба – є інтерес. Потреби визначаються пріоритетами і цінностями особи, та провокуються її фізіологічним та соціальним становищем, внутрішніми та зовнішніми чинниками. Залежно від останніх, вони виникають, змінюються чи зникають. Оскільки потреба є рушійною силою інтересу, то разом із потребами синхронно виникають, змінюються або припиняються інтереси.

На етапі виникнення інтересу на зміну або розірвання договору в особи має виникнути потреба в таких благах, які спричинять інтерес на зміну або розірвання договірного відношення. Ця потреба має виражатися в досягненні такого блага, якого особа не має можливості отримати в рамках існуючого стану договірного зобов'язання. Це твердження ілюструється на ситуації, коли особа уклала договір оренди майна із визначенням розміру орендної плати, якого їй вистачало для оплати навчання. Однак, у зв'язку із збільшенням розміру плати за навчання, коштів від оренди майна стало не вистачати, що спровокувало потребу у коштах. В межах існуючого стану договірного відношення особа не має можливості задовольнити свій інтерес на отримання коштів у розмірі, достатньому для оплати навчання, тому

потреба спричиняє появу інтересу на отримання збільшеного розміру коштів, особа чітко сформуvala мету своєї поведінки – отримати грошові кошти в конкретному розмірі.

Під час зміни або розірвання договору за згодою сторін не потребується, щоб інтерес зумовлювався невиконанням чи неналежним виконанням договірних зобов'язань. Він може спричинятися незалежними та не пов'язаними із наявними обставинами. Наприклад, особи уклали договір купівлі-продажу товару з розстрочкою платежу – щомісячно до 10 числа поточного місяця, належним чином виконували взяті зобов'язання, однак після другого платежу покупець зрозумів, що товар йому не потрібен, зникла потреба у ньому. Відсутність потреби в товарі породжує інтерес на його повернення шляхом розірвання договору купівлі-продажу. Або в цій же ситуації у продавця може виникнути потреба отримувати оплату не щомісячно до 10 числа, а до п'ятого числа, що зумовлює інтерес на зміну договору в частині порядку оплати. В описаних ситуаціях інтерес сторони виникає на досягнення конкретного блага шляхом зміни або розірвання договірної конструкції. Їх ще можна назвати матеріальними потребами. Проте крім матеріальних, існують ще й юридичні потреби, які зумовлюються, наприклад, зміною у законодавстві, правовому статусі тощо. Вони не залежать від сторони, проте зумовлюють її інтерес на зміну чи розірвання відношення.

Потреби особи не належать до юридичних фактів, що встановлюють, змінюють або припиняють правовідношення, однак створюють умови для останніх. В процесі зміни або розірвання договору вони визначаються передумовами виникнення правовідношення по зміні або розірванню договору.

Таким чином, на цьому етапі формуються передумови виникнення правовідношення по зміні або розірванню договору, які трансформуються в інтерес для досягнення правової мети – змінити або розірвати договірне відношення.

2. *Повідомлення іншої сторони про бажання змінити або розірвати договір.* Передумови створюють належне середовище для вчинення активних дій особою, яка заінтересована змінити або розірвати наявне договірне відношення. Мета цих дій – довести до відома інших учасників договору про бажання змінити або розірвати договір, тобто особа має сформулювати та направити їм пропозицію вчинити такі дії.

Варто зазначити, що ані чинний ЦК України, ані Принципи УНІДРУА, ані DCFR не визначають такого поняття як пропозиція змінити або розірвати договір. Однак п. I.-1:109 DCFR містить визначення такого поняття, як «повідомлення», яке включає передачу інформації або відомостей про юридичну дію. Вбачається, що передача інформації до контрагента є таким повідомленням, проте, зважаючи на його характер, воно більше схоже з поняттям «оферта», оскільки основною метою такого повідомлення є донести до іншої сторони пропозицію укласти договір по зміну або розірвання договору.

Стаття II.-4:201 DCFR визначає оферту як пропозицію, яка містить вказівку на укладення договору та достатньо чіткі умови майбутнього договору. Крім цього, вказує, що оферта може бути надіслана конкретній особі або невизначеному колу осіб. Аналогічні положення містить і чинне українське цивільне законодавство. Виходячи із означених дефініцій, ознаками оферти є такі: адресованість одній або декільком особам на вибір особи, що здійснює пропозицію; наявність вказівки на істотні умови майбутнього договору (вид договору, його умови визначаються оферентом). Ці ознаки дають можливість зробити висновок, що в процесі зміни або розірвання договору в якості пропозиції змінити або розірвати договірне відношення сторони не можуть направити іншій стороні оферту в її класичному розумінні, оскільки пропозиції в межах цього правовідношення має суттєві відмінності, характерні тільки їй ознаки.

На відмінну від оферти, що може бути направлена за вибором особи, яка її надсилає, будь-якій особі або групі осіб, пропозиція змінити або

розірвати договір повинна бути адресована лише іншій стороні (сторонам) договору, оскільки саме ці особи можуть прийняти рішення – змінювати чи розривати договірне відношення. Ця ознака випливає із положень ч.1 ст.651 ЦК України, п. III.-1:108 DCFR та п.1.3 УНІДРУА, де визначено, що договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін.

Пропозиція змінити або розірвати договір не може змінювати виду договірного відношення. Сторони можуть змінювати умови, які характерні для договорів певного виду, тобто в межах конкретного виду [83]. Пропозиція має змінювати конкретні умови договору, а не його модель. Під час зміни договору сторони можуть змінити його предмет, зокрема в договорі поставки замінити вугілля на сланець, змінити спосіб відвантаження – залізничний транспорт на самовивіз [52, с.349]. Звідси умови, визначені в пропозиції, повинні відповідати виду договору, бути йому притаманними. Зокрема, будучи пов'язаного договором про надання медичних послуг, сторона не може направити іншій пропозицію змінити медичні послуги на купівлю медичних рукавичок.

Не є винятком з цього правила і пропозиція про новацію, особливістю якої є поєднання в одній пропозиції двох різних намірів: достроково припинити дію одного договору та вступити в інше договірне відношення. Для запобігання визнання новації зміною договору пропозиція про новацію має явно містити умови про припинення первісного зобов'язання [178, с.5]. Тобто пропозиція виконує подвійну роль: у правовідношенні по розірванню договору – пропозицію його розірвати; в правовідношенні по укладенню новаційного договору – пропозицію його укласти. Дані наміри мають чітко впливати зі змісту пропозиції, тільки в такому разі її можна вважати пропозицією про новацію. Пропозиція про новацію можна вважати особливим видом припинення договору, а не його зміною [52, с.349].

Пропозиції змінити або розірвати договір повинні здійснюватися у належній формі, тобто волевиявлення особи повинно бути належним чином зафіксоване [175, с.46].

Як уже зазначалося, чинне законодавство не регулює порядок внесення змін до договору або його розірвання, тому і не містить вимог щодо пропозиції його змінити або розірвати. Лише вказує, що зміна або розірвання договору здійснюються у тій же формі, що й сам договір, за винятком випадків, коли в договорі або законі встановлено інше (ст.654 ЦК України). На нашу думку, пропозиція змінити або розірвати договір може вчинятися у будь-якій доступній для учасників договору формі – усно, письмово чи нотаріально посвідчуватися. Ключовим моментом є доведеність до відома інших учасників. Цей висновок повністю узгоджується з положеннями п. I.1:109 DCFR, де визначено, що повідомлення може бути передано засобами, залежно від обставин справи, яке ґрунтується на європейських принципах свободи договору та ефективності, які покликані звести до мінімуму усі формальності в сфері договірної права [34, с.122].

До прикладу, сторони уклали нотаріально посвідчений договір. Через деякий час вони зустрілися й одна із сторін повідомила усно іншій про бажання змінити або розірвати договір. Інша сторона надала усну згоду на вчинення таких дій і вони звернулися до нотаріуса та посвідчили договір про зміну або розірвання укладеного договору. У такому випадку сторони у зручній для них спосіб досягли згоди та дотрималися вимоги щодо обов'язкової форми договору про зміну або розірвання існуючого договору. Таким чином, повідомлення про зміну або розірвання договору не має в обов'язковому порядку вчинятися у тій же формі, що й чинний договір, а у зручній та прийнятній для сторін. Проте під час вчинення повідомлення в усній формі в майбутньому буде доволі проблематично довести факт його здійснення, а також те, що в ньому був викладений саме такий, а не інший зміст, проте вибір форми все-таки належить до свободи сторони, яка її направляє.

Пропозиція має містити чіткі та зрозумілі, недвозначні положення, з яких явно випливає намір сторони змінити або розірвати договірні

відносини, оскільки в протилежному випадку така пропозиція може не визнаватися пропозицією змінити або розірвати договір. До прикладу, рішенням Білозерського районного суду Херсонської області від 16 квітня 2015 року по справі №648/1148/15-ц відмовлено у задоволенні позову прокурора Білозерського району Херсонської області в інтересах держави в особі Білозерської районної державної адміністрації Херсонської області, Головного управління Держземагенства України в Херсонській області, Микільської сільської ради Білозерського району Херсонської області до Особа 1 про внесення змін до договору оренди земельної ділянки. Рішення мотивоване тим, що сторони не здійснювали дій, які б свідчили про наміри в належній формі досягти згоди про зміну умов договору, а лист відділу Держземагенства у Білозерському районі Херсонської області не може вважатися підтвердженням такого наміру, оскільки він не містив пропозиції змінити умови договору, а мав інформаційний характер та містив пропозицію вчинити певні дії (звернутися з відповідною заявою) [142]. На нашу думку, під час ухвалення цього рішення суд цілком правомірно допустив тлумачення повідомлення з позиції, якщо зміст є неясним, то перевага надається стороні, інтереси якої протилежні відправнику. Дане правило широко застосовується в міжнародних актах гармонізації договірної права Європейського союзу, зокрема, в п. II.-8:103 DCFR, п.4.6 Принципів УНІДРУА. Воно виходить з того, що ризик будь-якого дефекту покладається на сторону, що підготувала проект [34, с.137]. Такий підхід допомагає уникнути негативних наслідків для отримувача пропозиції, оскільки кожна із сторін договору має чітко знати та усвідомлювати усі моменти відношення, щоб прийняти рішення про їх продовження чи дострокове припинення.

С.О. Бородовський визначає пропозицію, зміст якої не містить чітких умов майбутнього договору та вказує на бажання особи вступити у договірні відносини, слід визначати як запрошення звернутися з пропозицією про укладення договору. Запрошення до укладення договору є

пропозицією здійснити певну дію і має місце, коли одна особа пропонує іншій надіслати їй оферту, а тому не може вважатися такою, яка пов'язує або тягне за собою виникнення юридичного зв'язку. Така пропозиція не містить дійсного бажання сторони бути юридично пов'язаною і не має на меті виникнення зобов'язання та надання сторонам певних прав або покладення на них обов'язків. Варто погодитись із вченим, що запрошенню притаманна інформативна функція, яка полягає у бажанні сторони визначити для себе потенційну можливість укладення договору [19, с.71]. Таким чином, пропозиція змінити або розірвати договір відрізняється від запрошення зробити пропозицію змінити або розірвати договір наявністю:

- 1) чітких умов майбутнього договору про зміну або розірвання;
- 2) зі змісту має чітко вбачатися бажання сторони змінити або розірвати договір та вважати себе зобов'язаною у разі прийняття пропозиції. Якщо зміст пропозиції не містить означених умов, то її слід вважати зверненням інформаційного характеру та запрошенням зробити пропозицію змінити або розірвати договір.

Вкрай важливим в оферті є визначення терміну, впродовж якого особа, якій вона направляється, має її прийняти або відмовитись від такої дії. Як зазначалося, чинне законодавство взагалі не регламентує порядок зміни або розірвання договору, тому в цьому випадку варто провести аналогію із направленням оферти на укладення первісного договору. Найкращим способом врегулювати це питання, на нашу думку, є зазначення в тексті пропозиції конкретної дати або терміну, протягом якого остання вважається дійсною та протягом якого особа, котра її направила, очікує на її прийняття. Протягом зазначеного в пропозиції періоду особа, яка її отримала повинна дати відповідь про її прийняття або відхилення. Проте не у всіх випадках пропозиції містять таке застереження, тому в такому разі особа, якій вона направлена, має негайно або в розумний строк дати відповідь.

Особа, яка направила пропозицію змінити або розірвати договір, має право її відкликати. Чинне законодавство України передбачає, що оферта може бути відкликана до моменту або в момент її одержання адресатом. У європейському праві відрізняється момент, до якого оферта може бути відкликана. Так, відповідно до п. II.-4:202 DCFR та п.2.4 Принципів УНІДРУА оферта може бути відкликана до моменту відправлення особою, якій вона була направлена, відповіді про її прийняття. Крім цього, вона може бути відкликана у випадку прийняття пропозиції вчиненням конклюдентних дій до того моменту, коли повідомлення про їх вчинення надійшло оференту.

Проте право відкликати оферту має обмеження. Так, згідно із Цивільним кодексом України оферта, одержана адресатом, не може бути відкликана протягом строку для відповіді, якщо інше не визначено у пропозиції чи не впливає з її змісту чи обставин, за яких вона була вчинена, тобто, за загальним правилом, діє презумпція безвідкличності пропозиції з моменту її отримання адресатом. В праві ЄС з моменту отримання пропозиції адресатом продовжує діяти презумпція відкличності, однак за винятком випадків, коли в оферті вказано на її безвідкличність, встановлено термін для її прийняття або адресат оферти міг розумно передбачати, що вона є безвідкличною та діяв відповідно до умов пропозиції (п. II.-4:202 DCFR та п.2.4 Принципів УНІДРУА).

Таким чином, право ЄС порівняно з українським законодавством, дещо розширює свободу договору, надаючи право особі, яка пропонує укласти договір, вирішувати, укласти його чи ні, аж до моменту відправлення адресатом пропозиції відповіді про її прийняття, а в разі вчинення конклюдентних дій – до моменту, коли повідомлення про їх здійснення надійде ініціатору. Вважаємо, що саме такий підхід повинен застосовуватися у випадку відправлення пропозиції про зміну або розірвання договору.

Вважаємо, що пропозиція змінити або розірвати договір може бути відкликана до моменту відправлення адресатом такої пропозиції відповіді про її прийняття, а у випадку вчинення конклюдентних дій – до моменту, коли повідомлення про їх здійснення надійде відправнику пропозиції. В такому разі пропозиція визнаватиметься неотриманою [8, с.68]. Пропозиція змінити або розірвати договір вважається безвідкличною у випадку, коли про це зазначено у самій пропозиції, коли вона визначає період для її прийняття та коли з її змісту адресат може розумно передбачати, що вона є безвідкличною. Такий підхід буде повністю відповідати принципу договірної свободи сторін, сприяти уніфікації договірного права.

Враховуючи означене, можемо прийти до висновку, що пропозиції змінити або розірвати мають свої особливості, які відрізняють їх від оферти – пропозиції укласти договір. Вважаємо, що пропозицію змінити договір слід відмічати як трансформативну оферту, а пропозицію розірвати договір – деструктивну оферту.

До ключових ознак трансформативної оферти варто віднести такі: адресовується стороною договору іншій стороні (сторонам); зміст не суперечить виду чинного договору; зміст чітко виражає бажання сторони договору змінити діючий договір; зміст виражає намір сторони-відправника вважати себе зобов'язаною у разі прийняття пропозиції; вчиняється у зручній для сторін формі, що забезпечує її доведеність до відома адресата

До ключових ознак деструктивної оферти варто віднести такі: адресовується стороною договору іншій стороні (сторонам); зміст не суперечить виду чинного договору; зміст чітко виражає бажання сторони договору розірвати діючий договір; зміст виражає намір сторони-відправника вважати себе зобов'язаною у разі прийняття пропозиції; вчиняється у зручній для сторін формі, що забезпечує її доведеність до відома адресата.

З огляду на викладене, трансформативну оферту можна визначити як пропозицію, вчинену у зручній формі, стороною договору іншій стороні

(сторонам) змінити діюче договірне відношення на умовах, що у ній визначені. Деструктивну оферту – як пропозицію, вчинену у зручній формі, сторони договору іншій стороні (сторонам) розірвати чинне договірне відношення на умовах, що у ній визначені.

3. *Узгодження можливості змінити або розірвати договір.* За своєю природою направлення пропозиції спрямоване на виникнення в інших осіб інтересу та волі на внесення змін до договору або до розірвання останнього, які мають знайти свій прояв у належному волевиявленні.

Отримавши пропозицію, особа може її прийняти повністю, що буде вважатися акцептом, тобто особа в повному обсязі погоджується та приймає ті умови, що викладені стороною у трансформативній або деструктивній оферті або відмовитися від її прийняття в повному обсязі. Прийняття пропозиції або відмова від неї мають виражатися у діях – словесне підтвердження, підписання документа, оформлення письмової відповіді з вказівкою про прийняття пропозиції або про її відхилення, вчинення дій, визначених у пропозиції тощо.

Дискусійним залишається питання про можливість визнання мовчання дією, що свідчить про надання згоди. О.С. Йоффе вважав, що його не можна таким визначати [66, с.197]. На думку Н.В. Рабіновича, навпаки, мовчання належить до вираження згоди [139, с.13]. Переконані, що мовчання слід визнавати як згоду лише у випадках, що передбачені законом або чинним договором. До прикладу, у випадку, коли покупець у розумний строк не повідомить продавця про те, що асортимент товару не відповідає умовам договору, то такий товар вважається прийнятим покупцем (ст. 672 ЦК України). А оскільки чинне цивільне законодавство взагалі не регулює порядок внесення змін або розірвання договору, то мовчання не може визнаватися виявленням згоди на зміну або розірвання договору. Якщо сторона, якій направлено пропозицію, до вказаного строку не вчинила дії, які свідчать про її прийняття, таку пропозицію слід вважати неприйнятною.

В той же час у договорі сторони можуть передбачити умову, що у випадку направлення однією із сторін іншій пропозиції змінити або розірвати договір, то така пропозиція вважається прийнятою, якщо протягом місяця з моменту її отримання сторона-одержувач не сповістить сторону, що направила пропозицію, про її неприйняття. З першого дня, що настане після спливу місяця з моменту отримання оферти, договір вважатиметься зміненим або розірваним на умовах, що були визначені у трансформативній або деструктивній оферті.

Отримавши пропозицію, особа може її не прийняти повністю, а лише частково. За аналогією із прийняттям оферти такі дії українське законодавство не передбачає, проте в міжнародних актах така можливість надається. П. II.-4:208 DCFR передбачає ситуацію, коли відповідь, яка виражає чітку згоду на пропозицію, вважається акцептом, навіть якщо вона встановлює або з неї випливають додаткові чи відмінні від запропонованих у оферті умови, однак вони не мають суттєво змінювати умови оферти. В такому разі додаткові або відмінні від запропонованих в оферті умови включаються у зміст договору. Винятком з цього правила будуть випадки, коли:

- оферта чітко обмежує акцепт умовами оферти;
- оферент негайно заперечить щодо додаткових чи змінених умов;
- адресат оферти ставить акцепт оферти в залежність від згоди оферента прийняти додаткові або змінені умови, а такої згоди адресатом оферти не отримано в розумний термін.

Враховуючи принцип свободи та ефективності в договірному праві, для трансформативної або деструктивної оферти слід передбачити можливість її прийняття із застереженням, тобто коли сторона виражає намір прийняти пропозицію, однак додає або змінює деякі її умови, що не призводить до істотної зміни умов трансформативної або деструктивної оферти. Акцепт із застереженням не може застосовуватися у випадках, якщо зміст трансформативної або деструктивної оферти прямо забороняє

здійснювати такі дії; відправник трансформативної або деструктивної оферти негайно після її отримання повідомить про незгоду із застереженнями; адресат трансформативної або деструктивної оферти поставив можливість включення застережень у залежність від згоди їх відправника, а такої згоди не отримав.

Важливим питанням є визначення строку, протягом якого адресат трансформативної або деструктивної оферти має дати відповідь про її прийняття або відхилення. Якщо зміст трансформативної або деструктивної оферти містить термін, протягом якого її адресат має надати відповідь, то відповідь повинна бути надана протягом цього строку. У випадку, якщо зміст трансформативної або деструктивної оферти не містить терміну для відповіді, то остання повинна бути надана протягом розумного строку, зважаючи на характер договірних відносин, що існують, та спосіб надання відповіді (поштове відправлення, засоби електронного зв'язку тощо).

Якщо відповідь на пропозицію надано після спливу строку, який визначено для її надання, то особа, яка зробила трансформативну або деструктивну оферту, не вважається нею пов'язаною та звільняється від зобов'язань. Проте коли відповідь на пропозицію була надана протягом часу для її вчинення, то відправник пропозиції звільняється від зобов'язань лише у випадку, якщо одразу повідомить акцептанта про отримання відповіді із запізненням. У разі, якщо таке повідомлення не буде вчинено, то особа, яка направила трансформативну або деструктивну оферту, буде вважатися пов'язаною цією пропозицією. Якщо повідомлення про отримання відповіді із запізненням було направлено, то таку відповідь слід вважати новою трансформативною або деструктивною офертою, відповідь на яку повинен надавати первісний відправник трансформативної або деструктивної оферти.

У разі, якщо відправник трансформативної або деструктивної оферти, одержавши відповідь на неї, яка вчинена або отримана після закінчення строку для відповіді, повідомить адресата оферти про прийняття відповіді,

то така відповідь буде вважатися прийняттям пропозиції, що породжує юридичні наслідки.

Якщо адресат трансформативної або деструктивної оферти відхилить пропозицію (надання негативної відповіді або мовчання), то offerent може звернутися до суду з позовом про зміну або розірвання договору. В такому разі відхилення пропозиції буде визначатися передумовою для звернення до суду.

Особа, яка надала відповідь на трансформативну або деструктивну оферту, може її відкликати шляхом повідомлення про це відправнику трансформативної або деструктивної оферти до моменту або в момент її отримання останнім. На нашу думку, такі часові обмеження повинні встановлюватися з метою дотримання принципу визначеності, розумності та стабільності у договірних відносинах. Особа, яка отримала відповідь про прийняття пропозиції, очікує на зміну чи розірвання договору на погоджених умовах, вчиняє певні заходи, спрямовані на реалізацію погоджених дій, тому встановлення довшого терміну для відкликання відповіді буде суперечити інтересам відправника пропозиції.

Не у всіх випадках сторони за взаємною згодою можуть змінити або розірвати договір. Законом можуть встановлюватися певні обмеження у вчиненні таких дій. Так, батьки малолітньої дитини можуть змінити або розірвати договір щодо її майнових прав лише за дозволом органу опіки та піклування (ст. 177 СК України). Ст.636 ЦК України вказує, що з моменту, коли третя особа, на користь якої укладено договір, висловила бажання скористатися своїм правом, сторони не можуть без згоди такої особи змінити чи розірвати договір. Вважаємо, що така згода повинна отримуватися після отримання акцепту трансформативної або деструктивної оферти. Першочергово сторони мають між собою досягти згоди, щоб чітко сформулювати умови зміни або розірвання договору та направити їх на погодження (надання дозволу) третій особі. Якщо прохання надати згоду (погодження) направити до прийняття пропозиції іншою

стороною, то може виникнути ситуація, що останньої не буде, а третя особа, надавши згоду (дозвіл), буде очікувати зміни або розірвання договірних зобов'язань та відповідно зміни або припинення правового стану свого або інших осіб, що може порушити права та інтереси такої особи.

Виключно після отримання згоди (дозволу) сторони мають право змінити або розірвати договір. У випадку неотримання згоди (дозволу) сторони не мають права змінювати або розривати договірне відношення, проте можуть оскаржити таку відмову до суду.

На сьогодні неврегульованою є ситуація зміни або розірвання договорів, предметом яких є майно, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя, а документ, що посвідчує право власності, оформлений на одну особу.

За загальним правилом, для вчинення правочину щодо розпорядження спільним майном необхідне таке бажання усіх співвласників. Ч.2 ст.369 Цивільного кодексу України встановлює додаткові вимоги щодо отримання згоди, а саме вказує, що на вчинення правочину, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, згода повинна бути висловлена письмово та нотаріально посвідчена. Сімейний кодекс України (ч.3 ст.65) встановлює таку ж вимогу, однак вони стосуються виключно моменту укладення договорів.

Аналогічні вимоги містяться в Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що затверджений наказом Міністерства юстиції України №296/5 від 22.02.2012 року, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 22.02.2012 року за №282/20595 (далі – Порядок). У нормативному акті міститься вказівка, що під час посвідчення правочинів щодо розпорядження спільним майном подружжя, якщо документ, що посвідчує право власності, оформлений на ім'я одного з подружжя, нотаріус вимагає письмову згоду іншого з подружжя. Далі Порядок містить положення, які стосуються зміни та розірвання нотаріально посвідченого договору. Проте не визначає жодним чином необхідність отримання згоди іншого

співвласника на вчинення таких дій. Якщо його буквально читати, то особа, яка визначена власником у правоустановчому документі, самотійно (без отримання згоди іншого співвласника) може прийняти рішення про зміну або розірвання договірною зобов'язання та здійснити такі дії, а інший співвласник може і не знати про вчинення якихось дій з його майном.

З метою усунення такої невизначеності пропонуємо внести зміни до Порядку та викласти п.7.2. у такій редакції: *«Договір про зміну або розірвання договору підписується сторонами і посвідчується нотаріусом. При посвідченні договору про зміну або розірвання договору, предметом якого виступає спільне майно подружжя, однак документ, що посвідчує право власності на нього, оформлений на ім'я одного з подружжя, нотаріус вимагає письмову згоду іншого з подружжя. Справжність підпису другого з подружжя на заяві про таку згоду має бути нотаріально засвідчена. На всіх наданих нотаріусу примірниках основного договору проставляється відмітка про його зміну або розірвання, у якій зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору про зміну або розірвання, проставляється нотаріусом підпис і скріплюється його печаткою».*

4. *Виникнення зміненого договору або припинення договору.* Відповідно до ст. 654 ЦК України зміна та розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту. Зовсім по-іншому визначає форму зміни або розірвання договору європейське право. З цього приводу Р. Ю. Ханік-Посполітак зауважує, що європейські принципи договірного права виходять з практики, яка склалася із звичаїв та традицій, з потреб бізнесу, а тому на перший план висувається вимога дотримання принципів добросовісності та чесності, а вже потім – імперативні норми Європейських принципів договірного права [212, с.129]. П. II.-4:105 DCFR визначає, що якщо відповідно до умов договору вимагається спеціальна форма для зміни або розірвання договору, то у разі

її недотримання існує лише можливість того, що зміна або розірвання договору, вчинені у іншій формі, не матимуть юридичної сили. Тобто українським та європейським правом встановлені різні за змістом презумпції: за українським діє загальне правило – форма зміни або розірвання мають відповідати формі договору; за європейським – форма зміни та розірвання повинна відповідати формі договору лише у випадку, якщо це визначено у самому договорі. Недотримання форми зміни чи розірвання за українським законодавством має наслідком його недійсність або нікчемність (ст. ст.218, 220 ЦК України), в європейському праві – дійсність. Проте зміни, вчинені однократно не у тій формі, що визначена у договорі, не мають наслідком зміну договору в цілому.

У цьому випадку необхідно погодитись з точкою зору О.Ю. Димінської про те, що принцип свободи сторін щодо вибору форми договору в європейському праві має першочергове значення та дозволяє сторонам виходити за межі імперативних норм (п.ІІ.-1:102, п. ІІ.-1:106DCFR) відповідно до принципів добросовісності та розумності [49, с.214].

За чинним законодавством форма договору про зміну або розірвання договору повинна відповідати формі, в якій був укладений договір. Здійснюючи зміни до договору або розриваючи договір, який вчинений у письмовій формі, особи мають їх викласти також у письмовій формі.

Якщо договір посвідчений нотаріально, то його зміна або розірвання повинні також вчинятися у такий же спосіб. Відповідно Порядку вчинення нотаріальних дій, що затверджений наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22 грудня 2012 року, договір про зміну нотаріально посвідченого договору здійснюється шляхом складання окремого договору. Він підписується сторонами і посвідчується нотаріусом. Для того, щоб факт зміни або розірвання поєднати з чинним договором, на всіх наданих нотаріусу примірниках основного договору проставляється відмітка про його зміну або розірвання. Відмітка містить номер за реєстром та дату

посвідчення договору про зміну чи розірвання. Також нотаріус ставить свій підпис та скріплює його печаткою.

Укладаючи договір, особи можуть визначити іншу форму для внесення змін до нього або його розірвання. Однак таке зауваження не може стосуватися випадків, коли законом встановлена певна обов'язкова форма для договору. Наприклад, в спадковому договорі особи не можуть передбачити, що внесення змін до нього здійснюється у письмовій формі без нотаріального посвідчення, оскільки відповідно до ст.1304 ЦК України спадковий договір підлягає нотаріальному посвідченню, а недодержання вимог про нотаріальне посвідчення змін до нього має наслідком їх нікчемність згідно зі ст. 220 ЦК України.

Цей висновок підтримується й судовою практикою. Так, рішенням Подільського районного суду міста Києва від 24 січня 2013 року по справі № 2607/14839/12 за позовом Особа 1 до ПАТ «Суднопідйом» про стягнення заборгованості судом встановлено, що 16.12.2011 р. між сторонами укладено договір купівлі-продажу нежилых приміщень, посвідчений приватним нотаріусом Київського міського нотаріального округу Особа 4 та зареєстрований в реєстрі за № 1757. 01.08.2012 р. сторони уклали додаткову угоду до договору купівлі-продажу нежилых приміщень від 16.12.2011, однак нотаріально її не посвідчили. Враховуючи цей факт, суд дійшов висновку, що сторони не дотрималися під час укладення цієї додаткової угоди вимог законодавства щодо обов'язкової нотаріальної форми правочину стосовно зміни нотаріально посвідченого договору, тому таку угоду слід визнати нікчемною [153]. Судовою практикою підтримується регламентація договірних відносин та обмеження свободи сторін у виборі форми зміни договору. На нашу думку, визначення форми має більше передаватися на розсуд сторін, оскільки договір – це індивідуальний для них закон, який визначає їх поведінку на певний період, тому саме сторонам варто надати можливість визначати форму вираження своєї волі. В договорі сторони повинні виходити із принципів добросовісності, розумності та

чесної ділової практики, за дотримання яких умови договору, навіть якщо вони не вчинені у певній формі, будуть належним чином виконуватися та сторонам не потрібно буде через форму доводити дійсність тих чи інших умов.

На практиці зміна або розірвання договору оформляються різними документами – договором про внесення змін до договору, договором про розірвання договору, додатковою угодою до договору. На нашу думку, назва документу, який фіксує бажання сторін змінити або розірвати договірне відношення не має принципового значення, основне, що вони повинні виражати правову мету – змінити або розірвати договір на конкретних умовах. Якщо ж говорити про уніфікацію, то вважаємо, що більш доцільно оформляти відносини по зміні або розірванню договору у формі договору про його зміну договору та договору про його розірвання, оскільки саме договір представляє погоджені дії, які направлені на зміну або припинення прав та обов'язків його учасників. Такі дії законодавець визначає правочинами. Крім цього, визначення через договір надасть визначеність та чіткість у розумінні, так як чинне законодавство оперує та дає визначення саме цьому поняттю, а термін «угода», як зазначалося у першому розділі, є тотожним поняттю «договір», однак на сьогодні чинні норми не містять його тлумачення.

Стаття 210 ЦК України визначено, що державній реєстрації правочини підлягають лише у випадках, встановлених законом, тобто останній має встановлювати вичерпний перелік відомостей, які підлягають обов'язковій реєстрації.

Частина 3 ст.13 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [124] визначає, що державній реєстрації підлягають відомості про: 1) нерухоме майно; 2) право власності та суб'єкта (суб'єктів) цього права; 3) інші речові права та суб'єкта (суб'єктів) цих прав; 4) обтяження прав на нерухоме майно та суб'єкта (суб'єктів) цих обтяжень.

Пункт 2 ст.9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [125] визначає відомості, які містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань щодо складу засновників, розміру статутного капіталу, засновницького договору тощо. Аналогічні положення містяться і в інших нормативних актах, що регулюють роботу державних реєстрів.

Проте законодавством не визначено, чи підлягають реєстрації зміни до правочинів, що зареєстровані у державному реєстрі. Вважаємо, що, з огляду на вимогу ст.210 ЦК України, державній реєстрації підлягають ті правочини, які змінюють умови, що містять відомості, які підлягають державній реєстрації, і з моменту внесення змін до реєстру зміни набудуть чинності, а у випадку, якщо правочин змінює відомості, що відсутні у реєстрі, то така зміна відбувається з моменту, визначеного у правочині.

На нашу думку, такий підхід відповідатиме змісту державної реєстрації, яка полягає у визнанні державою особливої цінності певних прав та створення умов для мінімізації ризиків їх порушення.

Щодо розірвання договору, який зареєстрований в реєстрі, то слід зазначити, що такий договір підлягає обов'язковій реєстрації, оскільки саме з моменту реєстрації первісний договір вважатиметься припиненим.

З метою закріплення цієї вимоги на законодавчому рівні пропонуємо доповнити ЦК України ст.654¹ такого змісту: *«Державна реєстрація зміни та розірвання договору»*

1. У разі, якщо при зміні договору, змінюються відомості, що містяться у державному реєстрі, то такі зміни підлягають державній реєстрації та набувають чинності з цього моменту.

2. Розірвання договору, що внесений до державного реєстру, підлягає обов'язковій державній реєстрації. Договір вважається розірваним з моменту внесення таких відомостей до державного реєстру».

Таким чином, договір про зміну договору можна визначити як погоджений правочин суб'єктів права, вчинений у встановленій законом формі та направлений на зміну чинного договору, а договір про розірвання – погоджений правочин суб'єктів права, вчинений у встановленій законом формі та направлений на припинення дії чинного договору.

Підсумовуючи викладений матеріал, приходимо до висновку, що зміна договору за згодою осіб є складним та багатоетапним процесом. Він включає в себе багато факторів, які тільки в сукупності та за узгодженості можуть утворити належний результат. Відсутнє належне теоретичне та нормативне закріплення постійно буде провокувати появу тих чи інших проблем як в науковій доктрині, так і в правозастосовній діяльності, тому це питання потребує додаткових ґрунтовних досліджень.

3.2 Зміна та розірвання цивільно-правового договору у судовому порядку

Найоптимальнішим та найсприятливішим способом змінити або розірвати договірні відносини є вчинення цих дій за згодою їх учасників, оскільки в такому варіанті найповніше враховуються інтереси сторін, вони узгоджують свої потреби, знаходять компроміси та досягають взаємоприйняттого результату. Згода сторін відображає вільне та усвідомлене рішення осіб продовжити договірні відносини у зміненому вигляді або достроково припинити їхню дію. Проте не у всіх ситуаціях сторони можуть взаємопорозумітися та дійти до спільного рішення. Може виникнути ситуація, коли одна сторона бажає змінити або розірвати відносини, а інша – категорично проти цього, оскільки вона зацікавлена у продовженні діючих відносин, що існують, та отриманні того результату, який вона бажала досягти при укладенні договору. В цей же час сторона, яка бажає цього, не має можливості продовжувати дію відносин у такому

вигляді в силу істотної зміни обставин тощо. Складаються протилежні та взаємовиключні інтереси – задоволення одного призведе до порушення іншого, та навпаки. З метою врегулювання ситуації законодавство надає можливість зацікавленій стороні передати вирішення цього питання на розсуд суду.

С.О. Соменков за відсутності згоди між учасниками визначає судовий порядок основним способом дострокового припинення відносин [187, с.62]. Аналогічно визначає судовий порядок і чинне законодавство України, яке передбачає, що сторона для вирішення питання про зміну або розірвання договору має право звернутися до суду і лише у випадках, встановлених законом або договором, може здійснити такі дії в односторонньому порядку шляхом односторонньої зміни або відмови від договору. З такою позицією категорично не погоджується А.Г. Карапетов, який вказує, що у випадку, коли особа і так зазнає втрат від істотного порушення договору, вона не має можливості оперативно зреагувати на ситуацію, а змушена витратити додаткові кошти та час на звернення до суду. Зазначає, що, з урахуванням усіх стадій розгляду справи, процес може зайняти до року, і весь цей час договір буде вважатися чинним та потерпіла сторона зобов'язана його виконувати. Кредитор не має змоги знайти іншого контрагента та ефективно розпорядитися своїм часом, коштами, ринковими можливостями. За час перебування справи у суді кредитор може втратити інтерес до цього договору, проте він залишається ним пов'язаним із боржником. Автор пропонує відмовитись від визнання судового порядку як основного для розірвання договору [75, с.131]. На нашу думку, такий погляд є дійсно виправданим в умовах сьогодення, коли економічна ситуація непостійна, змінюється, попит та пропозиції щоденно різняться, технології змінюються та розвиваються.

Неможливість своєчасно та швидко зреагувати на порушення договірних умов, зміну обставин може призвести до вкрай негативних наслідків для кредитора, які неможливо буде виправити та компенсувати.

Наприклад, сторони уклали договір на поставку найновішої версії телефону за певною ціною до конкретної дати. В момент укладення покупець зацікавлений в отриманні телефонів до вказаної дати, оскільки це надасть йому можливість першому здійснити продаж товару та отримати прибуток. Проте постачальник не передав товар до визначеного в договорі строку. В той же час ринок наповнюється замовленими телефонами, люди їх купують у інших продавців, щоденно попит знижується і покупець за договором не має можливості продати замовлену кількість телефонів за спланованою ним ціною. Порухення постачальником строку поставки призвело до втрати покупцем інтересу до договору та неможливості реалізувати свої задуми, для покупця таке порушення є надзвичайно істотним. Проте єдиним способом змінити чи розірвати договір в даній ситуації є звернення до суду, що вимагатиме втрати часу, можливостей та коштів.

Повертаючись до чинного законодавства, слід зауважити, що загальні норми відносно зміни та розірвання договору з'явилися у цивільному праві із прийняттям ЦК України у 2003 році. Цивільний кодекс УРСР, що був чинним до набуття чинності згаданого кодексу, не містив загальних положень щодо зміни та розірвання цивільно-правових договорів, а передбачав такі можливості у спеціальних нормах, якими регулювались окремі види зобов'язань. На сьогодні до таких положень слід віднести істотне порушення договору та істотна зміна обставин.

Посилання на означені положення як на підставу для зміни або розірвання договірних відносин знаходимо і в міжнародних актах, зокрема, у Принципах європейського договірного права або Принципах міжнародних комерційних договорів, проте з деякими відмінностями. Так, якщо Принципи містять вказівку на істотне порушення договору, то вони надають право постраждалій стороні відмовитися від договору в односторонньому порядку шляхом направлення повідомлення стороні, що порушила зобов'язання, без залучення судових органів.

Українське законодавство, вказуючи на істотне порушення договору, вимагає від потерпілої сторони звернення до суду у випадку, якщо інша сторона заперечує відносно зміни або розірвання договору за згодою сторін. Вважаємо, що така регламентація не відповідає ідеї законодавчого закріплення істотного порушення договору, оскільки сам факт такого невиконання договору свідчить про незадоволеність інтересу постраждалої сторони, неможливість отримання бажаного результату. І в той же час, переживаючи негативні фактори, сторона, не маючи іншого способу захисту своїх прав та інтересів, повинна додатково до них приєднувати дії, направлені на зміну чи вихід із договірної зобов'язання шляхом звернення до суду, що займає тривалий час та зусилля.

Так, відповідно до ст.830 ЦК України у випадку, коли позичкодавець не передає річ у користування, користувач має право вимагати розірвання договору позички. Передача речі згідно з договором позички визначається істотною умовою договору та основною метою, задля якої сторони вступають у договірне відношення, тому невчинення такої дії є істотним порушенням договору, яке унеможливує задоволення інтересу користувача – отримання речі у користування. Користувач переживає негативний фактор – неможливість задоволення інтересу, який він бажав, проте за відсутності згоди позичкодавця він не може в односторонньому порядку вийти із договірної зобов'язання, оскільки законодавство надає йому можливість лише розірвати договір, що може бути здійснене лише в судовому порядку.

Перебуваючи у правовому зв'язку із особою, що не виконує свої договірні зобов'язання, сторона не має можливості точно спланувати свої подальші дії, оскільки до ухвалення рішення суду про розірвання договору позичкодавець може у будь-який час передати річ, що усуне істотне порушення договору, поверне відносини у русло, що визначене договором, та унеможливить розірвання договору на цій підставі. Неможливість в односторонньому порядку відмовитись від договору при непереданні речі,

на наш погляд, не узгоджується із такою можливістю при користуванні річчю (ч.1 ст.834 ЦК України). Вбачається нелогічність законодавця надавати можливість відмовитись від договору за його належного виконання та не давати такого права за його істотного порушення.

У зв'язку із цим, пропонуємо викласти ст. 830 ЦК України у такій редакції: *«Якщо позичкодавець не виконує обов'язку передати річ у користування, друга сторона може відмовитися від договору позички та вимагати відшкодування завданих збитків».*

На нашу думку, за умови істотного порушення договору постраждала сторона повинна бути наділена правом в односторонньому порядку розірвати договір без залучення суду. Такий алгоритм (договір – істотне порушення – одностороннє розірвання) повинна визначатися загальним правилом, а у випадку, коли інша сторона не погоджується з такою дією, то може її оскаржити до суду.

Для нормативного закріплення пропонуємо викласти ч. 2 ст.651 ЦК України у такій редакції: *«У випадку істотного порушення договору заінтересована особа має право в односторонньому порядку в повному обсязі або частково розірвати договір шляхом направлення відповідного повідомлення. У випадку незгоди з таким повідомленням інша заінтересована особа має право оскаржити його до суду».*

Регламентуючи інститут зміни та розірвання договору, чинне законодавство використовує різні конструкції. Зокрема ч. 1 ст.727 ЦК України вказує, що дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування; ч.1 ст. 740 ЦК України аналогічно визначає, що одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору; ч. 2 ст. 825 ЦК України містить вказівку, що договір найму житла може бути розірваний за рішенням суду, а в ч. 4 цієї ж статті законодавець зазначає, що договір найму може бути розірваний, проте без вказівки на суд. П. 2 ч. 1 ст. 58 Закону України споживач має право змінювати електропостачальника; в п. 11 цієї ж статті визначено, що споживач має право розірвати договір з

електропостачальником [136]. Виникає питання: чи передбачають дані норми зміну чи розірвання договору при відсутності згоди контрагента у судовому порядку чи надають можливість заінтересованій особі змінити чи розірвати договір в односторонньому порядку? Вважаємо, що у випадку наділення особи правом вимоги такому праву не кореспондує обов'язок іншої сторони його задовольнити, вчинити активні дії або утриматися від їх здійснення, тому у разі недосягнення позитивного для заінтересованої особи результату, вона набуває можливість привести в дію апарат державного примусу [6, с.315], тобто звернутися до суду для зміни або розірвання договору. Право змінити чи розірвати, як відмічає Є.О. Харитонов, слід розуміти як можливість особи розірвати договірне відношення в односторонньому порядку шляхом вчинення одностороннього правочину, тобто відмови від договору [65, с.224].

Зміна та розірвання договору у судовому порядку є складним процесом та, на нашу думку, складається із таких етапів: виникнення юридичного факту, що надає право на звернення до суду; виникнення інтересу на зміну або розірвання договору; звернення до суду із позовом про зміну або розірвання договору; винесення судового рішення про зміну або розірвання договору.

1. Виникнення юридичного факту, що надає право на звернення до суду. В умовах сьогодення право на звернення до суду сприймається населенням не як щось далеке та незрозуміле, а як щось невід'ємне, звичайне. Такому сприйняттю сприяє закріплення на найвищому законодавчому рівні права особи на звернення до суду за захистом своїх прав та інтересів (ст. 55 Конституції України). Аналогічні норми містяться в Цивільному та Цивільно-процесуальному кодексах України. Кожна особа має право направити свою вимогу до суду, щоб отримати захист. Проте таке право пов'язане із наявністю чи відсутністю певних юридичних фактів, які в теорії ще називають передумовами права на звернення до суду [44, с.209]. Детально про юридичні факти, що визначаються підставою для зміни та

розірвання договору, ми говорили у першому розділі, тому зараз обмежимося лише вказівкою на те, що виключно при їх наявності у особи виникає право на звернення до суду за захистом своїх прав чи інтересів. Проте наявність самого факту ще не означає, що особа одразу повинна звертатися до суду. Вона на власний розсуд приймає таке рішення. А для цього у особи повинен виникнути інтерес.

2. *Виникнення інтересу на зміну або розірвання договору у судовому порядку.* Виникнення інтересу особи на вчинення або утримання від вчинення тих чи інших дій провокується її потребами, тобто в певних благах. Ці блага стимулюють особу обирати спосіб їх досягнення. Якщо в особи виникає потреба змінити або розірвати договір, то відповідно виникає і інтерес до вчинення таких дій. Інтерес особи здійснити зазначені дії саме в судовому порядку може виникнути з різних причин, їх перелік не є обмежений та визначений. Особа не повинна посилається та вказувати чинники, які вплинули на формування її інтересу. Такими факторами можуть бути довіра до судової системи, небажання вступати у подальші відносини із стороною, що порушила договірне зобов'язання, відсутність бачення добровільного врегулювання спору, небажання іншої сторони іти на поступки, бажання отримати усі можливі штрафні санкції, що передбачені законом або договором, використання факту подачі позову як здійснення морального тиску на іншу сторону з метою стимулювати її виконати договірні зобов'язання, зекономити час на процесі припинення договірного відношення, порада друзів тощо. Суб'єктивне сприйняття особою цих факторів формує у її свідомості інтерес до зміни або розірвання договору саме у судовому порядку.

Проте у деяких випадках зміна або розірвання договору у судовому порядку визначається єдиним способом захисту своїх прав та інтересів. Зокрема, коли в законі або договорі передбачено, що сторони можуть внести зміни або розірвати договір за згодою сторін або у судовому порядку, а згоди не досягнуто. В такому разі судовий порядок провокується

не внутрішнім баченням особи, а приписами закону або договору. Наприклад, ч.2 ст.825 ЦК України передбачено, що договір найму житла на вимогу наймодавця може бути розірваний за рішенням суду у разі несплати наймачем за житло протягом шести місяців. В цьому випадку інтерес особи на розірвання договору найму житла у судовому порядку провокується прямою вказівкою закону; за власною волею вона не може змінити спосіб припинення відношення, тобто здійснити це шляхом односторонньої відмови, виключно у судовому порядку. Аналогічний порядок визначає ч.1 ст.755 ЦК України, де встановлено, що договір довічного утримання на вимогу набувача може бути розірваний за рішенням суду.

Таким чином, інтерес особи на зміну або розірвання договору в судовому порядку формується під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, причому останні мають ключове значення, оскільки є обов'язковими при виборі способу вирішення проблемної ситуації та не можуть змінюватися залежно від волі особи, тоді як внутрішні відіграють більше допоміжну роль, оскільки допомагають здійснити вибір в існуючих рамках.

3. Звернення до суду із позовом про зміну або розірвання договору. За наявності юридичних фактів та інтересу до зміни або розірвання договору у судовому порядку особа звертається шляхом оформлення позовної заяви до відповідного суду.

Важливим є питання щодо необхідності вчинення заінтересованою особою заходів, направлених на врегулювання ситуації за згодою сторін до звернення до суду. На нашу думку, такі заходи є необов'язковими, оскільки звернення до суду є суб'єктивним правом особи, тобто мірою дозволеної поведінки особи, яка закріплена у юридичних нормах [139, с.681], її можливостями. При цьому такі можливості дозволені та передбачені нормами законодавства.

В українській цивілістичній літературі відмічається, що суб'єктивне цивільне право складається з трьох прав: право на власні дії, право на чужі

дії та право вимагати застосування засобів примусу до зобов'язаних осіб [223, с.82]. Яке саме право із «тріади» реалізує особа, як слушно зазначає І. В. Жилінкова, залежить від її розсуду [56, с.105].

За власною волею особа під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників обирає спосіб врегулювання спору. При настанні юридичних фактів, що надають їй право на зміну або розірвання договору, перш, ніж звертатися до суду, особа може звернутися безпосередньо до іншої сторони договору з метою змінити або розірвати договір за взаємною згодою, а вже після отримання відмови у вчиненні таких дій – звернутися до суду. В такому разі відмова іншої сторони змінити або розірвати договір може розглядатися як чинник (юридичний факт), що впливає на формування інтересу здійснити такі дії у судовому порядку. Проте звернення не може визначатися обов'язковою передумовою для подання позову до суду.

Така позиція підтверджується судовою практикою. Так, Конституційний Суд України у справі за конституційним зверненням ТОВ «Торговий дім «КампусКоттонКлуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 09 липня 2002 року за №15-рп/2002 визначив, що обов'язкове досудове врегулювання спорів, що виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду й здійснення за нею правосуддя, порушує право на судовий захист [149]. На практиці зазначене рішення остаточно визначило, що суди не можуть відмовляти позивачам у прийнятті позовних заяв з мотивів недоведеності факту досудового врегулювання спору, тобто особа може долучити до позовної заяви звернення до іншої сторони з пропозицією змінити або розірвати договір та відмову останньої, що буде одним із доказів відсутності бажання контрагента вирішити за взаємною згодою проблемні питання, проте недолучення таких відомостей не може бути перешкодою для звернення до судового органу за захистом, що полягатиме у зміні або розірванні договору.

Означене не слід ототожнювати із випадками, коли законодавством вимагається повідомлення контрагента про намір змінити чи розірвати договір. Зокрема наймодавець зобов'язаний попередити наймача про розірвання договору найму житла за два місяці (ч. 3 ст. 825 ЦК України); новий власник речі, яка передана у користування, має право вимагати розірвання договору позички, що укладений на невизначений строк, однак повинен повідомити про це користувача у строк, що відповідає меті позички (ч. 3 ст. 834 ЦК України); орендар, який бажає скористатися переважним правом на продовження дії договору оренди земельної ділянки повинен повідомити про свій намір орендодавця у строк, що визначений договором, але не пізніше, ніж за один місяць до закінчення строку дії договору (ст. 33 Закону України «Про оренду землі»). У таких випадках повідомлення здійснюється в межах діючої договірної конструкції та визначається належним виконанням обов'язку (скористанням правом) стороною.

Залежно від часового проміжку динаміки договірної відносини воно виконує різні функції: належне виконання умов діючого договірної відносини; етап зміни чи розірвання зобов'язання за згодою сторін та передумова виникнення правовідносини по зміні або розірванню договору у судовому порядку. Перших дві функції повідомлення виконує до моменту закінчення терміну, що у ньому визначений для зміни чи розірвання відносини, коли сторони мають змогу оформити договір про зміну чи розірвання договору, а якщо в цей час цього не вчинено, то воно набуває статусу передумови для звернення до суду для зміни чи розірвання зобов'язання і додаткового повідомлення контрагента про вибір такого способу захисту своїх прав та інтересів не вимагається.

Це твердження підтверджується і судовою практикою. Так, до суду звернулася Особа 1 до Особа 2 з позовом про розірвання договору найму. Задовольняючи вимоги, суд вказав, що відповідно до ч. 3 ст. 825 ЦК України договір найму може бути розірваний на вимогу наймодавця у разі необхідності використання житла для проживання самого наймодавця та

членів його сім'ї. В такому випадку наймодавець повинен попередити наймача про розірвання договору не пізніше, ніж за два місяці. Цей порядок наймодавцем був дотриманий, однак згоди наймача на розірвання договору ним не отримано, у зв'язку із чим договір підлягає розірванню у судовому порядку [144]. В цьому випадку суд правильно визначив, що повідомлення про розірвання договору є належним виконанням умов договору наймодавцем, а відсутність згоди наймача на розірвання договору – передумовою для звернення до суду з вимогою про розірвання договору.

Неможливо погодитися з думкою Д.В. Кузнецова про те, що вирішення питання про розірвання договору на вимогу однієї із сторін у судовому порядку залежить від волі суду, а не від волі сторін [87, с.31]. Як було показано вище, процес зміни або розірвання договору можливий виключно за наявності відповідної волі однієї із сторін. Без наявності останньої суд з власної ініціативи без позовної заяви не може ініціювати та розглянути питання про зміну чи розірвання договірних відношень між сторонами.

Під час прийняття рішення суд керується конкретними юридичними фактами, які лягли в основу вимог сторони, нормами законодавства та чинного договору, а не власною волею. Крім цього, сторона, яка ініціювала розгляд питання про зміну чи розірвання договору з власної волі, може у будь-який момент до постановлення рішення відмовитися від своїх вимог та припинити провадження. Суд з власної ініціативи припинити провадження не має права. Навпаки, зобов'язаний у розумні терміни розглянути спір та прийняти об'єктивне та мотивоване рішення. На прийняття рішення судом впливають виключно норми права, а не воля судді.

Згідно з вимогами ст. ст. 651-652 ЦК України за рішенням суду допускається зміна або розірвання договору, тобто у резолютивній частині суд має чітко вказати, що договір «змінити» або «розірвати або відмовити у вчиненні таких дій. Проте у судовій практиці немає єдності у формулювання резолютивної частини рішення у справах досліджуваної

категорії. Так, Каховський міськрайонний суд у справі №658/5433/14-ц щодо зміни договору оренди земельної ділянки вирішив зобов'язати Особа 1 внести зміни до договору оренди землі №10 в частині розміру орендної плати, викласти п.9 договору у визначені редакції [146]. У справі №569/2108/15-ц Рівненський міський суд Рівненської області вирішив достроково розірвати договір земельної ділянки [154]. В рішенні по справі №392/2403/13-ц Маловисківський районний суд Кіровоградської області вирішив припинити шляхом розірвання дію договору оренди землі [152]. На нашу думку, викладення рішень у зазначених редакціях є не досить коректним.

В першому випадку суд зобов'язав Особа 1 внести зміни до договору та викласти пункт договору у визначеній рішенням редакції. Таке формулювання породжує низку питань: чому лише Особа 1, адже договір є двостороннім правочином, тому будь-які зміни повинні стосуватися усіх його сторін; яким чином Особа 1 внесе зміни до договору, оскільки чинне законодавство не передбачає односторонньої зміни договору на підставі рішення суду; коли внести зміни до договору.

Розмірковуючи про зобов'язання, В.М. Хвостов зазначив, що у зобов'язанні говориться про майбутнє, завжди щось очікується, причому невідомо, здійсниться воно чи ні. Зобов'язання когось щось зробити змушує іншу сторону вірити у майбутнє виконання і очікувати його [217, с.327]. Зазначене рішення по суті надало право позивачу вимагати від боржника внесення змін до договору та обмежило свободу останнього (бо він зобов'язаний вчинити на користь кредитора певні дії) [172, с.9], однак не виконало свого основного завдання – змінити договір, оскільки, як визначає ст.653 ЦК України, договір змінюється з моменту набрання законної сили рішення суду про його зміну, а не про зобов'язання внести зміни до нього. Таким чином, доцільно рішення суду сформулювати таким чином: «Змінити договір оренди землі №10, укладений між Особа 1 та Особа 2 шляхом викладення п.9 договору у визначеній редакції». Ця редакція буде повністю

відповідати вимогам закону та меті правовідношення, оскільки чітко визначить його завершення та усуне можливість виникнення непорозумінь в процесі виконання судового рішення, особливо щодо визначення моменту зміни договірної відношення.

У справі №569/2108/15-ц суд у рішенні допустив тавтологію, оскільки двічі вказав на достроковість: розірвання договору можливо здійснити тільки до строку його припинення, тому термін «розірвання» не потребує додаткової вказівки на достроковість, оскільки він передбачає цей фактор, тому доцільно визначати «розірвати договір».

В третьому випадку суд вказав припинити шляхом розірвання дію договору оренди землі. В цьому випадку суд ключовим моментом визначив припинення, вказавши розірвання як його спосіб, проте таке формулювання не охоплюється ст.651 ЦК України, яка передбачає повноваження суду лише на розірвання договору, а припинення визначається як його наслідок (ч. 2 ст.653 ЦК України), мета, яку бажала досягти сторона, що звернулася до суду. Судове рішення про розірвання договору, як слушно зауважує І.О.Турчак, є юридичним фактом, на підставі якого припиняється дія договору [200, с.171].

Суд, ухвалюючи рішення, об'єднав підставу та наслідок, причому наслідок поставив перед підставою, чим порушив черговість настання та розірвав ланцюжок спричинення. Оскільки спочатку має іти підстава (судове рішення), яка своїм існуванням провокує настання наслідку (припинення зобов'язання), а не навпаки: наслідок не може спровокувати виникнення підстави для його настання.

Таким чином, з метою вироблення єдиної судової практики, під час ухвалення рішень суди повинні чітко та не уклінно дотримуватися правової термінології, не допускати двозначності та невизначеності в текстах. На нашу думку, єдиним правильним формулюванням резолютивної частини у справах даної категорії може бути таке: «Змінити договір шляхом викладення пункту (розділу) у такій редакції», «Змінити договір шляхом

доповнення його тексту пунктом (розділом) такого змісту», «Розірвати договір».

Ще одним способом закінчення судового провадження є укладення сторонами мирової угоди та затвердження її судом у формі відповідної ухвали (ст.207 ЦПК України).

Суть цього правового явища полягає у тому, що на будь-якій стадії судового процесу до постановлення рішення сторони за власною волею на підставі взаємних поступок можуть врегулювати спір шляхом укладення окремого договору – мирової угоди.

Слід зазначити, що на законодавчому рівні відсутнє визначення поняття мирової угоди, що спричинило наявність різних наукових поглядів на цю інституцію. Ю.В. Білоусов вказує, що мирова угода – це укладена між сторонами та визнана судом домовленість (договір) про припинення спору між сторонами шляхом взаємних поступок, яка стосується їх прав, обов'язків та предмета позову [227, с.138]. М.О. Рожкова визначає її як договір, що укладається сторонами з метою захисту своїх суб'єктивних прав, в силу якого сторони зобов'язуються надати зустрічне задоволення для недопущення виникнення (або врегулювання такого, що вже розпочався, спору між ними [163, с.172]. Л. С. Фединяк підтримує позицію, що мирова угода є договором, однак акцентує увагу на його подвійному характері: процесуальному та матеріальному, оскільки, укладаючи мирову угоду, сторони розпоряджаються як своїм процесуальним, так і суб'єктивним матеріальним правом і охоронюваним законом інтересом [206]. З цією позицією слід погодитися, оскільки мирова угода повинно відповідати вимогам матеріального права, зокрема чинності правочинів, що перевіряє суд під час розгляду можливості її затвердження, та є підставою для припинення судового процесу шляхом постановлення ухвали про затвердження угоди та закриття провадження у справі.

Мирову угоду як договір між сторонами провадження у справі про зміну (розірвання) договору не слід ототожнювати із договором про зміну

(розірвання) договору, який укладається сторонами договору у процесі зміни (розірвання) зобов'язання за їх взаємною згодою. На відміну від останнього, мирова угода наділена специфічними ознаками:

1) укладається під час судового провадження за позовом про зміну (розірвання) договору;

2) не потребує укладення у тій же формі, що і договір, який змінюється (розривається). Закон визначає, що сторони мають повідомити суд шляхом оформлення письмової спільної заяви про укладення мирової угоди, проте не вказує про форму самої угоди. Однак вбачається, що вона також повинна бути викладена у письмовій формі, оскільки такий спосіб надасть можливість суду перевірити її на відповідність вимогам закону, а також уникнути неточностей при оформленні ухвали;

3) умови угоди перевіряються судом на предмет відповідності їх закону, непорушення прав чи охоронюваних законом інтересів інших осіб, в тому числі, і особи, інтереси якої представляє законний представник. При укладенні договору такий контроль відсутній і діє презумпція чинності правочину (ст. 204 ЦК України);

4) зміст мирової угоди не може виходити за межі предмету позову, тобто повинен стосуватися виключно того, чого конкретно вимагає позивач, і лише у випадках, коли умови не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб, сторони можуть вийти за його межі, однак не змінити. Тобто якщо предметом позову була вимога «розірвати договір», то сторони можуть, крім розірвання договору, в мировій угоді вирішити питання стосовно сплати штрафних санкцій, однак не можуть вирішити питання щодо новації, оскільки остання не входить до предмета позову, а повністю змінює його [178, с.4]. Потребує обов'язкового затвердження судом відповідною ухвалою та набуває чинності з моменту набрання ухвалою законної сили. Під час укладення договору про зміну (розірвання) договору сторони самостійно можуть визначити дату набрання чинності договором;

5) у випадку невиконання сторонами умов мирової угоди, яка затверджена судом, заінтересована сторона може подати цю ухвалу для її примусового виконання у визначеному законом порядку без додаткового звернення до суду (ч.3 ст.208 ЦПК України) [228]. За невиконання сторонами умов договору про зміну (розірвання) договору сторона не може одразу звернутися до виконавчих органів з метою його примусового виконання, оскільки такий договір не є виконавчим документом в розумінні Закону України «Про виконавче провадження» [123].

Таким чином, мирову угоду щодо зміни або розірвання договору слід визначити як укладений сторонами під час судового провадження договір щодо предмета позову, що затверджується ухвалою суду, яка може бути передана для примусового виконання у разі невиконання договірних умов.

За загальним правилом, договір вважається зміненим або розірваним з моменту набрання рішенням суду законної сили. Однак воно не поширюється на випадки, коли для зміни або розірвання договору потрібна державна реєстрація відповідного судового рішення. Зокрема, це стосується договорів про зміну (розірвання) договорів щодо нерухомого майна, корпоративних прав, об'єктів інтелектуальної власності тощо.

В таких ситуаціях договір вважається зміненим або розірваним з моменту державної реєстрації судового рішення, що набрало законної сили. Причому реєстрації підлягають судові рішення, що змінюють відомості, які містяться у державному реєстрі. Доцільність таких дій обґрунтовано у підрозділі 3.1 роботи, тому в цьому підрозділі зазначимо, що до того часу, поки судові рішення не буде внесено та зареєстровано у відповідному реєстрі, договір не може вважатися зміненим або розірваним. Щодо судового рішення, яке розриває договір не виникає питань щодо необхідності його реєстрації, оскільки даний факт припиняє договірні відносини між сторонами, звільняє їх від договірних зобов'язань.

УВ деяких випадках за наявності підстав суд може відстрочити виконання рішення. При цьому дія договору, незважаючи на набрання

рішенням суду законної сили, не припиняється, а договір вважатиметься розірваним лише з моменту спливу розстрочки [137, с.11].

ЦК України у ст.653 визначено наслідки зміни або розірвання договору, в тому числі щодо договорів, що припиняються у зв'язку з односторонньою відмовою. Так само, як і у зв'язку з договірним розірванням договору, за загальним правилом, наслідки такого розірвання та зміни визначаються сторонами. Однак, якщо такі наслідки не передбачені, виникає питання щодо можливості існування окремих договірних зобов'язань після зміни або припинення договору, зокрема щодо відшкодування шкоди.

У ст. 7.3.5. Принципів УНІДРУА, ст.ст. III.-1:108, III.-1:109 DCFR вказано, що припинення договору не позбавляє права вимоги по відшкодуванню шкоди за невиконання зобов'язання, що виникло до його припинення, а також таке припинення не може стосуватись будь-яких положень договору про врегулювання спорів або будь-яких інших умов договору, які повинні діяти навіть після його припинення. Варто погодитись із точкою зору про те, що договір, який розірвано, не анулюється повністю фактом його розірвання, і деякі договірні зобов'язання продовжують діяти навіть після його розірвання [176].

Фактично, немає жодних підстав для обмеження права кредитора, вимагання відшкодування шкоди за те невиконання, що виникло до розірвання договору. Таке право можна вважати переважним щодо права на розірвання договору. Така норма може слугувати гарантією правового змісту штрафних санкцій, незважаючи на дострокове припинення договору, що вимагатиме певних дій від боржника за невиконання чи неналежне виконання тих договірних зобов'язань, які повинні були бути виконаними до розірвання усього договору або ж його частини.

Також припиненню не повинні підлягати ті норми договору (за умови відсутності договірного врегулювання сторонами цього питання), що стосуються порядку вирішення спорів. Ця позиція застосовується до

арбітражних застережень, що містяться в договорі, і дозволяють застосовувати таке застереження у «відриві» від договору. Вказане підтверджується позицією С.М. Задорожної [61, с. 71] та О.О. Щокіної [236, с. 134] про те, що арбітражне застереження є автономним структурним елементом основного договору: його укладення і дійсність прав і обов'язків сторін не залежать від договору, щодо якого визнається вибір застосовного права. Отже, якщо основний договір припиняється, арбітражне застереження залишатиметься чинним.

У зв'язку із викладеним, вважаємо доцільним доповнити ст. 653 ЦК України ч. 3¹ такого змісту:

«3¹. Якщо договором між сторонами або законом не встановлено інше, то наслідки зміни або розірвання договору не припиняють права на відшкодування шкоди або отримання обумовленого платежу за порушення обов'язку, який виник до зміни або розірвання договору, а також не впливають на умови договору про вирішення спорів».

3.3 Зміна та розірвання договору цивільно-правового в односторонньому порядку

За загальним правилом, зміна або розірвання договору в односторонньому порядку відповідно до чинного цивільного законодавства України не допускається, проте у випадках, визначених законом чи договором, сторони набувають таке право. Ця правомочність надає можливість стороні оперативно відреагувати на ті чи інші обставини, які виникають під час дії договірних відношень, та змодельовати динаміку договору відповідно до власних інтересів. В цьому разі, як відмічає А.О. Грабовська, особа самотійно, без врахування волі контрагента, вирішує долю договірних зобов'язань [37, с.32]. Чинне цивільне

законодавство відображає односторонню зміну та розірвання договору за допомогою таких понять, як «відмова від договору в повному обсязі» та «часткова відмова від договору».

Термін «відмова» трапляється в низці нормативних актів, однак офіційного тлумачення жоден з них не дає, що викликало різні наукові погляди на цю категорію.

В.В. Луць розглядає її як позасудовий спосіб часткової зміни або повного припинення зобов'язання [95, с.88]. Є.В. Оболонкова визначає відмову як спосіб розірвання договору [108, с.5]. Аналогічну точку зору підтримує Л.В. Макарчук [99, с.50].

С.О. Бородовський вказує, що відмова від договору не збігається за змістом із поняттям односторонньої зміни і розірвання договору. На обґрунтування свого висновку зазначає, що правові наслідки зміни та розірвання договору передбачені статтею 653 ЦК України, а правові наслідки відмови встановлюються законом або домовленістю сторін. На думку вченого, відмова від договору використовується для того, щоб повернути сторони у попередній стан, однак законом чи домовленістю сторін можуть передбачатися інші правові наслідки здійснення таких дій. Відмова від договору здійснюється самостійно сторонами без звернення до суду, а зміна і розірвання договору у визначених випадках можуть вчинятися у судовому порядку [19, с.182]. Не можемо погодитися з таким підходом в повному обсязі, оскільки відповідно до ч.3 ст.651 ЦК України за відмови від договору останній вважається зміненим або розірваним, тобто відмова визначається способом зміни чи розірвання договору. Якщо договір змінюється чи розривається, то відповідно і настають наслідки зміни або розірвання, які визначаються як законом, зокрема, ст.653 ЦК України, так і договором. Зміна чи розірвання договору, за загальним правилом, як і відмова, вчиняються у позасудовому порядку, однак, остання завжди супроводжується беззаперечною волею однієї сторони і не потребує будь-якого погодження від контрагента чи підтримки зі сторони судового органу

у вигляді судового рішення. Необґрунтованою є позиція щодо направленості відмови на повернення сторін у попередній стан, оскільки такі наслідки характерні для визнання договору недійсним, а за відмови вони настають лише у випадках, визначених законом чи договором.

Л.М. Баранова визначає односторонню відмову як дію однієї сторони зобов'язання, що направлена на його припинення [10, с.2]. Така дія за своєю правовою природою визначається одностороннім правочином [16, с.234]. Тому варто погодитися з позицією Г.О. Уразової, яка прийшла до висновку, що відмова – це односторонній правочин, який спрямований на зміну або припинення правовідношення [203, с.111].

Досліджуючи відмінність між відмовою від договору та його розірванням на вимогу однієї із сторін Р.В. Гринько приходять до висновку, що вони належать до правових заходів припинення зобов'язання, та акцентує увагу на відмінностях понять, зокрема зауважує, що відмова застосовується у неюрисдикційному порядку, а розірвання відбувається лише за рішенням суду; при відмові зобов'язання припиняються з моменту отримання відмови, а при розірванні – з моменту набрання законної сили рішенням суду [47, с.158-159].

Таким чином, відмова від договору та розірвання договору є способами дострокового припинення договірних відносин, проте мають різний механізм реалізації.

В літературі відмова від договору визначається як секундарна правомочність [199, с.61], якій протистоїть обов'язок іншої особи перетерпівати такі дії і прийняти їх правові наслідки [193, с.153]. Дійсно, відмові протистоїть обов'язок контрагента прийняти її та підкорити їй свою волю і поведінку, а також сприйняти наслідки у вигляді зміни чи припинення договірного відношення. З огляду на викладене, вбачаємо некоректним законодавче формулювання п. 2 ч. 3 ст. 997 ЦК України, яка передбачає, що страховик не має права відмовитися від договору особистого страхування без згоди на це страхувальника, який не допускає

порушення договору, оскільки отримання згоди для розірвання договору притаманне механізму розірвання договору за згодою сторін, а інститут відмови відрізняється тим, що не потребує згоди контрагента, вчиняється в односторонньому імперативному порядку. На нашу думку, цю норму слід викласти таким чином: *«Страховик не має права відмовитися від договору особистого страхування при відсутності порушень зі сторони страхувальника, якщо інше не встановлено договором або законом»*.

Таким чином, відмову від договору слід визначити як односторонній правочин, що направлений на зміну чи розірвання договірного відношення та є обов'язковим для іншої сторони договірного відношення.

Для більш детального дослідження інституту односторонньої зміни або розірвання договору слід визначити його етапи: виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договору; повідомлення іншої (інших) сторони (сторін) про зміну або розірвання договору; припинення (зміна) договору.

1. Виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договору. Категорія «інтересу» висвітлювалась у попередніх підрозділах нашої роботи і було визначено, що він визначається потребами особи в отриманні певних конкретних благ. Потреби можуть мати як матеріальний, так і юридичний характер. Вони не належать до юридичних фактів, які встановлюють, змінюють або припиняють правовідношення, однак створюють умови для останніх, тобто відіграють роль передумов виникнення правовідношення з односторонньої зміни або розірвання договору. На формування інтересу на відмову від договору впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники, причому перші мають допоміжний, а другі – обов'язковий характер. Обов'язковість пояснюється тим, що виключно у випадках, встановлених договором або законом, особа має можливість трансформувати свій інтерес у реальні дії, направлені на односторонню зміну чи розірвання договірного відношення. Можливість визначити у договорі умови, що надають стороні в односторонньому порядку відмовитися від договору, С.О. Погрібний

пов'язує із принципом свободи договору, який надає можливість сторонам самостійно регулювати свої відносини [113, с.9]. Проте у випадках, коли такі обставини не закріплюються договірними умовами, однак встановлені законом такими, що надають право стороні в односторонньому порядку відмовитися від договору, вони є обов'язковими та застосовуються незалежно від договірного регулювання.

С. А. Соменков здійснив класифікацію випадків, що надають право односторонньої відмови від договору та поділив їх на чотири групи: при порушенні договору іншою стороною, на підставі норм Загальної частини ЦК, у випадку закріплення такої можливості у законі чи договорі та розсуд сторін (сторони) [186, с.99]. Тобто критерієм визначено імперативний чи диспозитивний характер норм.

Під час класифікації випадків, що визначені законодавством та надають право стороні на односторонню відмову від договору, критерієм варто встановити наявність чи відсутність порушення договірних умов контрагентом. За цим критерієм норми слід поділити на дві групи: норми, що надають право на відмову у випадках порушення іншою стороною договірних умов, та норми, що надають право на відмову в інших, не пов'язаних із порушенням, випадках.

До першої групи належать норми, які визначають конкретні юридичні факти (порушення), що надають стороні право на відмову.

У низці випадків нормотворцем визначено презумпцію відмови від договору у разі його порушення однією зі сторін. Таку конструкцію Р.В. Гринько пояснює тим, що такі випадки встановлені для зустрічних зобов'язань з одночасним виконанням, і коли одна сторона не виконує свого обов'язку у встановлений строк або виконує його не в повному обсязі, то друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, тобто відмовитися від його виконання частково чи повністю [46, с.117].

Інша група охоплює усі норми, що не вимагають порушення для набуття права відмови. У низці випадків право на відмову не пов'язується із

наявністю юридичних фактів. Зокрема така ситуація має місце тоді, коли законодавство надає право стороні відмовитися від договору тоді, коли в неї виникають припущення, що договірне зобов'язання не буде виконано відповідно до погоджених умов (ч.2 ст.849 ЦК України), оскільки ми не можемо визначити юридичним фактом обставину, яка ще не настала, а лише ймовірно може настати у майбутньому.

Аналогічне регулювання міститься і в міжнародних актах. Зокрема п.7.3.3 Принципів УНІДРУА та ст. III.-3:504 DCFR надають право стороні відмовитися від договору у випадку, якщо для неї є очевидним, що зобов'язання не буде виконано належним чином у визначений строк.

Умовою здійснення права на відмову від договору є очевидність того, що зустрічне виконання не відбудеться. Відповідно обставини, що виникли, повинні створювати таку загрозу порушення контрагентом свого зустрічного зобов'язання в майбутньому, що будь-яка особа могла б визнати ці обставини переконливими і такими, що заслуговують на увагу, а відповідну реакцію у вигляді превентивної відмови – співмірною таким діям боржника. До таких обставин зокрема можна віднести відкликання ліцензії у контрагента, арешт його рахунків або основних фондів у вигляді обладнання, що здійснення виготовлення продукції, яка є предметом договору, порушення справи про банкрутство та інші. Найтиповішою ситуацією, яка може продемонструвати таку «передбачуваність» може слугувати отримання інформації покупцем, який за договором повинен оплатити поставлену продукцію у визначений строк, що продавець позбавили ліцензії, яка є ключовою для виготовлення такої продукції, що ставить під питання його здатність виконати свої зустрічні зобов'язання в майбутньому, і в зв'язку з цим покупець вирішує відмовитися від договору превентивно. ст. III.-3:504 DCFR визначено, що в поняття передбачуваного невиконання включається також повідомлення самим боржником про неможливість виконання зобов'язання за договором.

Перш ніж скористатися своїм правом на відмову від договору при передбачуваному невиконанні, сторона повинна попередити іншу сторону і повідомити їй про існуючі обставини. Контрагент, який отримав таке попередження, має право на спростування такої інформації або ж може вчинити достатні забезпечувальні дії свого зустрічного виконання. Наприклад, він може запропонувати змінити черговість виконання, надати гарантії третьої особи щодо такого виконання.

Варто зазначити, що сторони за домовленістю можуть виключати право на одностороннє розірвання договору у зв'язку з передбачуваним невиконанням з договору, а також прямо обумовити, при порушенні яких зобов'язань боржника кредитор має право відмовитись від договору.

Ще однією ознакою невиконання у досліджуваному випадку є його істотність, про що нами вказувалось у підрозділі 1.2 дисертаційного роботи.

У зв'язку з викладеним, вважаємо за доцільне доповнити ст. 651 ЦК України ч. 2¹ такого змісту:

«ч. 2¹. Договір може бути змінено або розірвано на вимогу однієї із сторін до настання терміну виконання договірної обов'язку, якщо інша сторона заявила про те, що зобов'язання не буде виконано, або іншим чином стало очевидно, що таке невиконання буде мати місце, і за умови, що таке невиконання буде істотним».

Вказане вище також підтверджує тезу про те, що в низці випадків інтерес правомочної сторони відіграє роль юридичного факту [203, с.164]. В цивілістичній літературі така відмова дістала назву «безумовної» [54, с.112]. Прикладом безумовної відмови є право платника безстрокової ренти відмовитися від договору ренти (ч. 1 ст.739 ЦК України), право кожної сторони відмовитися від договору найму, укладеного на невизначений термін (ст. 763 ЦК України), право замовника у будь-який час відмовитися від договору підряду (ч.4 ст.849 ЦК України), пасажир має право відмовитися від поїздки (ч.1 ст.911 ЦК України) тощо.

Таким чином, на відміну від розірвання договору в односторонньому порядку за рішенням суду, при відмові від договору інтерес сторони не має в обов'язковому порядку спровоковуватися наявністю юридичного факту – порушенням договірних умов контрагентом, а може впливати виключно з потреб особи.

2. Повідомлення іншої сторони про зміну або розірвання договору. Основним етапом у динаміці відмови від договору визначається повідомлення іншої сторони про зміну або розірвання договору. Він розпочинається з моменту, коли у особи сформувався чіткий інтерес на відмову від договору в повному обсязі або частково.

Визначаючи право сторони на відмову від договору, законодавець в цей же час не встановив механізму такої відмови. Деякі норми законодавства передбачають, що сторона, яка відмовляється, має повідомити, попередити іншу сторону про свій намір (ст. 935 ЦК України, ч.3 ст. 997 ЦК України), інші норми вказують лише на можливість відмови без вказівки на необхідність її доведення до іншої сторони (ч.2 ст.1008 ЦК України, ч.1 ст.1056 ЦК України). Такий підхід, на нашу думку, є нелогічним, оскільки неможливо вважати зобов'язання припиненим або зміненим, якщо про це не відомо усім його учасникам. Вважаємо, що особа, яка бажає відмовитися від договору, повністю або частково зобов'язана повідомити про це іншу сторону, оскільки така дія сприятиме визначеності осіб, можливості передбачити їх майбутню поведінку.

Особа має довести до відома контрагента свій намір відмовитися від договору повністю або частково шляхом направлення відповідного повідомлення. В цивілістичній доктрині таке повідомлення розглядають як своєрідну оферту [50, с.303]. Проте не можна погодитися з такою думкою, оскільки оферта не є одностороннім правочином [193, с.158]; вона самостійно не породжує правових наслідків у вигляді зміни чи припинення договору, а залежить від її прийняття іншою стороною. Повідомлення про відмову не передбачає отримання згоди іншої сторони та є самостійним

способом припинення або зміни договору. Ключовою особливістю відмови є те, що друга сторона не бере в ній активної участі [16, с.234].

Відкритим залишається питання щодо визначення форми повідомлення про відмову від договору. На думку Т.В. Боднар, відмова від договору не повинна вчинятися у тій же формі, що і сам договір. Свою позицію вчена обґрунтовує тим, що, по-перше, такої вимоги не містить чинне законодавство, а по-друге, ЦК передбачає лише дві форми правочину – усна та письмову [16, с.234], тому відмова не може нотаріально посвідчуватися. Протилежної точки зору дотримується С.С. Панченко, яка вважає, що, за загальним правилом, відмова від договору має вчинятися у письмовій формі, а при відмові від нотаріально посвідченого договору, така відмова має також нотаріально посвідчуватися [111, с.50]. З такою позицією важко погодитися, оскільки, як слушно відмічає Т.О. Уразова, процедура вчинення правочинів повинна бути максимально спрощена [203, с.64], а не створювати додаткові формальні перепони у визначенні долі договірного відношення.

У такому аспекті постає питання: чи може відмова від договору виражатися мовчанням? В. І. Синайський вважав, що правочини можуть вчинятися письмово, словесно, у формі мовчання або вчиненні конклюдентних дій [181, с.164]. В юридичній літературі мовчання називають ще «правомірною бездіяльністю» [85, с.100]. Тобто сторона не вчиняє активних дій, які надавали б можливість зробити висновок про її дійсні наміри, про її волю, тому мовчання може мати юридичне значення лише у прямо передбачених законом або договором випадках. Наприклад, у договорі сторони можуть визначити, що у разі відсутності замовлення від замовника протягом десяти днів з моменту кладення договору вважається, що останній відмовився від договору про надання послуг. В цьому випадку сторони заздалегідь узгодили, що мовчання замовника визначається як акт вираження його волі на розірвання договору.

На нашу думку, повідомлення про відмову від договору може вчинятися у будь-якій доступній для учасників договору формі – усно, письмово, мовчанням чи нотаріально посвідчуватися. Основне, щоб воно було доведено до відома інших учасників та давало їм можливість зробити висновок про намір сторони відмовитися від договору повністю або частково. Цей висновок повністю узгоджується з положеннями міжнародних актів, зокрема DCFR та Принципами УНІДРУА, які не містять жодних вимог щодо форми повідомлення.

Законодавчі норми можуть визначати термін, протягом якого особа може відмовитися від договору. Наприклад, покупець може відмовитися від договору до передання йому товару (ч.3 ст.702 ЦК України), дарувальник, який передав річ іншій особі для вручення її обдаровуваному, має право відмовитися від договору дарування до вручення речі обдаровуваному (ч. 2 ст. 722 ЦК України), позичальник має право відмовитися від отримання кредиту повністю чи частково до визначеного у договорі строку його надання (ч.2 ст.1056 ЦК України). Ці обмеження встановленні з метою надання стабільності та стійкості договірним конструкціям, недопущення зловживання правом відмови з боку правомочної сторони. Якщо сторона виявляє бажання розірвати або змінити договір у інший, ніж визначений законом строк, то вона може це зробити, але не в межах інституту відмови від договору, а в рамках зміни або розірвання договору за згодою сторін чи в судовому порядку, тобто зі сплином строку втрачається право на односторонню відмову від договору.

Крім терміну, в межах якого особа наділяється правом відмови, законом або договором визначаються терміни, за який сторона має повідомити контрагента про відмову від договору. Науковці такий термін визначають як такий, протягом якого волевиявлення особи, яка вчиняє односторонній правочин, має бути доведено до відома іншої особи [230, с.8]. З цього приводу Т.О. Уразова зауважує, що для більшості односторонніх правочинів, що здійснюються у зобов'язальному

правовідношенні, питання поінформованості про них адресата має важливе практичне значення, оскільки для здійснення своїх прав чи обов'язків особа повинна знати про їх виникнення, зміну чи припинення. У випадку, коли особа необізнана, то вона може понести збитки у вигляді реальних втрат або упущеної вигоди [203, с.94]. Так, кожна із сторін безстрокового договору найму має право відмовитися від договору попередивши про це іншу сторону за один місяць (ч.2 ст. 763 ЦК України), кожна із сторін безстрокового ліцензійного договору, може в будь-який час відмовитися від договору, письмово повідомивши про це другу сторону за шість місяців до розірвання договору (ч.3 ст.1110 ЦК України), аналогічні вимоги містяться щодо безстрокового договору комерційної концесії (ч.1 ст.1126 ЦК України).

Проте в низці випадків такий строк не встановлений, тому може виникнути ситуація, що правомочна сторона може повідомити контрагента про відмову від договору частково або в повному обсязі за один день або в той же день, що може спричинити для такої сторони вкрай негативні наслідки, оскільки особа не передбачала зміну чи припинення правового зв'язку. Вирішення цієї ситуації DFCR (п. III.-1:109) здійснює шляхом встановлення розумного строку, за який сторона повинна повідомити іншу про реалізацію права відмови. Причому під час визначенні розумності, на нашу думку, слід враховувати характер договірної відношення, строк, який об'єктивно необхідний іншій стороні для змодельовання своєї поведінки до нових договірних умов або для виходу із договірної відношення без надмірних та невинуватих втрат. Тому у випадках, коли строк, за який сторона повинна повідомити іншу про відмову від договору, не встановлений законом або договором, то сторони мають керуватися розумним строком.

Важливим є визначення змісту відмови. Як вказувалось вище, відмовитись від договору особа може в повному обсязі або частково. В першому випадку зміст відмови має чітко вказувати на припинення

договірному відношенню в повному обсязі. Щодо другого випадку, то М.О. Єгорова виокремлює два основних варіанти зміни договірному відношенню шляхом застосування односторонньої відмови від договору:

а) часткова відмова від виконання договору – відмова від частини зобов'язання при існуванні складного зобов'язання, яке складається з кількох зобов'язальних правовідносин, при цьому та частина зобов'язання, дія яких відмови не стосується, виконується у повному обсязі;

б) призупинення виконання зобов'язання – тимчасова відмова від його виконання, коли зобов'язання сторін договору припиняються тимчасово і протягом цього періоду сторони, що порушила умови договору, надається можливість усунути порушення та продовжити договірні відносини без змін [54, с.437].

Як зазначалося вище, відмова від договору – це односторонній правочин. За загальним правилом, особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього, крім випадків, якщо інше не визначено законом (ч. 1ст.214 ЦК України). Проте чи поширюється це правило на відмову від договору? Якщо визначати з категорії виключення, то законом не визначено заборони такої відмови, проте і не передбачено такої можливості.

Серед науковців з цього питання не сформувалося єдиного погляду. В. Карпенчук пропонує обмежити можливість відкликати повідомлення про односторонню відмову від договору з моменту, коли вона буде доведена до відома іншої сторони, якщо закон чи договір не визначить інше [76, с.118]. Т.О. Уразова проводить аналогію із офертою та вказує, що відмова, як і пропозиція укласти договір, може бути відкликана до моменту або в момент її одержання адресатом. Вчена зазначає, що після сприйняття відмови іншою стороною особа, яка її вчинила, є зв'язаною нею, тобто вона не може її відкликати, крім випадків, коли контрагент не буде заперечувати щодо цього [203, с.89].

Вважаємо, що варто погодитися з такою позицією. У низці випадків між моментом сприйняття відмови контрагентом до моменту припинення або зміни договірної відносини проходить певний часовий проміжок, протягом якого сторони залишаються пов'язаними чинним договірним зобов'язанням, проте усвідомлюють, що після спливу терміну їх договірний зв'язок припиниться або зміниться. Протягом цього періоду (до моменту розірвання чи зміни договору) особа, яка направила відмову, може звернутися до іншої сторони з пропозицією про відкликання відмови, і якщо адресат надасть згоду на відкликання, то відмова буде вважатися відкликаною та не створювати жодних юридичних наслідків для договору. Однак у разі, якщо адресат пропозиції не надасть згоди на відкликання, то відмова не може вважатися відкликаною і буде породжувати правові наслідки у вигляді розірвання чи зміни договору. Причому така згода має бути однозначною та не містити жодних застережень, оскільки в такому разі матиме місце узгодження умов зміни чи розірвання договору, що характерно для механізму зміни чи розірвання договору за згодою сторін. Можливість сторін за власною волею продовжити чинне договірне відношення, на нашу думку, узгоджується з принципом свободи договору, відповідно до якого сторони самостійно можуть вирішувати змінювати чи припиняти договірне зобов'язання.

Таким чином, особа, яка направила відмову, може її відкликати до моменту або в момент її одержання адресатом, а також у будь-який час до моменту зміни чи розірвання договору, якщо адресат відмови надасть однозначну згоду на відкликання.

3. Припинення (зміна) договору. Відповідно до ч.3 ст.651 ЦК України правовим наслідком відмови від договору є його зміна або розірвання. Тому важливо визначити той момент, коли договір буде вважатися зміненим або розірваним. Чинне законодавство не визначає цей момент, тому варто частково погодитися з думкою Т.В. Боднар про те, що договір змінюється або припиняється з моменту одержання іншою стороною повідомлення про

відмову, якщо інший строк не вказаний у самому повідомленні [16, с.236]. Така позиція не охоплює випадків, коли у законі чи договорі визначений термін, до якого правомочна сторона має повідомити контрагента про реалізацію свого права на відмову. В такому випадку, починаючи з моменту отримання повідомлення про відмову, розпочнеться відлік визначеного у законі чи договорі періоду, який повинен пройти до моменту, коли договір вважатиметься зміненим або розірваним. І тільки після його сплину правовий зв'язок між сторонами зміниться або припиниться. Однак, на нашу думку, окремо слід визначати момент зміни або розірвання договору, який підлягає державній реєстрації, шляхом односторонньої відмови.

За загальним правилом, договір вважається зміненим або розірваним з моменту набрання рішенням суду законної сили. Однак воно не поширюється на випадки, коли для зміни або розірвання договору потрібна державна реєстрація відповідного судового рішення. Зокрема, це стосується договорів про зміну (розірвання) договорів щодо нерухомого майна, корпоративних прав, об'єктів інтелектуальної власності тощо. В таких ситуаціях договір вважається зміненим або розірваним з моменту державної реєстрації судового рішення, що набрало законної сили. Причому реєстрації підлягають судові рішення, що змінюють відомості, які містяться у державному реєстрі. Доцільність таких дій обґрунтовано у підрозділі 3.1 роботи, тому в цьому підрозділі зазначимо, що до того часу, поки судові рішення не буде внесено та зареєстровано у відповідному реєстрі, договір не може вважатися зміненим або розірваним. Щодо судового рішення, яке розриває договір, не виникає питань щодо необхідності його реєстрації, оскільки такий факт припиняє договірні відносини між сторонами, звільняє їх від договірних зобов'язань.

Висновки до розділу 3

Викладене в розділі дає підстави зробити такі висновки:

1. Можливість змінити та розірвати договір визначається принципом свободи договору. Внесення змін до договору та його розірвання за згодою сторін найкраще ілюструє бажання осіб до співпраці, націленість на досягнення результату на взаємовигідних умовах, дотримання балансу інтересів.

2. Досліджено динаміку правовідношення по зміні або розірванню договору та залежно від способу зміни й розірвання виділено етапи їх перебігу:

- зміна або розірвання договору за згодою сторін: а) виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договору; б) повідомлення іншої (інших) сторони (сторін) про бажання змінити або розірвати договір; в) узгодження можливості змінити або розірвати договір; г) виникнення зміненого договору або припинення договірного правовідношення;

- зміна або розірвання договору в судовому порядку: а) виникнення юридичного факту, що надає право на звернення до суду; б) виникнення інтересу на зміну або розірвання договору; в) звернення до суду із позовом про зміну або розірвання договору; г) винесення судового рішення про зміну або розірвання договору;

- зміна або розірвання договору в односторонньому порядку: а) виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договору; б) повідомлення іншої (інших) сторони (сторін) про зміну або розірвання договору; в) припинення (зміна) договору.

3. Доводиться, що пропозиція змінити (розірвати) договір відрізняється від оферти – пропозиції укласти договір. Пропонується пропозицію змінити договір визначати як трансформативну оферту, а пропозицію розірвати договір – як деструктивну оферту.

4. Визначено такі ознаки трансформативної та деструктивної оферти:

- а) чітко визначений адресат (інша сторона (сторони) договору);
- б) відповідність виду та природі чинного договору; в) чітко виражений намір сторони договору його змінити; г) демонстрація наміру сторони-оферента вважати себе зобов'язаним у разі акцепту; ґ) відповідність форми, що забезпечує її доведеність до відома адресата.

5. Запропоновано визначати трансформативну оферту як пропозицію, вчинену у зручній формі, сторони договору іншій стороні (сторонам) змінити чинне договірне відношення на умовах, що в ній визначені; деструктивну оферту – як пропозицію, вчинену у зручній формі, сторони договору іншій стороні (сторонам) розірвати чинне договірне відношення на умовах, що в ній визначені.

6. Досліджено випадки, коли трансформативну та деструктивну оферти слід вважати відкличною чи безвідкличною. Безвідкличною визнано оферту, яка відповідає одній із таких ознак: а) про це зазначено в самій пропозиції; б) вона визначає період для її прийняття; в) з її змісту адресат може розумно передбачати, що вона є безвідкличною. Запровадження вказаних ознак безвідкличності трансформативної або деструктивної оферти відповідатиме, на думку автора, принципу договірної свободи сторін.

7. Доводиться, що у випадках, встановлених законом або договором, сторони не можуть за власною волею змінити та розірвати чинне договірне зобов'язання, а лише після отримання згоди (дозволу) визначених осіб.

8. Обґрунтовується недоцільність надання переваги при істотному порушенні договору судовому порядку його розірвання над односторонньою відмовою від договору.

9. Визначено відмову від договору як односторонній правочин, що направлений на зміну чи розірвання договірного відношення та є обов'язковим для іншої сторони договірного правовідношення

10. Зазначається, що мирова угода та договір про зміну та розірвання договору не є тотожними та мають відмінності.

11. Доводиться, що, залежно від виду чинного договору, момент його зміни або припинення визначається по-різному: з моменту досягнення домовленості, набрання законної сили рішенням суду, доведення до відома відмови від договору, моменту, вказаного у договорі чи відмові, з моменту державної реєстрації.

12. У розділі запропоновано внести відповідні зміни до чинного законодавства України (Додаток Д).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено аналіз правового регулювання та наукових підходів до розуміння зміни та розірвання договору як цивільного правовідношення. За результатами проведено дослідження сформульовано такі висновки:

1. Зміну та розірвання договору слід визначати не лише як юридичний факт, а й як цивільне правовідношення. Визначено загальні та спеціальні ознаки зміни та розірвання договору як цивільного правовідношення.

Воля осіб або однієї особи змінити або розірвати договірне зобов'язання провокується бажанням закінчити існуючі договірні відносини, не продовжувати їхню дію. Немає значення, які причини сприяли виникненню такого бажання у сторін, але воно повинно бути у всіх учасників договору для його розірвання за взаємною згодою. У випадку, якщо таке бажання має лише одна сторона, то вона може вимагати розірвання договору або може відмовитись від нього, але за наявності визначених юридичних фактів.

2. Істотну зміну обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, слід відрізнити від непереборної сили, що виникла в процесі його виконання, адже в першому випадку виконання договору можливе, хоч і на невігідних умовах, а в іншому – взагалі неможливе.

Доведено, що зміна договору внаслідок істотної зміни обставин судом повинна обґрунтовуватись не суперечливістю суспільним інтересам та майбутньою шкодою, яка виникне у сторін, а пріоритетом розумної рівноваги. На думку автора, такий підхід є більш доцільним, оскільки ставить на перше місце рівність та збалансованість інтересів сторін у договірних відносинах, направленість на збереження та продовження договірних відносин з метою задоволення інтересів сторін, однак без безпідставного дисбалансу у відносинах. Під час зміни договору через істотну зміну обставин суд має виходити із необхідності відновлення балансу інтересів

сторін договору, які істотно порушились внаслідок непередбачуваної зміни зовнішніх, незалежних від волі осіб, обставин.

3. Визначено, що розірвання договору слід відрізнити від його припинення. Для розірвання необхідне волевиявлення всіх сторін або хоча б однієї сторони договору, а припинення відбувається і за його відсутності. Припинення має місце після спливу терміну дії договору (ст. 631 ЦК України), належного виконання (ст. 599 ЦК України), а розірвання можливе лише під час дії договору до моменту його належного виконання в повному обсязі. Зміну договору слід відрізнити від припинення договору. Зміна договору має наслідком продовження дії договірного правовідношення у зміненому вигляді, а при припиненні – договір припиняє свою дію, правовий зв'язок між сторонами втрачається. Для зміни договору необхідна воля хоча б однієї сторони, а припинення може відбуватися і за її відсутності. Під час зміни договору може відбуватися припинення дії однієї або декількох умов договору, проте вони не повинні спричинити припинення усього договору, в протилежному випадку матиме місце припинення одного договору та укладення іншого (новація).

4. Проведено класифікацію об'єктів правовідношення по зміні та розірванню договору на загальний (стан відсутності (зміни) правового зв'язку між сторонами) та спеціальний (формується в процесі узгодження початкових розрізнених інтересів (множинний та одиничний)). Об'єкти можуть бути обов'язковими та можливими, що визначається нормами законодавства та умовами укладеного між сторонами договору.

Суб'єктами правовідношення по зміні та розірванню договору визначено особи, які пов'язані з існуючим договірним правовідношенням законодавчими та договірними нормами або вступають у договірне правовідношення на стадії його зміни або розірвання у зв'язку із виконанням своїх повноважень.

5. Досліджено динаміку правовідношення по зміні або розірванню договору та залежно від способу зміни й розірвання виділено етапи їх перебігу:

- зміна або розірвання договору за згодою сторін: а) виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договору; б) повідомлення іншої (інших) сторони (сторін) про бажання змінити або розірвати договір; в) узгодження можливості змінити або розірвати договір; г) виникнення зміненого договору або припинення договірного правовідношення;

- зміна або розірвання договору в судовому порядку: а) виникнення юридичного факту, що надає право на звернення до суду; б) виникнення інтересу на зміну або розірвання договору; в) звернення до суду із позовом про зміну або розірвання договору; г) винесення судового рішення про зміну або розірвання договору;

- зміна або розірвання договору в односторонньому порядку: а) виникнення інтересу особи на зміну або розірвання договору; б) повідомлення іншої (інших) сторони (сторін) про зміну або розірвання договору; в) припинення (зміна) договору.

Визначення такого етапу зміни та розірвання договору за згодою сторін чи в односторонньому порядку, як повідомлення іншої (інших) сторони (сторін) про зміну або розірвання договору, дало підстави зробити висновок щодо особливого змісту оферти про зміну чи розірвання договору. Безвідкличною визнано оферту, яка відповідає одній із таких ознак: а) про це зазначено в самій пропозиції; б) вона визначає період для її прийняття; в) з її змісту адресат може розумно передбачати, що вона є безвідкличною. Запровадження вказаних ознак безвідкличності трансформативної або деструктивної оферти відповідатиме, на думку автора, принципу договірної свободи сторін.

6. Автором встановлено, що відповідальність боржника у вигляді зміни та розірвання договору має місце лише тоді, коли наслідком таких дій настає майнове обтяження або позбавлення суб'єктивного права порушника

договірною правовідношення, причому вона може наставати як за наявності, так і за відсутності вини такої особи.

7. Запропоновано внести такі зміни та доповнення до нормативно-правових актів України:

- пункт 1 частини 2 статті 651 ЦК України викласти в такій редакції:

«2. Договір може бути розірвано за рішенням суду на вимогу заінтересованої особи в разі істотного порушення договору стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом»;

- пункт 2 частини 2 статті 651 ЦК України викласти у такій редакції:

«Істотним є таке порушення стороною договору, коли безумовне виконання має суттєве значення для договору, або значною мірою позбавляє заінтересовану особу того, на що вона могла розумно розраховувати в момент укладення договору, або дає підстави кредитору вважати, що боржник не виконає свої зобов'язання в майбутньому»;

- пункт 3 частини 2 статті 651 ЦК України викласти в такій редакції:

«У випадку істотного порушення договору заінтересована особа має право в односторонньому порядку в повному обсязі або частково розірвати договір шляхом направлення відповідного повідомлення. У випадку незгоди з таким повідомленням інша заінтересована особа має право оскаржити його до суду»;

- після частини 2 статті 651 ЦК України доповнити новою частиною такого змісту:

«3. Договір може бути змінено або розірвано на вимогу однієї зі сторін до настання терміну виконання договірною обов'язку, якщо інша сторона заявила про те, що зобов'язання не буде виконано, або виявлено, що невиконання буде мати місце, і за умови, що таке невиконання буде істотним».

У зв'язку з цим частину третю вважати частиною четвертою;

- пункт 2 частини 1 статті 652 ЦК України викласти у такій редакції:

«Зміна обставин є істотною, якщо вони суттєво змінюють рівновагу заінтересованих осіб та їх настання не могло бути розумно передбачено»;

- частину 4 статті 652 ЦК України викласти у наступній редакції:

«4. Зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках з метою поновлення рівноваги заінтересованих осіб»;

- після частини третьої статтю 653 ЦК України доповнити частиною 4 такого змісту:

«4. Якщо договором між сторонами або законом не встановлено інше, то наслідки зміни або розірвання договору не припиняють права на відшкодування шкоди або отримання обумовленого платежу за порушення обов'язку, який виник до зміни або розірвання договору, а також не впливають на умови договору про вирішення спорів».

У зв'язку з цим частину четверту вважати частиною п'ятою;

- доповнити ЦК України статтею 654¹ такого змісту:

«Стаття 654¹ Державна реєстрація зміни та розірвання договору

1. У разі, якщо при зміні договору змінюються відомості, що містяться в державному реєстрі, то такі зміни підлягають державній реєстрації та набувають чинності з цього моменту.

2. Розірвання договору, що внесений до державного реєстру, підлягає обов'язковій державній реєстрації. Договір вважається розірваним з моменту внесення таких відомостей до державного реєстру»;

- частину 1 статті 830 ЦК України викласти у такій редакції:

«1. Якщо позичкодавець не виконує обов'язку передати річ у користування, друга сторона може відмовитися від договору позички та вимагати відшкодування завданих збитків»;

- пункт 2 частини 3 статті 997 ЦК України викласти у такій редакції:

«Страховик не має права відмовитися від договору особистого страхування при відсутності порушень зі сторони страхувальника, якщо інше не встановлено договором або законом»;

- пункт 7.1 Наказу Міністерства юстиції України №296/5 від 22.02.2012 року, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 22.02.2012 року за №282/20595 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» доповнити нормою такого змісту:

«Договір про зміну або розірвання договору щодо розпорядження майном, що є спільною сумісною власністю, зокрема подружжя, укладається з дотриманням вимог, що ставляться для укладення такого правочину»;

- пункт 7.2 Наказу Міністерства юстиції України №296/5 від 22.02.2012 року, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 22.02.2012 року за №282/20595 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» доповнити нормою такого змісту:

«7.2. Договір про зміну або розірвання договору підписується сторонами і посвідчується нотаріусом. При посвідченні договору про зміну або розірвання договору, предметом якого є спільне майно подружжя, але документ, що посвідчує право власності на нього, оформлений на ім'я одного з подружжя, нотаріус вимагає письмову згоду іншого з подружжя. Справжність підпису другого з подружжя на заяві про таку згоду повинна бути нотаріально засвідчена. На всіх наданих нотаріусу примірниках основного договору проставляється відмітка про його зміну або розірвання, у якій зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору про зміну або розірвання, проставляється нотаріусом підпис і скріплюється його печаткою».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lando O. Principles of European Contract Law. New York: Kluwer Law International. 2003. 291 p.
2. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR). prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group), based in part on a revised version of the Principles of European Contract Law / Edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte- Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano and Fryderyk Zoll. Munich: sellier. european law publishers. 2009. URL: http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf (дата звернення 23.04.2017 року)
3. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву в 2-х т. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. Т.1. 490 с.
4. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. Москва: Типография Известий Советов депутатов трудящихся СССР, 1940. 105 с.
5. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. Москва : Юридическая литература, 1982. Т.2. 359 с.
6. Алексеев С.С. Проблемы теории и права: в 2-х. Свердловск: изд-во Сверл. Юрид ин-та, 1972. Т.1. 396 с.
7. Алексеев І. С. Поняття та функції цивільно-правового договору. *Форум права*, 2010. № 2. с. 7-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення 05.05.2016 року).
8. Андреева С.Е, Сивачева И.А., Федотова А.И. Договор: заключение, изменение, расторжение. Москва : Проспект, 1997. 376 с.
9. Бабіч І. Проблема визначення поняття «предмет договору» у цивільному праві та цивільному законодавстві. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2005. № 12. С.28-34

10. Баранова Л.М. Одностороння відмова від зобов'язання як спосіб неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних цивільних прав. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2 (8). 2015. URL : <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/63628/59102> (дата звернення 11.07.2017 року)
11. Барон Ю. Система римського громадянського права: в 6 кн.: пер с нем. СПб: Юрид. центр Пресс, 2005. 156 с.
12. Басин Ю.Г. Вопросы советского жилищного права. Алма-Ата: Изд-во Казах. ун-та. 1963. 244 с
13. Бервено С.М. Проблеми договірної права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 14 с.
14. Беляєва А.П. Принцип свободи договору в правовому регулюванні зовнішньоекономічного контракту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2005. 20 с.
15. Боднар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 269 с.
16. Боднар Т.В. Одностороння відмова в договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2012. №1 (41). С.232-241.
17. Бойко Н.М. Зміна умов договору позички, розірвання та припинення договору. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2012, №3 (43). С.113-116.
18. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : автореф. дис. ...канд. юрид наук: 12.00.03. Харків, 2005. 20 с.
19. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2005. 211 с.
20. Братусь С.Н. К вопросу об объекте правоотношения по советскому гражданскому праву. *Советское государство и право*. Москва, 1950. №9. С.86-91.

21. Вавженчук С.Я. Базові засади виконання договірних зобов'язань. *Юридична Україна. Питання розвитку приватного права*. URL : <http://www.pravnuk.info/urukrain/1296-bazovi-zasadi-vikonannya-dogovirnogo-zobov-yazannya.html> (дата звернення 05.05.2018 року).

22. Валах В.В. Відмежування правонаступництва від суміжних явищ у цивільному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2015. Серія «Право». Вип. 30. Т. 1. С. 114-118.

23. Васильев Е.А., Комаров А.С. Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник 4-е изд., перераб. и доп в 2-х т. Москва, 2008. Т.1. 560 с.

24. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL : <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk-ru/згода> (дата звернення 7.10.2017 року)

25. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т.Бусел. Київ-Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

26. Венедиктова І.В. Категорія охораняемого законом інтереса в гражданском праве Украины. *Приватне право*. Київ, 2013. №1. С. 155-168.

27. Венедиктова І.В. Охораняемый законом интерес в гражданском праве: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 288 с.

28. Венедиктова І.В. Інтерес як складовий елемент цивільних відносин. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права [Матвєєвські цивілістичні читання]*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ. 19 жовтня 2012 року. Київ : ТОВ «Білоцерківдрук». 2013. Т.1. С.102

29. Вердников В.Г., Кабалкин А.Ю. Гражданско-правовые формы товарно-денежных отношений. Москва : Юрид. Лит, 1970. 224 с.

30. Вишнеvский А. Ф., Горбатюк Н.А., Кучинский В. А. Общая теория государства и права. Минск : Амалфея, 2002. 656 с.

31. Вільнянський С.І. Радянське цивільне право : навч. посіб. Харків : вид-во ХДУ, 1966. Ч.1. 320 с.

32. Вороніна Н.В. До питання оборотоздатності об'єктів цивільних прав. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2014. Випуск 6-1. Том 1. С.131-133.

33. Гамбаров Ю.С. Гражданское право. Общая часть. Москва : Зерцало, 2003 (по изд 1911г.). 684с.

34. Гармонизация договорного права / под. ред. У. Хелльманна, С.А. Балашенко, Ю.В. Белоусова. Хмельницкий: Хмельницкий ун-ет управления и права, 2015. 268 с.

35. Господарське право: підручник. 2-ге вид., перероб і доп. / за ред. В.С. Щербина. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 260 с.

36. Господарський кодекс України від 16.01.2013 р. № 436-IV. URL :<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page> (дата звернення 10.03.2018 року).

37. Грабовська А.О. Особливості правового регулювання односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору) та односторонньої зміни його умов. *Вісник Верховного Суду України*. Київ, 2015. № 1 (173). С. 32-38.

38. Гражданское право / под ред. А.П. Сергеева и Ю.К. Толстого. СПб, 1996. 428 с.

39. Гражданское право в 3 т. / отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. Т. 3. 632 с.

40. Гражданское право Украины: учебник для вузов системы МВД Украины : в 2-х ч. / под. ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. Харьков : Ун-т внутр. дел; «Основа». 1996. Ч. 1. 440 с.

41. Гражданское право : учебник для вузов. / под общ ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. Москва : Изд. группа НОРМА – ИНФРА., 1998. Ч. 1. 464 с.

42. Гражданское право : в 2 т. / отв ред. проф. Суханов Е.А. 2-е изд, перераб и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2004. Т. 1. 203 с.

43. Гражданское право : учебник / под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. Москва : Юристъ.1997. Ч. 1. 472 с.
44. Гражданское процессуальное право : Учебник / под ред. Шакарян М.С. Москва : ТК Велби, Проспект, 2004. Т. 2. Полутом 1. 209 с.
45. Гринько (Русу) С.Д., Заверуха С.В. Шкода і збитки як умови цивільно-правової відповідальності : порівняльно-правовий аналіз. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2012. № 4 (44). С. 101-109.
46. Гринько Р.В. Відмова від договору як захід оперативного впливу у зобов'язальних правовідносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2014. Серія ПРАВО. Вип. 28. Т. 1. С. 115-118.
47. Гринько Р.В. Заходи оперативного впливу у зобов'язальних правовідносинах : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 199 с.
48. Димінська О.Ю. Особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану дефектом у продукції, за законодавством України та ЄС. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2014. №4 (52). С.61-68.
49. Димінська О.Ю. Правова природа окремих принципів договірної права ЄС. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2016. № 58. С.213-219.
50. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб / за ред. О.В. Дзери. Київ, 2008. 567 с.
51. Договорное право. Книга первая. Общие положения. изд. 3-е, стереотипное / под ред. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Москва : Статут, 2001. 848 с.
52. Договорное право. Общие положения / под ред. М.И. Брагинский, В. В. Витрянский. Москва : Статут, 1997. 682 с.
53. Дрішлюк О. П. Зміна та розірвання договору як спосіб захисту цивільних прав та законних інтересів учасників договірних відносин. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2009. №3 (31). С. 113-118

54. Егорова М. А. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора. Москва : Статут, 2008. 508 с.
55. Жилінкова І. В. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Проблеми цивільного права і процесу*. 2012. Вісник №1 (68). С. 100-107. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7499/1/Zhulinkova_100.pdf (дата звернення 4.07.2015 року).
56. Жилінкова І.В. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2012. № 1. С. 100–107
57. Заверуха С.В. Цивільно-правова відповідальність за договором купівлі-продажу: дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03. Хмельницький, 2014. 218 с.
58. Завидов Б.Д. Договор: подготовка, заключение, изменение / отв. ред. Н.П. Курцев. Москва : ИНФРА, 1997. 352 с.
59. Загальна теорія держави і права: навч. посіб./ за ред. В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
60. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищ навчальних закладів / за ред. Цвіка М.В., Петришина О.В. Харків : Право, 2009. 584 с.
61. Задорожна С. М. Угода про вибір права, застосовного до цивільно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці. 2010. Вип. 538. Правознавство. С. 68–72.
62. Заїка Р.Ю. Юридична природа цивільно-правової відповідальності без вини. *Юридична наука*. Київ, 2014. № 5. С.7-14.
63. Зайцев Ю. Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно-мовного оформлення (на матеріалі Цивільного кодексу України). Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А.С.Довгерта. Київ, 2000. С.322-334.
64. Заменгоф З.М. Изменение и расторжение хозяйственных договоров. Москва : Юрид.лит., 1967. 144 с.

65. Зобов'язальне право України : підручник /за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. Київ : Істина, 2011. 848 с.
66. Иоффе О. С. Гражданское право. Избранные труды. Москва : Статут, 2000. 777 с.
67. Иоффе О. С. Обязательственное право. Москва : Юрид. Лит, 1975. 880 с.
68. Иоффе О.С. Правоотношения по советскому гражданскому праву. Ленинград : ЛГУ, 1949. 144 с.
69. Исаков В.Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1980. 128 с.
70. Кабалкин А. Ю. Изменение и расторжение договора. *Российская юстиция*. Москва, 1996. № 10. С. 22-27.
71. Калабеков В.Ш. Договор как универсальная правовая конструкция : дис. ... канд. юр наук. : 12.00.03. Москва, 2003. 144с.
72. Калаур І.Р. Договірні зобов'язання з передання майна в користування: проблеми теорії та практики : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. 480 с.
73. Калаур І.Р. Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України: дис. ... док.-ра юрид. наук. : 12.00.03. Київ, 2015. 466 с.
74. Каменецкая М. С. Существенное нарушение договора контрагентом как основание его расторжения. *Законодательство*. Москва, 2004. № 10. С. 16-24.
75. Карапетов А.Г. Основные тенденции правового регулирования расторжения нарушенного договора в зарубежном и российском гражданском праве: дис. ... док.-ра юрид. наук. : 12.00.03. Москва, 2011. 499 с.
76. Карпенчук В. Зміна або розірвання договору за Цивільним кодексом України. *Право України*. Київ, 2003. № 8. С. 118–119.

77. Касап В.М. Заміна сторін у цивільно-правовому зобов'язанні : дис. ... канд. юрид наук: 12.00.03. Тернопіль, 2017. 229 с.
78. Кисель И.В. Обязательства с участием третьих лиц : автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Москва, 2002. 28 с.
79. Ковалевская Н. С. Договор в пользу третьего лица. *Вестник ЛГУ*. Ленинград, 1984. № 5. С. 99–102.
80. Кожевников С.Н. Социально-правовая активность личности. *Советское государство и право*. Москва, 1980. № 9. С.20-27
81. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВРURL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 06.08.2017 року).
82. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. 430 с.
83. Коссак В.М. Співвідношення категорій «розірвання» та «припинення» договірних зобов'язань. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. URL : <http://www.univer.km.ua/visnyk/46.pdf> (дата звернення 07.07.2017 року).
84. Кравець О. М. До питання про поняття «розірвання цивільно-правового договору». *Право і безпека*. 2010. № 2 (34). С. 210-215.
85. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. Москва : Госюриздат, 1958. 182 с.
86. Красавчиков О.А. Гражданская правосубъектность как правовая форма. *Правовые проблемы гражданской правосубъектности: межвузовский сборник научных трудов*. Свердловск, 1978. Вып №62. С.17-18.
87. Кузнецов Д.В. Расторжение договора и отказ от договора в гражданском законодательстве. *Право и экономика*. Москва, 2004. № 9. С.29-34.
88. Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Вибрані праці. Київ, 2014. 544 с.

89. Кузнецова Н.С. Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве. Київ : Наукова думка, 1993. 160 с.
90. Кузнецова Н.С. Принципи сучасного зобов'язального права України. *Українське комерційне право*, Київ, 2003. №4. С. 9-17.
91. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. Москва: Юрид. центр Пресс, 2002. 568 с.
92. Лехкар О. В. Договір приєднання в цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид наук :12.00.03. Харків, 2008. 20 с.
93. Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України: автореф. дис. ...канд. юрид наук : 12.00.03. Київ, 2001. 13с.
94. Луць В.В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. *Приватне право*. Київ, 2013. №1. С.118-128.
95. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
96. Магазинер Я. М. Избранные труды по общей теории права /отв. ред. А. К. Кравцов. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. 352 с.
97. Майданик Л.Р. Деякі аспекти оборотоздатності особистих немайнових благ фізичних осіб за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Ужгород, 2014. Серія «ПРАВО». Вип. 28. Т. 1. С.141-143.
98. Макарчук Л. В. Критерії істотності порушення договору як підстави його розірвання. *Часопис Київського університету права*, Київ, 2013. №2. С. 201-205.
99. Макарчук Л.В. Порядок розірвання договору шляхом односторонньої відмови від нього. *Південноукраїнський правничий часопис*, Одеса, 2013. №2. С.50-52.
100. Мацегорін О.І. Поняття та зміст захисту цивільних прав. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2011. № 3. С. 143-146.
101. Мейер Д.И. Русское гражданское право в 2 ч. по испр и доп 8-му узд, 1902. Москва : Статут, 2000. 243 с.

102. Миронец Е.Е. Изменение и расторжение договора по гражданському законодательству Российской Федерации: дис. ... канд. юр наук : 12.00.03. Краснодар, 2002. 169 с.

103. Місяць А.П. Відчуження майна особою, якій воно не належить на праві власності : дис. ... канд. юрид наук: 12.00.03. Київ, 2014. 202 с.

104. Надьон В.В. Рішення суду як підстава виникнення, зміни, припинення та поновлення суб'єктивного цивільного обов'язку (теоретичний та практичний аспект). *Цивільне право і цивільний процес. Проблеми законності*, 2017. Вип. 139. 2017. С. 43-51. URL : <http://oaji.net/articles/2017/3229-1513681956.pdf> (дата звернення 03.01.2018 року).

105. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / за відп. ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової, В.В.Луця. К.:Юрінком Інтер, 2005. Т.1. 842 с.

106. Немченко С.С. Принцип свободи договору – головний принцип договірних відносин у цивільному праві. *Південноукраїнський правничий часопис. Проблеми цивільного та господарського права*, Одеса, 2014. №3. С.101-103.

107. Новий тлумачний словник української мови / укл. В. Яременко, О.Сліпушенко. Київ, 1998. Т.4. 612 с.

108. Оболонкова, Е. В. Односторонний отказ от исполнения обязательства: научно-практическое исследование: монографія. Москва : Волтерс Клувер, 2010. 144 с.

109. Олюха В.Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції і система: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2003. 20 с.

110. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page2?text=%E7%E3%E4#w11> (дата звернення 12.03.2018 року).

111. Панченко С.С. Одностороння відмова від договору як підстава припинення строку його дії. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2016. №60. С.45-55.

112. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

113. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 36 с.

114. Постанова Верховного Суду України від 21.10.2015 р. у справі №6-1161/цс15. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53068687> (дата звернення 28.12. 2015 року).

115. Постанова Верховного суду України у справі № 6-17цс17 від 22.02.2017 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65074110> (дата звернення 07.05.2018 року).

116. Постанова Верховного Суду України від 19.10.2016 р. у справі №2/202/7607/14-ц URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62323979> (дата звернення 07.12.2016 року).

117. Правила приєднання електроустановок до електричних мереж: затв. Постановою Нац. комісії, що здійснює держ. регулювання у сфері енергетики від 17.01.2013 року № 32. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0236-13/page> (дата звернення 23.05.2016 року).

118. Празька угода : ратифіковано Законом України № 1469-VIII від 14.07.2016 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_161/page (дата звернення 09.09.2016 року).

119. Принципи європейського договірного права. URL : <http://law.edu.ru> (дата звернення 23.02.2015 року).

120. Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації пер. з англійської ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД». Київ.: Асоціація «ЗЕД», 2013. 304 с.

121. Принципи міжнародних комерційних договорів від 01.01.1994 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_920 (дата звернення 06.06.2017 року).

122. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993р. № 3792-XII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/page?text=%E7%EC%B3%ED> (дата звернення 20.07.2017 року)

123. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення 9.03.2018 року)

124. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 року №1952-IV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення 11.03.2018 року).

125. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003р. № 755-IV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення 11.02.2018 року).

126. Про заставу : Закон України від 02.10.1992 р. № 2654-XII URL. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12> (дата звернення 18.05.2018 року).

127. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: Наказ Мін. внутр. справ №622 від 21.08.1998 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98> (дата звернення 01.11.2017 року).

128. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Мін. юстиції України №296/5 від 22.02.2012 р., зареєстрований в Міністерстві юстиції України 22.02.2012 р. за №282/20595.

URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0282-12> (дата звернення 07.01.2018 року).

129. Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту : Пост. Кабінету міністрів України №176 від 18.02.1997 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/176-97-%D0%BF/page2> (дата звернення 18.03.2018 року).

130. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. №1023-XII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення 21.11.2017 року).

131. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995р. № 20/95-ВР. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 5.11.2017 року).

132. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. №161-XIV URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (дата звернення 15.12.2017 року)

133. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/page?text=%E7%EC%B3%ED> (дата звернення 27.11.2017 року)

134. Про прокуратуру : Закон України № 1697-VII від 14.10.2014 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page2> (дата звернення 10.03.2018 року).

135. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. №1697-VII URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення 11.02.2018 року).

136. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2019-19?find=5&text=%F0%EE%E7%B3F0%E2%E0F2%E8#w11> (дата звернення 15.05.2017 року).

137. Процьків Н.М. Правове регулювання розірвання цивільно-правових договорів за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. 19 с.

138. Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствие. Ленинград, 1960. 171 с.

139. Рабінович П.М. Суб'єктивне право. Юридична енциклопедія: в 6 т / ред. Ю.С.Шемшученко. Київ : Укр. Енцикл., 2003. Т.5. 681 с.

140. Рішення Апеляційного суду Житомирської області від 21.09.2016 р. по справі № 278/812/16-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61542414> (дата звернення 01.02.2017 року).

141. Рішення Апеляційного суду Одеської області від 27.09.2016 р. у справі №500/6827/15-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61874456> (дата звернення 20.12.2016 року).

142. Рішення Білозерського районного суду Херсонської області від 16.04.2015 р. по справі №648/1148/15-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46019664> (дата звернення 01.09.2016 року).

143. Рішення Деснянський районний суд міста Чернігова від 12.10.2016 р. у справі №750/4860/16-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62102420> (дата звернення 05.01.2017 року).

144. Рішення Деснянського районного суду м. Чернігова від 06.03.2017 р. у справі № 750/11885/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65120260> (дата звернення 04.04.2017 року).

145. Рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 22.06.2016 р. у справі №750/1286/16-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58458498> (дата звернення 07.11.2017 року).

146. Рішення Каховського міськрайонного суду у справі №658/5433/14-ц від 05.06.2015 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45871740> (дата звернення 27.11.2017 року).

147. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 28.09.2016 р. у справі №640/9546/16-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61721171> (дата звернення 24.11.2016 року).

148. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. №18-рп/2004 у справі 1-10/2004 URL : <http://www.ccu.gov.ua/docs/511> (дата звернення 04.04.2017 року).

149. Рішення Конституційного суду України від 09.07.2002 р. за №15-рп/2002 URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02> (дата звернення 4.09.2017 року).

150. Рішення Костопільський районний суд Рівненської області від 07.04.2016 р. у справі №564/53/16-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57498145> (дата звернення 21.05.2016 року).

151. Рішення Краматорського міського суду Донецької області від 09.11.2015 р. у справі №234/16763/15-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53952630> (дата звернення 03.03.2016 року).

152. Рішення Маловисківського районного суду Кіровоградської області 30.09.2014 р. у справі № 392/2403/13-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41054343> (дата звернення 07.04.2015 року).

153. Рішення Подільського районного суду міста Києва від 24.01.2013 р. у справі № 2607/14839/12. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28951411> (дата звернення 11.11.2016 року).

154. Рішення Рівненського міського суду Рівненської області у справі №569/2108/15-ц від 14.05.2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44383215> (дата звернення 20.02.2018 року).

155. Рішення Решетилівського районного суду Полтавської області від 28.04.2016 р. у справі №546/1112/15-ц URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58020776> (дата звернення 01.10.2016 року).

156. Рішення Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 13.06.2016 р. по справі № 192/2023/16-ц URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58419498> (дата звернення 24.09.2017 року).

157. Рішення Цюрупинського районного суду Херсонської області від 10.12.2015р. у справі №664/3136/15-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54291260> (дата звернення 07.03.2016 року).

158. Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. *Форум права*. 2011. № 2. С. 786–791. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11rojdzp.pdf> (дата звернення 12.09.2017 року).

159. Родоман Т. О. Проблема визначення поняття зміни умов договору. *Судова апеляція*. Київ, 2014. №3 (36). С. 112-117.

160. Родоман Т.О. Зміна умов договору як спосіб захисту цивільних прав та інтересів: автореф. дис. ... канд.. юр. Наук : 12.00.03. Київ, 2018. 23 с.

161. Родоман Т.О. Характеризуючі ознаки поняття «зміна договору» в цивільному законодавстві України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Київ, 2014. №4 (75). С.46-51

162. Рожкова М. А. Судебный акт и динамика обязательства. Москва : Статут, 2003. 140 с.

163. Рожкова М.А. Основные понятия арбитражного процессуального права. Москва : Статут, 2005. 572 с.
164. Рожкова М.А. Юридические факты гражданского и процессуального права : соглашения о защите прав и процессуальные соглашения. Москва : Статут, 2009. 332 с.
165. Ромащенко І.О. Зміна та припинення правовідношення як способи захисту цивільних прав. Київ : Алерта, 2016. 242 с.
166. Ромащенко І.О. Співвідношення понять «зміна правовідношення», припинення правовідношення», «зміна права» та «припинення права» у цивільному праві. *Право і громадянське суспільство*. Київ, 2015. №1. С. 62-68.
167. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс : підручник. 3-тє вид., допов. Київ : ВД «Дакор», 2013. 672 с.
168. Ромовська З.В. Проблеми загальної теорії права у проекті ЦК України / Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А.Довгета. Київ : Український центр правничих студій, 2000. С.41-43.
169. Російсько-український словник ділової мови / за ред. М. Дорошенко, М. Станіславський, В. Страшкевич. Харків, 1930. 344 с.
170. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологи. СПб. : Питер, 2001. 720 с.
171. Саватье Р. Теория обязательства. Юридический и экономический очерк / пер и вступ.ст : Халфина Р.О. Москва : Прогресс, 1972. 440 с.
172. Савиньи Ф. К. Обязательственное право. Москва, 1876. 581 с.
173. Савченко С.В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. *Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород, 2013. № 3-2. С.53-57
174. Сарбаш С.В. Исполнение договорного обязательства. Москва : Статут, 2005. 636с.

175. Сахарук Д. Поняття та види форми правочину. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2003. №12. С.43-47

176. Сборник ЮНСИТРАЛ по прецедентному праву, касаючомуся Конвенції Організації Об'єднаних Націй о договорах міжнародної купли-продажу товарів. Нью-Йорк: ООН. 2012. 758 с. URL: <http://www.uncitral.org/pdf/russian/clout/CISG-digest-2012-r.pdf> (дата звернення : 10.05.2018 року).

177. Селиванов В. И. Избранные психологические произведения: Воля, ее развитие и воспитание. Рязань, 1992. 574 с.

178. Сенін Ю.Л. Новація як спосіб припинення зобов'язань за цивільним законодавством України: автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2013. 22 с.

179. Сенчищев В.И. Объект гражданського правоотношения. Общее понятие / Актуальные вопросы гражданського права / под. ред.. М.И.Брагинского. Москва, 1999. С.109-112

180. Симанов, А.Л. Понятие «состояние» как философская категория. Новосибирск, 1982. 128 с.

181. Синайский В.И. Русское гражданское право. Москва: Статут, 2002. 427 с.

182. Сібільов М. М. Предмет приватного (цивільного) права. *Право України*. Київ, 2014. № 6. С. 66-74,

183. Сібільов М.М. Співвідношення актів цивільного законодавства і договору та базові моделі регулювання договірних відносин за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. Хмельницький, 2004. № 4. С. 56-61

184. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Харків, 2005. 656 с.

185. Скрипник В.Л. Речі з родовими ознаками як об'єкти цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2017. Серія Право. Вип. 42. С. 93-97.

186. Соменков С.А. Расторжение договора в гражданском обороте: теория и практика 2-е изд., перераб. и доп. Москва: МЗ-Пресс, 2005. 208 с.
187. Соменков С.А. Расторжение договора: теория и практика. Москва : МЗ-Пресс, 2002. 228 с.
188. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.03. Київ. 203 с.
189. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 41 с.
190. Стребкова О.С. Изменение и расторжение договора в российском гражданском праве : моногр. Белгород: Изд-во БелГУ, 2008. 172 с.
191. Сульженко Ю. Форми і способи захисту суб'єктивних прав та законних інтересів. *Право України*. Київ, 2005. №12. С. 24-28.
192. Талдикін О.В. Правосуб'єктність фізичних осіб: окремі аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпропетровськ, 2014. № 2. С.55-60.
193. Таш'ян, Р. І. Односторонні правочини у цивільному праві: монографія. Харків : Право, 2010. 200с.
194. Теория государства и права / под. ред. В.К.Бабаева. Москва,1999. 274 с.
195. Теория государства и права: учебное пособие для высших учебных заведений /под ред.В.Г.Стрекозова. Москва : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. 384с.
196. Теория государства и права: ученик /под ред. Н.И.Матузова, А.В.Малько: 2-е издперераб и доп. Москва : Юристь, 2004. 245с.
197. Тихомиров Ю.А. Право и публичный интерес. *Законодательство и экономика*. Москва, 2002. №3 (215). С.4-7
198. Толстой В.С. Исполнение обязательств. Москва : Юрид.лит., 1973. 208 с.

199. Томарова О. Право на односторонню відмову від договору як секундарне право. *Підприємництво, госп-во і право*. Київ, 2010. № 9. С. 58–61
200. Турчак І.О. Підстави припинення цивільно-правового договору. *Науково-інформаційний вісник. Право*. Івано-Франківськ, 2012. №5. С.166–172
201. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30.11.2015 р. : ратифіковано Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 07.07.2016 року).
202. Уемов А. И. Вещи, свойства и отношения. Москва, 1963. 184 с.
203. Уразова Г.О. Категорія відмови в цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2015. 217с.
204. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 01.11.2016 р. у справі №381/5847/13-ц URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62464555> (дата звернення 02.02.2017 року).
205. Ухвала Апеляційного суду Кіровоградської області від 13.01.2015 р. у справі №392/2403/13-ц URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42325537> (дата звернення 05.02.2016 року).
206. Фединяк Л. Мирова угода як спосіб врегулювання цивільно-правових спорів : окремі питання. URL : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/881/%D4> (дата звернення 02.02.2018 року).
207. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА, 1997. 576с.
208. Філософія права : підруч. для юрид. спец. / за ред. А. А. Бачиніна, В. С. Журавського, В. А. Панова. Київ : Ін Юре, 2003. 472 с.

209. Халфина Р. О. *Общее учение о правоотношении*. Москва, 1974. 348с.
210. Халфина Р.О. *Договор в английском праве*. Москва : Изд-во АН СССР, 1959. 319с.
211. Халфина Р.О. *Значение и сущность договора в Советском социалистическом гражданском праве /отв ред В.Н.Можейко*. Москва, 1954. 239с.
212. Ханик-Посполітак Р. Принцип свободи договору в Європейському праві. *Наукові записки*. Київ, 2006. Т.3. Юридичні науки. С.128-120
213. Харитонов Є.О. Деякі питання класифікації юридичних фактів. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2008. Вип. 42. С.73-81
214. Харитонova О.І., Харитонов Є.О., Коссак В.М. *Господарський кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. Харитонovої О.І.* Харків : Одіссей, 2007. 832с.
215. *Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав: монографія / под общ. ред. И.В.Спасибо-Фатеевой*. Харьков : Право. 2015, 720с.
216. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. *Вісник Національної академії правових наук України Загальні проблеми правової науки*. Харків, 2009. №3 (58) С.29-38.
217. Хвостов В. М. *Система римского права: учебник*. Москва: Изд-во Спарк,1996. 522 с.
218. *Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової, Р.А.Майданика*. 3-тє вид, перероб і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
219. *Цивільне право України. Особлива частина : підручн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика*. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.

220. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: у 2 т. Загальна частина / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ : ІнЮре, 2003. Т.1.520 с.
221. Цивільне право України: курс лекцій у 6т. /за ред.. Р.Б.Шишки та В.А.Кройтора. Харків : Еспада, 2004. Т.1 Кн. 2.152с.
222. Цивільне право України: навч посібник / за ред. Стефанчука Р.О. Київ : Правова єдність, 2009. 536 с.
223. Цивільне право України: підручник у 2-х кн. / за ред.. Дзери О.В., Кузнєцової Н.С. 2-ге вид, допов і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Кн.1. 736 с.
224. Цивільне право України:курс лекцій у 6т. за ред. Шишка Р.Б., Кройтера В.А. 2-ге вид. Харків : Еспада, 2008. Т.1 680 с.
225. Цивільний кодекс України: наук-практ. комент / за заг ред. Харитонова Є.О., Голубєвої Н.Ю. 7-е вид. Харків : ТОВ «Одіссей», 2011. 1216с.
226. Цивільний кодекс України: наук-практ. коментар /за ред. Я.М.Шевченко. Київ, 2004. Ч.1. 283с.
227. Цивільний процес: навч. посіб / за ред.. Білоусова Ю.В. Київ: Прецедент, 2005. 293 с.
228. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 2.05.2018 року).
229. Черняк О.Ю. Правова природа обов'язку споживача: досвід України та ЄС. *Міжнародне приватне право : Україна та ЄС*. С.184-189. URL : http://www.univer.km.ua/statti/chernyak_o.yu._pravova_pryroda_obovyazku_spozhyvacha_dosvid_ukrayiny_ta_yes_8.pdf (дата звернення 3.04.2018 року)
230. Чигир В.Ф. Сделки в гражданском праве. Минск : Амалфея, 2006. 172 с.

231. Чубоха Н.В. Принцип диспозитивності у цивільному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. Ужгород, 2013. Вип. 21. Ч. II. Т.1. С.299-302

232. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Москва : Издание Бр. Башмаковых, 1910 577с. URL : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/56/Шершеневич_Г._Ф._-_Общая_теория_права_%281912%29.pdf (дата звернення 01.05.2016 року).

233. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изд 1907г.). Москва : Спарк, 1995. 300с.

234. Шимон С.І. Майнові права в системі об'єктів цивільних правовідносин та цивільного обороту. *Форум права*. 2011. №4. С.841-846 http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення 21.03.2015 року).

235. Шимон С.І. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки для наукової дискусії. *Юридична Україна*. Київ, 2011, №4. С.58-64.

236. Щекина Е.А. Арбитражное соглашение и соглашение о применимом праве во внешнеэкономических обязательствах: соотношение категорий. *Економічна теорія та право*. Харків, 2016. № 4 (27). С.129-144.

237. Юридичні терміни. Тлумачний словник 2-ге вид. за ред. Гончаренко В.Г. Київ : Либідь, 2004. 320 с.

238. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. Свердловск, 1972. 212 с.

239. Яроцький В. Л. Самоорганізаційні засади функціонування сфери цивільно-правового регулювання як різновиду соціальних управлінських систем. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2007. № 4(51). С. 115–123.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях:

1. Весна Н.О. Деякі питання визначення поняття цивільно-правового договору. *Університетські наукові записки. Хмельницький*, 2015. №2 (54). С.103-108
2. Весна Н.О. Зміна договору за згодою сторін. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. №4 (II). С.39-45
3. Весна Н.О. Істотне порушення договору як підстава його розірвання в міжнародному та зарубіжному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Випуск 38. Том 1. С.76-79
4. Весна Н.О. Зміна та розірвання договору в контексті правомочностей співвласника майна. *Університетські наукові записки. Хмельницький*, 2016. №3 (59). С.377-383
5. Весна Н.О. Суб'єкти правовідносин по зміні або розірванню цивільно-правового договору. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №2, Т.2, С.3-7

Стаття у міжнародному науковому фаховому виданні:

1. Весна Н.О. Розірвання договору як цивільне правовідношення. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. №11 (17). С.77-83

Відомості, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Весна Н.О. Проблемні питання зміни предмету договору у цивільному праві України. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф. «Тринадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2014. Ч.1. С.77-78.
2. Весна Н.О. Розірвання договору у судовій практиці України. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф.*

«Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23-24 жовтня 2015 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2015. Ч.1. С.86-88.

3. Весна Н.О. Практика розгляду судами спорів, пов'язаних із зміною договору. *Держава і право: проблеми становлення та стратегія розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Ужгород, 25-26 грудня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет. 2015. С.65-66.

4. Весна Н.О. Особливості розірвання договору оренди землі. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф. «П'ятнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2016. Ч.1. С.95-96.

5. Весна Н.О. Зміна та розірвання договору в судовому порядку. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнар. наук. конф. «Шістнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2017. Ч.1. С.107-109.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Основні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи оприлюднено в доповідях на таких *міжнародних конференціях*: «Тринадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 14-15 листопада 2014 року) (*особиста участь*), «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23-24 жовтня 2015 року) (*особиста участь*), Міжнародна науково-практична конференція (м. Ужгород, 25 – 26 грудня 2015 р.) (*особиста участь*), «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 року) (*особиста участь*), «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 року) (*особиста участь*).

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ
(ОБЛСПОЖИВСПІЛКА)
ДУНАЄВЕЦЬКЕ

РАЙОННЕ СПОЖИВЧЕ ТОВАРИСТВО

32400, Хмельницька обл., м. Дунаївці, вул. Шевченка, 51
Ідент. код 01773170 р/р 26007010058376 в Дунаєвецькій ПАТ "Укрсоцбанк" МФО 300023
тел. (03858) 3-11-89, тел./факс (03858) 3-11-94
ел. адреса dpfirm.dp@gmail.com

26 квітня 2018 р. № 34

А К Т

ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів наукових досліджень

Весни Наталії Олександрівни

*на тему "Зміна та розірвання договору як цивільне правовідношення"
зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право*

Правління Дунаєвецького районного споживчого товариства цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Весни Наталії Олександрівни «Зміна та розірвання договору як цивільне правовідношення» використовуються в практичній та теоретичній діяльності, зокрема, під час проведення занять з працівниками підприємств райспоживтовариства на тему: «Договірна діяльність підприємства» та в процесі виконання підприємствами договірних зобов'язань.

Голова правління

М.В.Тимчишин

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ

**Кам'янець-Подільське
районне споживче товариство**

вул. Огієнка, 22, м. Кам'янець-Подільський, 32300

тел.: 0-3849 9-14-68

kampodrst@gmail.com

№15

від «10» квітня 2018 р.

А К Т

ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів наукових досліджень

Весни Наталії Олександрівни

на тему «Зміна та розірвання договору як цивільне правовідношення»

зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне

право; міжнародне приватне право

Результати дисертаційного дослідження Весни Н.О. «Зміна та розірвання договору як цивільне правовідношення» використані в процесі діяльності підприємств районного споживчого товариства.

Зокрема, використано положення наукової роботи щодо механізму реалізації права на зміну та розірвання договору, оформлення повідомлення про відмову від договору.

При розробці типових договорів оренди було використано положення щодо визначення підстав односторонньої відмови від договору.

**Голова правління споживчого
райспоживтовариства**

В.К. Дяконова

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29000. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-80-82
 E-mail: info@univer.km.ua Розрахунковий рахунок № 35428201032328 в Головному управлінні
 Державного казначейства України у Хмельницькій області, МФО 815013. Код ЄДРПОУ 14163438

ЗАТВЕРДЖУЮ

ректор Хмельницького університету
 управління та права

О. М. Омельчук

2018 р.

А К Т

про реалізацію результатів наукових досліджень Весни Наталії Олександрівни

на тему “Зміна та розірвання договору як цивільне правовідношення”

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук Крушинського Сергія Антоновича, членів комісії: професора кафедри цивільного права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента Ватраса Володимира Антоновича, доцента кафедри цивільного права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента Бориславської Марини В'ячеславівни стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Весни Наталії Олександрівни наукові положення і висновки з теми: «Зміна та розірвання договору як цивільне правовідношення» були детально вивчені колективом кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права і реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертантом було надано комісії для ознайомлення перераховані в авторефераті наукові публікації:

1. Весна Н.О. Деякі питання визначення поняття цивільно-правового договору. Університетські наукові записки. 2015. №2 (54). С.103-108;
2. Весна Н.О. Зміна договору за згодою сторін. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. №4 (II). С.39-45;
3. Весна Н.О. Істотне порушення договору як підстава його розірвання в міжнародному та зарубіжному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2016. Випуск 38. Том 1. С.76-79;
4. Весна Н.О. Зміна та розірвання договору в контексті правомочностей співвласника майна. Університетські наукові записки. 2016. №3 (59). С.377-383;
5. Весна Н.О. Розірвання договору як цивільне правовідношення. Eurasian Academic Research Journal. 2017. №11 (17). С.77-83;
6. Весна Н.О. Суб'єкти правовідносин по зміні або розірванню цивільно-правового договору. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. №2. Т. 2. С. 3-7;
7. Весна Н.О. Проблемні питання зміни предмету договору у цивільному праві України. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф.

«Тринадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2014. Ч.1. С.77-78;

8. Весна Н.О. Розірвання договору у судовій практиці України. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф. «Чотирнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 23-24 жовтня 2015 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2015. Ч.1. С.86-88;

9. Весна Н.О. Практика розгляду судами спорів, пов'язаних із зміною договору. Держава і право: проблеми становлення та стратегія розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 25-26 грудня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет. 2015. С.65-66;

10. Весна Н.О. Особливості розірвання договору оренди землі. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнар. наук. конф. «П'ятнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2016. Ч.1. С.95-96;

11. Весна Н.О. Зміна та розірвання договору в судовому порядку. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнар. наук. конф. «Шістнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 20-21 жовтня 2017 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2017. Ч.1. С.107-109.

Наведені наукові публікації були включені під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Правочини з нерухомістю», «Гармонізація договірних прав ЄС»; для підготовки підручників, навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів, у ході проведення занять із зазначених дисциплін у Хмельницькому університеті управління та права.

Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження використовуються у робочих програмах та навчально-методичних матеріалах із навчальної дисципліни «Цивільне право України», спецкурсу «Гармонізація договірних прав ЄС» для студентів юридичного факультету денної та заочної форм навчання. Включення до наведених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу студентами університету, а також виробленню практичних навичок у застосуванні отриманих теоретичних знань в подальшій професійній діяльності.

Голова комісії

декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук

Члени комісії

професор кафедри цивільного
права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри
цивільного права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

С.А. Крушинський
В.А. Ваграс
М.В. Бориславська

2

**ПРОПОЗИЦІЇ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ ЦК УКРАЇНИ ТА ІНШИХ
НОРМАТИВИХ АКТІВ УКРАЇНИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
ЛОСЛІДЖЕННЯ ЗМІНИ ТА РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ЯК
ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ**

Пропозиції змін до нормативно-правових актів	
<i>Чинна редакція</i>	<i>Пропонована редакція</i>
Цивільний кодекс України	
ст. 651 та ст. 652 ЦК України термін «сторін», «сторони»	ст. 651 та ст. 652 ЦК України термін «заінтересованих осіб», «заінтересовані особи»
п.1 ч.2 ст.651 ЦК України: Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом.	п.1 ч.2 ст.651 ЦК України: Договір може бути розірвано за рішенням суду на вимогу заінтересованої особи у разі істотного порушення договору стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом.
п.2 ч.2 ст.651 ЦК України: Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.	п.2 ч.2 ст.651 ЦК України: Істотне порушення договору має місце, якщо: безумовне виконання має суттєве значення для договору; або значною мірою позбавляє заінтересовану особу того, на що вона могла розумно розраховувати в момент укладення договору; або дає підстави кредиторі вважати, що боржник не виконає свої зобов'язання в майбутньому.
Відсутній	п.3 ч. 2 ст.651 ЦК України: У випадку істотного порушення договору заінтересована особа має право в односторонньому порядку в повному обсязі або частково розірвати договір шляхом направлення відповідного повідомлення. У випадку незгоди з таким повідомленням інша заінтересована особа має право оскаржити його до суду.
п.2ч.1ст.652 ЦК України: Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших	п.2ч.1ст.652 ЦК України: Зміна обставин є істотною, якщо обставини суттєво змінюють рівновагу заінтересованих осіб та їх настання не могло бути розумно передбачено ними.

Пропозиції змін до нормативно-правових актів	
<i>Чинна редакція</i>	<i>Пропонована редакція</i>
умовах.	
ч.4ст.652 ЦК України: Зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом.	ч.4ст.652 ЦК України: Зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках з метою поновлення рівноваги заінтересованих осіб.
Відсутня	ст.654-1 ЦК України: Державна реєстрація зміни та розірвання договору» 1. У разі, якщо при зміні договору, змінюються відомості, що містяться у державному реєстрі, то такі зміни підлягають державній реєстрації та набувають чинності з цього моменту. 2. Розірвання договору, що внесений до державного реєстру, підлягає обов'язковій державній реєстрації. Договір вважається розірваним з моменту внесення таких відомостей до державного реєстру.
ст.830 ЦК України: Якщо позичкодавець не виконує обов'язку передати річ у користування, друга сторона має право вимагати розірвання договору позички та відшкодування завданих збитків	ст.830 ЦК України: Якщо позичкодавець не виконує обов'язку передати річ у користування, друга сторона може відмовитися від договору позички та вимагати відшкодування завданих збитків.
п.2 ч.3 ст.997 ЦК України: Страховик не має права відмовитися від договору особистого страхування без згоди на це страхувальника, який не допускає порушення договору, якщо інше не встановлено договором або законом.	п.2 ч.3 ст.997 ЦК України: Страховик не має права відмовитися від договору особистого страхування при відсутності порушень зі сторони страхувальника, якщо інше не встановлено договором або законом.
Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України №296/5 від 22.02.2012 року, зарєєстрований в Міністерстві юстиції України 22.02.2012 року за №282/20595	
7.1. Порядку: Договір сторін про зміну або розірвання нотаріально посвідченого договору здійснюється шляхом складання	п. 7.1 Порядку: Договір сторін про зміну або розірвання нотаріально посвідченого договору здійснюється шляхом складання

Пропозиції змін до нормативно-правових актів	
<i>Чинна редакція</i>	<i>Пропонована редакція</i>
окремого договору.	<i>окремого договору. Договір про зміну або розірвання договору щодо розпорядження майном, що є спільною сумісною власністю, зокрема подружжя, укладається з дотриманням вимог що ставляться для укладення такого правочину.</i>
7.2. Порядку: Договір про зміну або розірвання договору підписується сторонами і посвідчується нотаріусом. На всіх наданих нотаріусу примірниках основного договору проставляється відмітка про його зміну або розірвання, у якій зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору про зміну або розірвання, проставляється нотаріусом підпис і скріплюється його печаткою.	п.7.2. Порядку: <i>Договір про зміну або розірвання договору підписується сторонами і посвідчується нотаріусом. При посвідченні договору про зміну або розірвання договору, предметом якого виступає спільне майно подружжя, однак документ, що посвідчує право власності на нього, оформлений на ім'я одного з подружжя, нотаріус вимагає письмову згоду іншого з подружжя. Справжність підпису другого з подружжя на заяві про таку згоду має бути нотаріально засвідчена. На всіх наданих нотаріусу примірниках основного договору проставляється відмітка про його зміну або розірвання, у якій зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору про зміну або розірвання, проставляється нотаріусом підпис і скріплюється його печаткою.</i>